

Տարաւ Բուլբա

Exported from Wikisource on 07/30/20

Տարաս Բուլբա

Նիկոլայ
Գոգոլ

[1]

I

«Դե մի շուտ արի, որդի: Պա՛հ, տնաշեն, այդ ի՛նչ ծիծաղելին ես . . . Այդ ի՞նչ տերտերի փարաշա եք հագել: Եվ այդ հագուստո՞վ են բոլորը ճենարան գնում»:

Այսպիսի խոսքերով դիմավորեց ծերունի Բուլբան իր երկու որդիներին, որոնք սովորում էին Կիևի հոգևոր դպրոցում և արդեն եկել էին տուն՝ իրենց հոր մոտ:

Որդիները հենց նոր էին ձիերից իջել: Նրանք երկու հաղթանդամ երիտասարդներ էին, որ նորավարտ սեմինարիստների նման դեռևս չեղ էին նայում: Նրանց առույգ և առողջ երեսներին բուսել էր առաջին աղվամագը, որին դեռ ածելի չէր դիպել: Հոր այդպիսի ընդունելությունը խիստ շփոթեցրել էր նրանց, և նրանք անշարժ կանգնել էին՝ աչքները գետնին հառած:

«Կացե՛ք, կացեք, ես ձեզ մի լավ մտիկ անեմ,— շարունակեց հայրը, նրանց դեռ ու դեռ շուտ տալով.— Այդ ի՞նչ երկար վերարկու է: Համա թե վերարկու է հա՛ . . . Այդպիսի վերարկու աշխարհում դեռ չի եղել: Դե, ձեզանից մեկը թող վագի, տեսնեմ չի՞ խճճվի նրա փեշերի մեջ և չի՞ թրմփա գետին»:

«Մի՛ ծիծաղիր, բատկո, մի՛ ծիծաղիր»,— վերջապես ասաց ավագ որդին:

«Մի սրան տես, ի՛նչ փքվածն է: Իսկ ինչո՞ւ չպիտի ծիծաղեմ որ . . . »:

«[1]նպես: Թեև դու իմ բատկոն ես, բայց որ ծիծաղես, աստված վկա, կթակեմ»:
«Այ ես քո էսենց-էնենցը: Ո՞նց թե, հո՞րդ,— ասաց Տարաս Բուլբան, զարմանքից մի քանի քայլ ետ քաշվելով:

«Այո՛, հենց թեկուզ հորս: Որ ինձ նեղացնեն, էլ ոչ մեկի խաթրը չեմ պահի»:

«Է՛յ, ո՞նց ես ուզում ինձ հետ կովել, բռունցքներով, հա՞»:

«Ոնց ուզում ես»:

«Դե արի բռնեցնե՞րով . . . — թները քշտելով ասաց Բուլբան:— Տեսնե՞նք բռնեցրակովի մեջ ինչ մարդ ես»:

Եվ հայր ու որդի, երկարատև բացակայումից հետո, փոխանակ իրար ողջունելու, սկսեցին բռնեցնե՞րով իրար խփել՝ կողքին, մեջքին, կրծքին, երբեմն նահանջելով ու դիտելով, երբեմն նորից հարձակվելով:

«Աստված սիրեք, մի սրանց տեսեք: Ալևորը ցնդել է, բուրբուռվին կորցրել է խելքը, — ասաց նրանց գունատ, նիհար և բարի մայրը, որ կանգնել էր դռան շենքին և դեռ չէր կարողացել գրկել իր անմահ գավակներին:— Երեխաները եկել են տուն, տարուց ավելի է նրանց չենք տեսել, իսկ ալևորի խելքին ով գիտե ինչ է փչել, և բռնեցրակով է անում»:

«Հա՛, շատ երևելի է կովում,— ասաց Բուլբան դադարելով:— Աստված վկա, շատ երևելի,— շարունակեց նա, մի քիչ շտկելով իրեն:— Այնպես որ լավ է իսկի համը չառնես: Ընտիր կոզակ է լինելու: Դե, բարով ես եկել, որդի, հիմա արի պոռշտի անենք:— Եվ հայր ու որդի իրար համբուրեցին:— Բարով, շատ բարով, որդիս . . . Այ, այդպես թակի՛ր, ոնց որ ինձ քոթակեցիր: Ոչ մեկին ձեռիցդ բաց չթողնես . . . Համա հագիդ շորերը էլի ծիծաղելի են: Այդ ի՞նչ պարան է վրայիցդ կախ: Իսկ դու, դմբո՛ւ, ի՞նչ ես ձեռքերդ կախ կանգնել,— ասաց նա, դառնալով կրտսեր որդուն:— Ի՞նչ է, շան գավակ, դո՛ւ ինձ ինչու չես թակում» . . .

«Տես ինչ փչեց խելքին,— ասաց մայրը, որ այդ միջոցին գրկել էր կրտսեր որդուն:— Որտեղից էլ մտքովն անցավ այդպիսի բան, որ հարազատ տղան հորը ծեծի: Ասես հիմա հենց դրա ժամանակն է, մատղաշ երեխան (այդ երեխան քսան տարեկանից ավելի էր և ուղիղ մի սաժեն հասակ ուներ) այդքան ճանապարհ է կտրել, բեզարել է: Նրան հիմա հանգստանալ է պետք, մի բան ուտել, իսկ նա սկսեց խփելով: «Հը՛, դու մորդ փեշի տակ ես մեծացել, ինչպես տեսնում եմ, — ասաց Բուլբան:— Մորդ մի՛ լսի, որդի, կնիկարմատ է: Նա ոչ մի բան չի հասկանում: Ի՞նչ գգվանք է ձեզ պետք: Մի լավ ձի և ազատ դաշտ՝ ահա ձեր գգվանքը: Իսկ տեսնո՞ւմ եք այս թուրը՝ ահա ձեր մայրը: Ինչ որ լցրել են ձեր գլուխը՝ բոլորն անպետք բաներ են, ճեմարանը և այն բոլոր գրքերը՝ քերականներն ու փիլիսոփայությունները, և այդ բոլոր այբ-ժե-ճե-ռան: Թքել եմ այդ բոլորի վրա:— Այստեղ Բուլբան խոսքի մեջ գցեց այնպիսի մի բառ, որ նույնիսկ չի գործածվում տպագրության մեջ: «Ա՛յ, ավելի լավ է եկող շաբաթ ես ձեզ ուղարկեմ Չապորոժ: Այ թե որտեղ է ուսումը և ի՞նչ ուսում: Այնտեղ է ձեր ուսումնարանը, միայն այնտեղ խելք կտվորեք»:

«Ուրեմն միայն մի շաբաթ ե՞ն նրանք տանը մնալու, – տխուր ասաց նիհար ու պառավ մայրը՝ արտասուքն աչքերին:— Խեղճերը ոչ պիտի կարողանան գվարճանալ, ոչ իրենց հոր տունը կարգին տեսնել, և ոչ էլ ես պիտի կարոտս առնեմ»:

«Հերիք է կոկոսա, պառավ: Կոզակը նրա համար չի, որ կնիկարմատի հետ նստի, վեր կենա: Թող նրանց երկուսին էլ թաքցնեիր փեշիդ տակ և նստեիր նրանց վրա, ինչպես հավի ձվերի վրա: Գնա՛, գնա և մեզ համար շուտով սեղան պատրաստիր, ինչ որ տանը կճարվի: Մեզ պետք չի մեղրահաց, գաթա և ուրիշ այդպիսի գիրք–գիրիլ բաներ: Բեր մեզ մի ամբողջ ոչխար, այծ բեր և քառասուն տարվա մեղրագինի: Մեկ էլ արաղ շատ բեր, ոչ թե այն շինովի արաղից, որին խառնում են չամիչ և հազար տեսակ փսոր, այլ մաքուր, փրփուր արաղ, որ կատաղածի նման եռա և պճպճա»:

Բուլբան իր որդիներին տարավ վերնատունը, որտեղից արագ դուրս վազեցին երկու գեղեցիկ աղջիկ-սպասուհիներ՝ ալ կարմիր մանյակներով: Նրանք հավաքում էին սենյակները և ըստ երևույթին վախեցան պանիչների գալուց, որովհետև այդ երիտասարդների ձեռքից բան չէր պրծնի, և կամ թե կամենում էին պահպանել իրենց կանացի սովորությունը՝ տղամարդ տեսնելուց ճշալ, ահաբեկված դուրս վազել և հետո, սաստիկ ամոթից, երկար ժամանակ ձեռքերով ծածկել դեմքը: Վերնատունը կահավորված էր այն ժամանակի ճաշակով, մի ժամանակ, որի մասին կենդանի ակնարկներ մնացել են միայն ժողովրդական առասպելների և երգերի մեջ, ու այլևս Ուկրաինայում չեն երգում երկարամորուք կույր ծերունիները՝ փանդիոի մեղմ նվագակցությամբ, շրջապատված ժողովրդով, այն ռազմական դժվար ժամանակի ճաշակով, երբ Ուկրաինայում ունիայի համար սկսվել էին ընդհարումներ և պատերազմներ: Վերնատանն ամեն ինչ մաքուր էր և գունավոր կավով ծեփած: Պատերից կախված էին թրեր, մտրակներ, թոշունների համար ցանց, ուռկաններ և հրացաններ, եղջյուրից ճարտար սարքած վառողամաններ, ձիու ոսկե սանձ և բխովներ՝ արծաթյա թիթեղիկներով: Վերնատան պատուհանները փոքր էին, կլոր և կիսախավար ապակիներով, որոնց նմանն այժմ կարելի է տեսնել միայն հին եկեղեցիներում, մի պատուհան, որի միջով բան տեսնելու համար հարկավոր է բարձրացնել շարժական ապակին: Դռների և պատուհանների շուրջը կարմիր էին: Անկյուններում՝ դարակների վրա, շարել էին կժեր, կանաչ և կապույտ ապակուց շշեր և ջրամաններ, արծաթյա գավաթներ, ոսկեզօծ թասեր՝ վենետիկյան, տաճկական և չերքեզական բանվածքի, որ հազար ու մի ճանապարհով Բուլբայի վերնատունն էին ընկել երրորդ և չորրորդ ձեռքերից, մի բան, որ շատ սովորական էր այն խիզախ ժամանակների համար: Սենյակի չորս պատերի տակ թեղի փայտից նստարաններ էին. հանդիսավոր անկյունում՝ տիրամոր նկարների տակ, դրված էր մի վիթխարի սեղան, ընդարձակ վառարանը՝ ելուններով և փոսերով, պատած էր գույնզգույն և ծաղկավոր հախճաասալերով: Այդ ամենը շատ էր ծանոթ մեր

երկու կտրիճներին, որոնք յուրաքանչյուր տարի արձակուրդին տուն էին վերադառնում և վերադառնում էին ոտով, որովհետև նրանք դեռ ձիեր չունեին, նաև այն պատճառով, որ սովորություն չկար դպրոցականներին թույլ տալ ձի քշել: Նրանք միայն երկար ցցունք ունեին, որից կարող էր բռնել և թափ տալ գենք կրող յուրաքանչյուր կոզակ: Բուլբան նրանց միայն ուսումն ավարտելու ժամանակ իր երամակից ուղարկեց երկու ջահել որձաձի:

Իր որդիների գալստյան առթիվ Բուլբան հրամայեց կանչել հարյուրապետներին և գորամասի առկա եղած գինվորականներին: Եվ երբ նրանցից երկու հոգի եկան, նա նստուկ հանելով հարկադրեց նրանց իր որդիներին, ասելով. «Մի տեսե՛ք ի՞նչ կտրիճներ են . . . Շուտով նրանց կուղարկեմ Մեչ»: Հյուրերը շնորհավորեցին և՛ Բուլբային, և՛ նրա երկու որդիներին, ապա հայտնեցին, որ բարի գործ են անում և որ երիտասարդների համար Ջապորոժյան Մեչից ավելի լավ ուսում չկա:

«Դե, պան եղբայրներ, ամեն մեկը թող նստի սեղանի մոտ, որտեղ սիրտն ուզում է: Հապա, գավակներս, նախ և առաջ արադ խմենք, — այսպես ասաց Բուլբան, — Տեր աստված, փառք քեզ: Ողջ լինեք, գավակներս, դո՛ւ, Օստապ, և դո՛ւ, Անդրի: Տա աստված, որ կովի մեջ հաջողակ լինեք, որ ջարդեք անօրեններին, նաև տաճիկներին ջարդեք, ջարդեք և թաթարներին, իսկ եթե լեհերը մեր հավատի դեմ բան սարքեն՝ լեհերին էլ ջարդեք: Դե, մոտեցրո՛ւ քո թասը . . . Հը, լա՛վ արադ է: Հապա մի ասա, տեսնեմ, լատիներեն ի՞նչ են ասում արադին: Այդ է, որդիս, որ հիմար են եղել լատինացիք: Նրանք չգիտեին էլ, թե աշխարհում արադ կա: Այդ, ինչպե՞ս էր նրա անունը, որը լատիներեն ոտանավորներ է գրել: Ես այնքան էլ վարժ չեմ գրագիտության, ուստի և չգիտեմ: Հորացիո՞ւ էր, ի՞նչ էր» . . .

«Տեսնո՞ւմ ես բատկոյին, — մտածեց Օստապը՝ ավագ որդին, — պառավ շունն ամեն ինչ գիտի և դեռ չիմանալու է դնում»:

«Ես կարծում եմ, որ հայր սուրբը ձեզ չէր էլ թողնում արադից հոտ քաշեք, — շարունակեց Բուլբան: — Դե խոստովանեք, տղերք, տեսնեմ՝ ցարասի և բալի կակուղ ճիպոտներով պի՞նդ են ծեծել ձեր մեջքը և այն փափուկ տեղերը, որ ունի կոզակը: Կամ գուցե, երբ շատ խելացի եք եղել, ձեզ զարկել են նաև մտրակներով: Եվ այն էլ ոչ միայն շաբաթ օրերը, այլ նաև չորեքշաբթի և հինգշաբթի՞»:

«Բատկո՛, հարկավոր չի հիշել ինչ որ եղել է, — սառնարյուն ասաց Օստապը. — եղածն անցել է»:

«Դե թող հիմա փորձի,– ասաց Անդրին:– Մեկնումեկը թող հիմա հենց միայն դիպչի: Թող հիմա որևէ թաթար հանդիպի. նա կիմանա, թե ինչ բան է կոզակի թուրը»:

«Ալլերես, որդիս, աստված վկա, ապրես . . . Դե որ այդպես է, ես էլ եմ գալիս ձեզ հետ, աստված վկա, գալիս եմ: Ի՞նչ ունեմ որ այստեղ նստեմ, որպեսզի ես արի՞նջ ցանեմ, տնաքար մա՞րդ շինեմ, ոչխար և խոզ պահեմ և իմ կնկա հետ սիլիբիլի՞ անեմ: Թող կորչի կնիկը, ես կոզակ եմ, չեմ ուզում: Ի՞նչ անենք, որ կռիվ չկա: Ես ձեզ հետ հենց այնպես կգնամ Չապորոժ՝ քեֆ անելու: Աստված վկա, կգնամ»: Եվ ծերունի Բուլբան հետզհետե տաքացավ, տաքացավ, վերջը բոլորովին բարկացավ, վեր կացավ սեղանից և խրոխտ կանգնելով, ոտքով դոփեց գետինը: «Հենց վաղը գնում ենք: Ինչո՞ւ ուշացնել: Ի՞նչ թշնամու կարող ենք այստեղ սպասել: Մեր ինչի՞ն է պետք այս տունը, այս բոլորը, ինչի՞ եմ պետք այս կճումները»: Այդ ասելով, նա սկսեց փշրել և դեն շարտել կճումները և ամանները: Խեղճ պառավը, որ արդեն վարժվել էր իր ամուսնու այդպիսի արարքներին, տախտի վրա նստած տխուր նայում էր: Նա չէր համարձակվում մի բան ասել: Բայց լսելով իր համար սոսկալի վճիռը, պառավը չկարողացավ պահել արտասուքը, նա նայեց իր գավակներին, որոնց այդքան արագ պիտի հրաժեշտ տար. և ոչ ոք չի կարող նկարագրել համր գործությանը մայրական վշտի, որ կարծես դողդողում էր նրա աչքերի մեջ և ջղածգաբար սեղմած շրթունքների վրա: Բուլբան սոսկալի համառ էր: Նա մեկն էր այն բնավորություններից, որոնք կարող էին առաջանալ միայն դաժան XV դարում, Եվրոպայի կեսթափառակյաց անկյունում, երբ ողջ հարավային նախնադարյան Ռուսաստանը, որին լքել էին իր իշխանները, մոնղոլական գիշատիչների անդիմադրելի արշավանքներից ամայացել և իսպառ խանձվել էր, երբ օջախից և օթևանից գրկվելով, մարդն այստեղ դարձավ խիզախ, երբ հրդեհի վայրում նա բնակություն էր հաստատում՝ դեմառդեմ հավիտենական վտանգի և ահեղ հարևանների, և վարժվում էր ուղիղ նայել նրանց աչքերին, հետզհետե անգիտանալով, որ աշխարհում գոյություն ունի երկյուղը, երբ ռազմի բոցերի մեջ ողջակիզվում էր սլավոնական վաղնջական ոգին և առաջանում էր կոզակությունը՝ ռուսական բնավորության լայն և սանձարձակ թափը, և երբ բոլոր գետափերը, գետանցները, առափնյա թեք ու հարմար վայրերը գրավում էին կոզակները, որոնց համարքը ոչ ոք չգիտեր և որոնց հանդուգն ընկերներն իրավունք ունեին պատասխանելու սուլթանին, որն ուզում էր իմանալ նրանց թիվը. «Ո՛վ գիտե նրանց . . . մեզանում ամբողջ տափաստանի վրա նրանք ցրված-փռված են, որտեղ բայրակ, այնտեղ կոզակ» (որտեղ մի աննշան թումբ կա, այնտեղ արդեն կոզակն է»): Ճշմարիտ որ այդ ռուսական ուժի արտասովոր երևույթն էր. աղետների հուրը դուրս մղեց այդ ուժը ժողովրդի կրծքից: Նախկին կալվածքների և մանր քաղաքների փոխարեն, որոնք լցված էին բարակապետներով և շնապահներով, մանր իշխանների, իրար թշնամի և առևտուր անող քաղաքների փոխարեն առաջացան ահեղ գյուղեր,

կուրեններ և ամբություններ, որոնց իրար էր միացրել վտանգը և ատելությունը ոչ քրիստոնյա գիշատիչների հանդեպ: Արդեն բոլորին հայտնի է պատմությունից, թե ինչպես նրանց հավիտենական պայքարը և անհանգիստ կյանքը Եվրոպան փրկեցին նրան սպառնացող անգուսպ արշավանքներից: Լեհական թագավորները, որոնք գրավել էին նախկին իշխանների տեղը և նրանց ընդարձակ հողերը, թեև հեռու էին և անգոր, ընթռնել էին կոզակների նշանակությունը և այդպիսի ռազմական պահակային կյանքի օգուտները: Նրանք խրախուսում էին կոզակներին և հովանավորում էին այդ դրությունը: Նրանց հեռավոր իշխանության ներքո հեթմանները, որոնց ընտրում էին կոզակների միջից, կոզակների բանակատեղին և կուրենները վերակազմում էին կանոնավոր գնդերի և շրջանների: Դա ի մի հավաքած շարային գործ չէր, և ոչ ոք չէր տեսնում այդ գործը: Սակայն պատերազմի և ընդհանուր շարժման ժամանակ, ութ օրվա ընթացքում և ոչ ավելի, յուրաքանչյուրը ներկայանում էր ձիու վրա, գենք ու գրահը կապած, թագավորից ստանալով միայն մի ոսկի, և երկու շաբաթվա ընթացքում, գումարվում էր այնպիսի բանակ, որպիսին անհնար էր հավաքել կանոնավոր զորաժողովի միջոցով: Արշավանքը վերջանում էր, ռազմիկը գնում էր դեպի արտոները և արտերը, դեպի Դնեպրի գետանցները, ձուկ էր որսում, առևտուր էր անում, եռացնում էր գարեջուրը և ազատ կոզակ էր: Ժամանակակից օտարականներն արդարացի գաբմանում էին կոզակի արտասովոր ընդունակությունների վրա: Արհեստ չկար, որ կոզակը չիմանար, նա կարող էր արադ քաշել, սայլ սարքել, վառող աղալ, հյուսնի և դարբնի գործ անել և այդ անձենից հետո հախտոն գվարճանալ՝ խմել և քեֆ անել, ինչպես կարող է քեֆ անել միայն ռուս մարդը: Ռեեստրային կոզակներից բացի, որոնք պատերազմի դեպքում պարտավոր էին ներկայանալ, կարելի էր ուզած ժամանակ, մեծ նեղության դեպքում հավաքել նաև սեփական ձիերով կոզակների ամբողջ բազմություն, հերիք էր, որ եսաույներն անցնեին բոլոր գյուղերի և ավանների շուկաներով ու հրապարակներով և սայլի վրա բարձրանալով բղավեին հուժկու ձայնով. «Հե՛յ, դուք, գարեջուր եփողներ և գարեջրի վարպետներ, հերիք է գարեջուր եռացնեք, թավալ տաք վառարանի կողքին և ձեր գեր մարմնով կերակրեք ճանճերին: Ելե՛ք, ձեռք բերեք ասպետական փառք ու պատիվ: Հե՛յ դուք, մաճ բռնողներ, արինջ ցանողներ, ոչխար պահողներ և կնիկ սիրողներ: Հերիք է գութանի ետևից գնաք, հողի մեջ կեղտոտեք ձեր դեղին քոշերը, մոտենաք ձեր կանանց և խորտակեք ձեր ասպետական գորությունը: Ժամանակն է կոզակի փառք վաստակելու»:

Եվ այդ խոսքերը նման էին կայծերի, որոնք ընկնում են չոր փայտի վրա: Վար անողը փշրում էր իր գութանը, գարեջրի վարպետները և գարեջուր եփողները շարտում էին իրենց տաշտերը և փշրում էին տակառները, արհեստավորը և չարչին սատանայի բաժին էին դարձնում արհեստը և կրպակը, ջարդում էին

տան կճուճները, և բոլորը ձիավորվում էին: Մի խոսքով, ռուսական նկարագիրն այստեղ ստանում էր հզոր ու լայն թափ և գորեղ արտաքին:

Տարասը գորագնդերի հին և հիմնական պետերից մեկն էր: Նա ստեղծված էր ռազմի տազնապի համար և աչքի էր ընկնում իր շիտակ բնավորությամբ: Այն ժամանակ արդեն զգացվում էր Լեհաստանի ազդեցությունը ռուս ազնվականության վրա: Շատերը փոխ էին առել լեհական սովորություններ, մոծել էին շքեղություն, փառահեղ սպասավորներ, բազեններ, բարակապետներ, ճաշկերույթներ և ունեին պալատներ: Այդ բոլորը Տարասի սրտովը չէր: Նա սիրում էր կոզակների պարզ կյանքը և խռովել էր իր այն ընկերներից, որոնք հակված էին Վարշավայի կողմը: Տարասը նրանց անվանում էր լեհական պաների ճորտեր: Հավիտյան անխոնջ, նա իրեն համարում էր ուղղափառության օրինավոր պաշտպանը: Նա ինքնագլուխ մտնում էր այն գյուղերը, որտեղ տիրում էին վարձակալների ճնշումներից և յուրաքանչյուր ծխից գանձվող նոր տուրքերի հավելումից: Իր կոզակների հետ նա ինքը նրանց դատաստան էր անում և կանոն էր սահմանել, որ հետևյալ երեք դեպքում հարկավոր է թուր առնել, երբ կոմիսարները որևէ բանով չէին հարգում ավագներին և նրանց առաջ կանգնում էին գլխարկով, երբ ծաղրուծանակում էին ուղղափառությունը և չէին պաշտում նախնիների սովորությունները և, վերջապես, երբ թշնամիներն անօրեններն էին և տաճիկները, որոնց դեմ նա բոլոր դեպքերում թույլատրելի էր համարում զենք բարձրացնել ի փառս քրիստոնեության: Այժմ նա կանխավ մխիթարում էր իրեն այն մտքով, թե ինչպես իր երկու որդիների հետ կներկայանա Մեչի մարդկանց և կասի. «Ահա տեսեք, ի՞նչ կտրիճներ են բերել ձեզ», — ինչպես որդիներին կներկայացնի պատերազմների բովում կոփված իր բոլոր հին ընկերներին, ինչպես ինքը կդիտի իր որդիների առաջին սխրագործությունները ռազմական գիտության ասպարեզում, նաև գինարբության, որը նույնպես համարում էր ասպետի գլխավոր առաքիճություններից մեկը: Սկզբում նա կաննում էր նրանց մենակ ուղարկել, սակայն ի տես նրանց աշխուժության, բարձր հասակի և մարմինների հզոր զեղեցկության՝ բռնկվեց նրա ռազմասեր ոգին, և նա մյուս օրը ևեթ վճռեց նրանց հետ գնալ, թեև դրա միակ կարևորությունը՝ նրա համառ կամքն էր: Նա արդեն գործի էր անցել և կարգադրություններ էր անում, երիտասարդ որդիների համար ընտրում էր ձիեր և ձիասարք, մտնում էր ախոռները և ամբարները, ջոկում էր սպասավորներին, որոնք վաղը նրանց հետ պիտի ճանապարհվեին: Իր իշխանությունը նա հանձնեց եսաուլ Տովկաչին և միաժամանակ խստագույն պատվիրեց ամբողջ գորագնդի հետ իսկույն ևեթ ներկայանալ, եթե միայն Մեչից նա որևէ լուր ուղարկի: Ու թեև կատարը տաք էր, և գլխի մեջ դեռ եռում էր խմածը, այնուամենայնիվ, նա ոչինչ չմոռացավ: Նույնիսկ հրամայեց ձիերը ջրել և մսուրների մեջ լցնել խոշոր և ամենաընտիր գարին, ու վերադարձավ դադրած իր բոլոր հոգսերից:

«Դե, տղերք, այժմ հարկավոր է քնել, իսկ վաղը՝ բանն աստված: Մեզ համար անկողին մի՛ փոխ: Մեզ տեղաշոր պետք չի: Մենք դուրսը կքնենք»։ Գիշերը դեռ նոր էր պատել երկինքը, բայց Բուլբան միշտ վաղ էր պառկում: Նա մեկնվեց գորգի վրա, վրան քաշեց ոչխարի մորթե մուշտակը, որովհետև գիշերային օդը բավական զով էր և մեկ էլ, Բուլբան երբ տանն էր, սիրում էր տաք փաթաթվել: Շուտով նա սկսեց խոնփացնել, և ամբողջ տունը հետևեց նրան: Ինչ որ կար-չկար բակի զանազան անկյուններում՝ բոլորն սկսեցին խոնփացնել ու եղանակել: Ամենից առաջ քնեց պահապանը, որովհետև պանիչների գալու առթիվ ամենից շատ նա՛ էր խմել: Միայն խեղճ մայրն էր արթուն: Նա խոնարհվել էր կողք-կողքի պառկած իր սիրելի զավակների սնարին: Նա սանրում էր նրանց անփույթ խճճված երիտասարդ գանգուրները և թրջում իր արցունքներով: Նա նայում էր նրանց ամբողջ հոգով, նայում էր իր բոլոր զգացմունքներով, նա ողջ էությանը դարձել էր միայն տեսողություն և չէր կարողանում նայելուց կշտանալ: Նա սնուցել էր նրանց իր կաթով, նա մեծացրել և փայփայել էր նրանց, — և ահա միայն մի վայրկյան է տեսնում նրանց իր առաջ: «Ի՛նչ զավակներ, ի՛նչ սիրելի զավակներ, ի՞նչ կպատահի ձեզ, ի՞նչ է սպասում ձեզ», — ասում էր նա, և արտասուքի կաթիլները կանգ էին առնում խորշոմների մեջ, որոնք, կերպարանափոխել էին նրա երբեմնի չքնաղ դեմքը: Ճշմարիտ որ խղճալի էր նա, ինչպես այն հախտոն դարի ամեն մի կին: Նա միայն մի ակնթարթ էր ապրել սիրով, միայն կրքի առաջին բորբոքումը, երիտասարդության առաջին տենդը, և այդ ակնթարթից հետո նրա դաժան հրապուրողը նրան թողել էր թրի համար, ընկերների համար, զինարքության համար: Նա իր ամուսնուն տեսնում էր տարին երկու-երեք օր, որից հետո մի քանի տարի նրանից լուր չկար: Իսկ ի՞նչ կյանք էր, երբ նույնիսկ տեսնվում էր նրա հետ, երբ նրանք միասին էին ապրում: Նա համբերությամբ կրում էր վիրավորանքը, նույնիսկ ծեծը. նա զգվանք էր տեսնում, երբ այդ զգվանքը նրան տրվում էր որպես ողորմություն. նա մի տարօրինակ էակ էր անկին ասպետների բազմության մեջ, որոնց վրա զվարճասեր Չապորոժինն նետել էր իր դաժան երանգը: Երիտասարդությունն առանց վայելքի առկայծել էր նրա աչքերի առաջ, և նրա չնաշխարհիկ ու թարմ այտերը և կուրծքը թառամել էին և առանց համբույրների և ծածկվել վաղահաս խորշոմներով: Նրա ամբողջ սերը, բոլոր զգացմունքները, այն ամենը, ինչ որ կնոջ մոտ նուրբ է և կրքոտ, այդ ամենը նրա մեջ դարձավ միայն մայրական սեր: Նա սաստիկ տապով, խանդով և արցունքն աչքերին պտտվում էր իր երեխաների շուրջը, ինչպես տափաստանի ուրուրը: Նրա զավակներին, նրա սիրելի զավակներին առնում են նրանից, տանում են, որպեսզի երբեք այլևս մայրը նրանց չտեսնի: Ո՞վ գիտե, գուցե առաջին ճակատամարտում թաթարը կտրի նրանց գլուխները, և մայրը չպիտի գիտենա, թե որտեղ են նրանց դեն գցած մարմինները, որոնց կտցահարելով կքրքրի ճանապարհի գիշատիչ թռչունը, և որոնց ամեն մի կաթիլ արյան համար մայրը կտար իր ամբողջ կյանքը և իրեն: Արտասվելով, նա նայում էր նրանց աչքերին, որոնց ամենակարող քունն արդեն սկսել էր փակել, և մտածում էր՝

գուցե թե Բուլբան գարթնի և մի երկու օրով հետաձգի ճանապարհ ընկնելը: Նա շատ էր խմել և գուցե դրանից էր շուտ ճանապարհվելու միտքը:

Երկնի բարձունքից լուսինն արդեն լուսավորել էր քնած մարդկանցով լի ամբողջ բակը, ուռիների խիտ խմբերը և բարձր մուլախտոր, որի մեջ ընկղմվել էր բակը շրջապատող ցանկապատը: Իսկ մայրը դեռ նստել էր իր սիրելի գավակների գլխավերևը, ոչ մի բռնի աչքը նրանցից չէր հեռացնում և չէր մտածում քնի մասին: Արդեն ձիերը, զգալով լուսաբացը, պառկել էին խոտի վրա և այլևս չէին ուտում: Ուռենու վերի տերևներն սկսեցին սոսափել և տակավ առ տակավ սոսափի հոսանքը ճյուղերի վրայով իջավ մինչև ներքև: Մինչև լույս նա նստեց, ամենևին չհոգնելով, և ներքուստ կամենում էր, որպեսզի գիշերը տևի որքան կարելի է ավելի: Դաշտից լսվեց որձաձիու գնգուն վրնջոցը: Երկնքի վրա պայծառ փայլեցին կարմրագույն շերտերը: Բուլբան հանկարծ գարթնեց և վեր թռավ: Նա շատ լավ հիշում էր այն ամենը, ինչ որ կարգադրել էր երեկ:

«Դե, տղերք, հերիք քնեք... Ժամանակն է, վե՛ր կացեք: Ձիերը ջրե՛ք: Իսկ որտեղ է պառավը (նա սովորաբար այդպես էր կոչում կնոջը): Դե շուտ արա՛, պառավ, ուտելու բան պատրաստի: Երկար ճանապարհ ենք գնալու»:

Իսկ ¹²պառավը, վերջին հույսը կտրած, տրտում քարշ եկավ դեպի տուն: Մինչդեռ նա արտասվելով պատրաստում էր նախաճաշը, Բուլբան արձակում էր իր հրամանները, գոմի ներսը դես ու դեն էր ընկնում և իր որդիների համար ինքն էր ընտրում ամենալավ սարքը: Բուրսակները միանգամից կերպարանափոխվեցին: Նախկին կեղտոտ կոշիկների փոխարեն նրանք հագան կարմիր սեկե կոշիկներ՝ արծաթյա պայտերով, շավարներ՝ Սև ծովի լայնությամբ, հագար ծալքերով ու փոթերով, և ոսկե խոնջանով ձիգ կապեցին: Խոնջանից կախված էին երկար փոկեր՝ ծոպերով և չիբուխի այլ գանգուլակներով: Կրակի նման վառ, ալ կարմիր մահուղե կոզակինի վրայից կապեցին ծաղկանկար գոտի, տաճկական քանդակագարդ փշտովները խրեցին գոտու մեջ. կախ ընկած թուրը գրնգում էր՝ դիպչելով ոտքին: Նրանց դեռ քիչ արևառ դենքերը, կարծես, ավելի սպիտակեցին և գեղեցկացան, նորածիլ սև բեղերը այժմ, կարծես, ավելի էին ցուլացնում նրանց դենքերի սպիտակը և երիտասարդության առողջ ու զորեղ գույնը: Նրանք աննման էին՝ ծայրը ոսկի, սև մորթե գդակներով: Թշվառ մայրը, երբ նրանց տեսավ, մի խոսք անգամ չկարողացավ ասել, և արցունքները սառեցին նրա աչքերում:

«Դե, տղերք, ամեն ինչ պատրաստ է: Պետք չէ ուշանալ, – ասաց վերջապես Բուլբան: – Այժմ, որպես վայել է քրիստոնյաների սովորության, ճանապարհ ընկնելուց առաջ բոլորը պիտի նստեն»:

Բոլորը նստեցին, ներառյալ և սպասավորները, որոնք դռների մոտ պատկառանքով կանգնել էին:

«Այժմ, մա՛յր, օրհնիր քո զավակներին, — ասաց Բուլբան: — Աղոթիր աստծուն, որ նրանք քաջի նման կռվեն, միշտ պաշտպանեն ասպետական պատիվը, Քրիստոսի հավատի պահապան լինեն, ապա թե ոչ, լավ է թող իսպառ կորչեն, որպեսզի աշխարհի երեսին նրանց հետքը չմնա: Երեխաներ, մոտեցե՛ք ձեր մորը: Մայրական աղոթքը փրկարար է ջրի վրա և ցամաքի վրա»: Մայրը, անգոր ինչպես մայր, գրկեց նրանց, հանեց տիրամոր երկու պատկեր և հեկեկալով կախեց նրանց վզերից: «Թող պահապան լինի ձեզ տիրամայրը . . . իմ զավակներ, չնոռանա՛ք ձեր մորը . . . Ձեր մասին լուր կուղարկեք . . . » — և այլևս չկարողացավ խոսել:

«¹³³Գնանք, տղերք», — ասաց Բուլբան: Դռանը սպասում էին թամբած ձիերը: Բուլբան թռավ իր ձիու՝ Դևի վրա, որ գազազած թեքվեց մի կողմ, իր վրա զգալով քսան փթի ծանրություն, որովհետև Տարասը չափազանց ծանր էր և հաստ: Երբ մայրը տեսավ, որ իր որդիները ևս նստեցին ձիերը, վրա վազեց դեպի կրտսեր որդին, որի դիմագծերն ավելի քնքշություն էին արտահայտում: Նա բռնեց նրա ասպանդակը, կպավ նրա թամբից և հուսահատ աչքերով նրան բաց չէր թողնում ձեռքից: Երկու հաղթանդամ կռվակներ նրան զգուշությամբ առան ձեռքերի վրա և տուն տարան: Բայց երբ նրանք դուրս եկան դարբասից, մայրը, — վայրի այծի թեթևությամբ, որ անհամապատասխան էր նրա տարիքին, — դարբասից դուրս վազեց, աներևակայելի ուժով կանգնեցրեց ձին և գրկեց նրանցից մեկին՝ խելացնոր և անզգա ջերմությամբ: Նրան նորից տուն տարան: Երիտասարդ կռվակները գնում էին հուզված և զսպելով արցունքը, երկյուղելով հորից, որը նույնպես մի քիչ հուզված էր, թեև ջանում էր ցույց չտալ: Գորշ օր էր, կանաչը վառ փայլում էր. թռչունները մի տեսակ աններդաշնակ էին ճովողում: Բավական առաջ գնալուց հետո նրանք ետ նայեցին, իրենց խուտորը կարծես գետնի տակ էր անցել, և գետնի երեսին միայն երևում էին իրենց համեստ տան երկու ծխանները և ծառերի կատարները, որոնց ճղների վրա նրանք մանուկ օրերին մագլցում էին սկյուռի նման: Նրանց առաջ փռված էր միայն այն հեռավոր մարգագետինը, որ նրանց հիշեցնում էր իրենց կյանքի ողջ պատմությունը, սկսած այն տարիներից, երբ նրանք գլորվում էին նրա ցողապատ խոտերի վրա, մինչև այն տարիները, երբ այնտեղ սպասում էին սևաշյա կռակուհուն, որը վախով սլանում էր մարգագետնի վրայով՝ իր կայտառ և արագ ոտքերի օգնությամբ: Ահա արդեն միայն ձողն է՝ ջրհորի վրա, վերևում՝ սայլի անիվը, որ միայնակ ցցվել է դեպի երկինք: Այն հարթավայրը, որոնք նրանք անցան, հեռվից երևում է լեռան նման և իր հետևում ծածկում ամեն ինչ:

—¹³⁴Անք բարով և՛ մանկություն, և՛ խաղեր, և՛ ամեն ինչ, ամեն ինչ . . .

II

Երեք ձիավորները գնում էին լուռ ու մունջ: Ծերունի Տարասը մտածում էր անցած-գնացած օրերի մասին, նա վերհիշում էր իր երիտասարդությունը, այն

տարիները, այն անցած տարիները, որոնց համար միշտ ողբում է կոզակը, կամենալով, որ իր ամբողջ կյանքը երիտասարդություն լինի: Նա մտածում էր, թե ինչպես Մելում պիտի հանդիպի իր վաղեմի ընկերներին: Նա համրում էր նրանց, որոնք մահացել էին, և նրանց, որոնք դեռ ողջ էին: Արցունքը հեզիկ ոլորվեց նրա բքի վրա, և նրա ալեհեր գլուխը վիատ կախվեց:

Նրա որդիները զբաղված էին այլ մտքերով: Բայց հարկավոր է ավելի մանրամասն պատմել որդիների մասին: Տասներկու տարեկան հասակում նրանց ուղարկել էին Կիևի ճեմարանը, որովհետև այն ժամանակի բոլոր պատվավոր իշխանավորներն անհրաժեշտ էին համարում իրենց երեխաներին կրթության տալ, թեև այդ արվում էր, որպեսզի հետո իսպառ մոռանան այդ կրթությունը: Նրանք այն ժամանակ, ինչպես բուրսա մտնող բոլոր սաները, վայրենի էին, մեծացել էին ազատ, և միայն այնտեղ նրանք սովորաբար մի քիչ հոկվում էին և ստանում ինչ-որ ընդհանուր բան, որ բոլորին նմանեցնում էր իրար: Մեծ որդին՝ Օստապը, իր ասպարեզն սկսեց առաջին տարին դպրոցից փախչելով: Նրան ետ դարձրին, սաստիկ ծեծեցին և գիրքը ձեռքը տվին: Նա չորս անգամ իր այբբենարանը հողի մեջ թաղեց, և չորս անգամ էլ անխիղճ կերպով նրան ծեծեցին և գնեցին նոր գիրք: Բայց անկասկած նա հինգերորդ անգամն էլ կթաղեր գիրքը, եթե հայրը հանդիսավոր խոստում չտար՝ ամբողջ քսան տարի վանքի փոքրավոր պահել և կանխավ երդվել, որ նա հավիտյան չի տեսնի Ջապորոժիեն, եթե ճեմարանում չսովորի բոլոր գիտությունները: Հետաքրքիր է, որ այդ ասել էր նույն Տարաս Բուլբան, որը հայիտյում էր գիտությունը, և ինչպես մենք տեսանք, որդիներին խրատում էր երբեք չզբաղվել գիտությամբ: Այդ ժամանակից սկսած Օստապն արտասովոր ջանասիրությամբ ձեռքն առավ ձանձրալի գիրքը և շուտով լավագույն սաների շարքն անցավ: Այն ժամանակվա ուսման տեսակը խիստ տարբերվում էր կյանքի եղանակից: Այդ սխուլաստիկ, քեթիկանական, տրամաբանական և ճարտասանական նրբություններն ամենևին չէին առնչվում ժամանակի հետ, երբեք չէին գործադրվում և կյանքի մեջ չէին կրկնվում: Որևէ բան պիտանի չէր նրանց՝ թեկուզ առավել նվազ սխուլաստիկ գիտելիքները: Այն ժամանակվա գիտնականներն իրենք բոլորից ավելի անկիրթ էին, որովհետև իսպառ հեռու էին փորձից: Ընդամեն բուրսայի հանրապետական կազմությունը, երիտասարդ, առույգ և առողջ մարդկանց բազմությունը, — այդ ամենը նրանց պիտի ներշնչեր մի գործունեություն, որ բոլորովին դուրս էր նրանց դպրոցական պարապմունքներից: Երբեմն վատ սնունդը, երբեմն հաճախակի պատիժները սովահարությամբ, երբեմն բազմատեսակ պահանջները, որ ունենում էր առողջ, կայտառ և ամրակազմ պատանին, — ամենը միասին նրանց մեջ ծնում էին այն նախաձեռնությունը, որ հետո զարգանում էր Ջապորոժիեում: Քաղցած բուրսան վխտում էր Կիևի փողոցներում և բոլորին ստիպում էր զգույշ լինել: Բազարի առևտուր անող կանայք միշտ իրենց ձեռքերով ծածկում էին կարկանդակները, բլիթները և դդումի կորիզները, ինչպես արծիվներն իրենց

ձագերին, հենց որ տեսնում էին անցնող բուրսակին: Դասապետ աշակերտը, որի պարտականությունն էր հսկել իր տեսչության ներքո եղած ընկերների վրա, ուներ այնպիսի սարսափելի գրպաններ, որ կարող էր տեղավորել առուտուր անող բացբերան կնոջ ամբողջ կրպակը: Բուրսան մի առանձին աշխարհ էր. նրանց արգելված էր լինել լեռ և ռուս ազնվականների բարձր շրջանում: Ինքը վոևոդը՝ Ադամ Կիսելը, չնայած ճեմարանին ցույց տված իր հովանավորությանը, նրանց չէր մտցնում հասարակության մեջ և հրամայում էր նրանց խստորեն պահել: Սակայն այդ հրահանգը բոլորովին ավելորդ էր, որովհետև տեսուչը և վանական պրոֆեսորները ճիպոտներ և մտրակ չէին խնայում, և հաճախ նրանց հրամանով լիկտորներն իրենց դասապետներին այնքան անխիղճ էին ծեծում, որ նրանք մի քանի շաբաթ քորում էին շավարները: Նրանցից շատերի համար այդ համարյա ոչինչ բան էր և թվում էր մի քիչ ավելի թունդ, քան տաքդեղով արաղը: Ուրիշներին ի վերջո սաստիկ ձանձրացնում էր այդ անվախճան վերքի սպեղանին, և նրանք փախչում էին Չապորոժիե, եթե կարողանում էին ճանապարհը գտնել, և եթե նրանց ճանապարհին չէին բռնում: Չնայած որ Օստապ Բուլբան մեծ ջանասիրությամբ սկսել էր սովորել տրամաբանություն և նույնիսկ աստվածաբանություն, այնուամենայնիվ, ոչ մի կերպ չէր ազատվում անողորմ ճիպոտներից: Բնական է, որ այդ բոլորը պետք է որևէ կերպ դաժանացներ նրա բնավորությունը և նրան հաղորդեր կարծրություն, որով աչքի էին ընկնում կոզակները: Օստապը միշտ համարվում էր լավագույն ընկերներից մեկը: Նա հազվադեպ էր առաջնորդում ուրիշներին հանդուգն ձեռնարկության ժամանակ, երբ հարկավոր էր կողոպտել ուրիշի պարտեզը կամ բանջարանոցը, սակայն նա միշտ մեկն էր առաջիններից, որոնք հավաքվում էին ձեռներեց բուրսակի դրոշակի ներքո, և երբեք, ոչ մի դեպքում չէր մատնի իր ընկերներին: Ոչ մի ճիպոտ և ոչ մի մտրակ չէին կարող ստիպել նրան այդ անելու: Նա ժուժկալ էր մյուս դրդումների հանդեպ, բացի պատերազմից և գվարթ խրախճանքից. համենայն դեպս համարյա երբեք ուրիշ բանի մասին չէր մտածում: Նա պարզասիրտ էր հավասարների հետ: Նա բարի էր, ինչպիսի բարություն կարող էր ունենալ այդպիսի նկարագրի տեր մարդը և այդպիսի ժամանակ: Նա սրտանց գգացվել էր խեղճ մոր արտասուքից, և միայն այդ էր նրան հուզում և ստիպում մտազբաղ խոնարհել գլուխը:

Նրա կրտսեր եղբայրը՝ Անդրին, ուներ քիչ ավելի կենսուրախ գգացումներ, որոնք ավելի զարգացած էին: Նա սովորում էր ավելի սիրով և առանց ուժերը լարելու, ինչպես սովորաբար ձեռնամուխ է լինում ծանր և ուժեղ բնավորության տեր մարդը: Նա ավելի հնարագետ էր, քան եղբայրը, ավելի հաճախ էր հանդիսանում բավական վտանգավոր ձեռնարկության առաջնորդ և երբեմն, իր հնարագետ խելքի օգնությամբ, կարողանում էր պատժից խույս տալ, այնինչ նրա եղբայր Օստապը, մի կողմ թողնելով ամենայն հոգս, հանում էր վերարկուն և պառկում հատակի վրա, ամենևին չմտածելով ներումն խնդրելու մասին: Նա

նույնպես եռում էր քաջագործության ծարավով, բայց և միաժամանակ նրա հոգին մատչելի էր նաև ուրիշ զգացմունքների: Երբ տասնութ տարին լրացրեց, նրա ներսում սիրո պահանջը բռնկվեց վառ կերպով: Նրա ջերմ գնորքների մեջ ավելի հաճախ սկսեց երևալ կինը: Ունկնդրելով փիլիսոփայական բանավեճերը, նա յուրաքանչյուր ակնթարթ տեսնում էր նրան՝ զվարթ, սևաշյա և քնքուշ: Նրա աչքերի առաջ աղոտ կերպով երևում էին նրա լուսեղեն և առածիգ կուրծքը, նուրբ և չքնաղ, ամբողջովին մերկ ձեռքը, նույնիսկ զգեստը, որ պիրկ պարփակել էր կնոջ կուսական և առույգ մարմինը, — նույնիսկ այդ զգեստը նրա գնորքների մեջ շնչում էր անպատմելի տոփանքով: Նա իր ընկերներից խնամքով թաքցնում էր պատանեկան կրքոտ հոգու այդ շարժումները, որովհետև այն դարում կոզակի համար ամոթ և անպատվություն էր առանց պատերազմ ճաշակելու մտածել կնոջ և սիրո մասին: Ընդհանրապես վերջին տարիներին Անդրին ավելի հազվադեպ էր առաջնորդում որևէ հրոսախումբ և ավելի հաճախ միայնակ շրջում էր Կիևի որևէ խուլ անկյունում, որ թաղված էր բալի պարտեզների մեջ, չորս կողմը փոքրիկ տնակներ, որոնք հրապուրանքով նայում էին փողոցի կողմը: Երբեմն նա մտնում էր նաև ազնվականների փողոցը, այժմվա հին Կիևում, որտեղ ապրում էին մալոռուս և լեհ ազնվականներ, որոնց տները կառուցված էին քմահաճ ճաշակով: Մի անգամ, երբ նա բացերան նայում էր, համարյա նրա վրայով անցավ ինչ-որ լեհ պանի ծանր կառքը, և զարհուրելի բեղերով կառապանը խաբազանով նրան կարգին շրմփացրեց: Երիտասարդ բուրսակը գազազեց, կատաղի համարձակությամբ նա իր գորեղ ձեռքով բռնեց հետևի անիվից և կառքը կանգնեցրեց: Բայց կառապանը դատաստանից վախենալով մտրակեց ձիերին, ձիերը ձիգ տվին, և Անդրին, որ բարեբախտաբար, կարողացել էր ձեռքը ետ քաշել, երեսի վրա գետին թրմփաց՝ ուղիղ ցելսի մեջ: Նա լսեց հնչել և ներդաշնակ ծիծաղի ձայն: Նա աչքերը բարձրացրեց և տեսավ պատուհանի մոտ կանգնած մի գեղեցկուհու, որի նմանը դեռ երբեք չէր տեսել սևաշյա և սպիտակ, ինչպես ձյունը, որ վառվում է արևի վաղորդյան կարմրից: Աղջիկը ծիծաղում էր ի բոլոր սրտե, և այդ ծիծաղը նրա շլացուցիչ գեղեցկությանը պարզևում էր փայլատակող ուժ: Անդրին շշմեց: Նա իրեն բոլորովին կորցրած նայում էր այդ կնոջը, մտամոլոր սրբելով երեսի ցելսը, որով ավելի կեղտոտվեց: Ո՞վ էր այդ գեղեցկուհին: Նա կամեցավ իմանալ սպասավորներից, որոնք շքեղ հագնված խմբով կանգնել էին դարբասի հետևը և շրջապատել էին փանդիո նվագող մի երիտասարդի: Սակայն սպասավորները բարձր ծիծաղեցին, տեսնելով նրա ցելխոտ մոտքը, և նրան պատասխանի չարժանացրին: Վերջապես տեղեկացավ, որ այդ գեղեցկուհին Կովնոյի՝ ժամանակավորապես Կիև եկած վոևոդի աղջիկն է: Հենց հաջորդ գիշերը, միայն բուրսակներին հատուկ խիզախությամբ, նա ցանկապատի արանքով ներս մտավ այգին, բարձրացավ ծառի վրա, որի ճյուղերը տարածվել էին մինչև տան կտուրը. ծառից իջավ կտուրը և բուխարու ծխնելույզի միջով ուղիղ ներս մտավ գեղեցկուհու ննջարանը, որի տիրուհին այդ ժամանակ նստել էր ճրագի առաջ և ականջներից հանում էր հարուստ գինդերը:

Չքնաղ լեհուհին, երբ հանկարծ իր առջև տեսավ մի անծանոթ մարդու, այնպես վախեցավ, որ չկարողացավ մի բառ արտասանել. բայց երբ նկատեց, որ բուրսակը կանգնել էր աչքերը խոնարհած և ամոթխածությունից չէր համարձակվում ձեռքը շարժել, երբ ճանաչեց այն երիտասարդին, որն իր աչքի առաջ, փողոցում թրմփաց, աղջկա ծիծաղը նորից բռնեց, մանավանդ որ Անդրիի դիմագծերի մեջ սարսափելի ոչինչ չկար, և նա շատ սիրունատես տղա էր։ Գեղեցկուհին ի սրտե ծիծաղում էր և երկար ժամանակ նրանով զվարճանում։ Նա թեթևալիկ էր, ինչպես լեհուհի, բայց նրա աչքերը, նրա հրաշալի աչքերը, խորունկ ու պարզ, նետում էին խոր հայացք, ինչպես հավատարմությունը։ Բուրսակի ձեռքերը կարկամել էին, և նա մեխվել էր տեղում, երբ վոևոդի աղջիկը համարձակ մոտեցավ նրան և նրա գլխին հագցրեց իր շողշողուն ապարոշը, նրա շրթունքներից կախեց իր գինդերը և վրան գցեց ոսկեկար դրասանգներով զարդարում մարմաշե թափանցիկ շենիզետը։ Նա զարդարում էր բուրսակին և նրա հետ խաղում էր հագար ու մի խաղ, խաղում էր մանկան ազատ համարձակությամբ, որ հատուկ է թեթևամիտ լեհացի կանանց, և այդպիսով խեղճ բուրսակին գցում էր ավելի մեծ շփոթության մեջ։ Անդրին ներկայացնում էր ծիծաղելի կերպարանք և բերանը բաց, անշարժ նայում էր աղջկա շլացնող աչքերին։ Այդ ժամանակ դռան մոտ լսվող թրխկոցը վախեցրեց աղջկան։ Նա բուրսակին պատվիրեց թաքնվել մահճակալի տակ և, երբ տագնապն անցավ, կանչեց իր նաժիշտին, որը գերի թաթարուհի էր, և նրան հրամայեց բուրսակին զգուշությամբ անցկացնել այգի և այնտեղից ուղի դնել ցանկապատի վրայով։ Բայց այս անգամ մեր բուրսակն այնպիսի հաշոդությամբ չանցավ ցանկապատը, զարթնած պահակը բավական հարվածեց նրա ոտքերին, իսկ աղմուկի վրա հավաքված սպասավորները նրան թակեցին, այս անգամ փողոցում, մինչև նրա արագավազ ոտքերը կփրկեին տիրոջը։ Այդ օրից հետո շատ վտանգավոր էր անցնել նրա տան մոտով, որովհետև վոևոդի սպասավորները բազմաթիվ էին։ Անդրին նրան մի անգամ էլ հանդիպեց կաթուղիկների եկեղեցում. աղջիկը նրան տեսավ և շատ սիրալիկ ժպտաց՝ իբրև հին ծանոթի. նա մի անգամ էլ թեթևակի տեսավ նրան, և դրանից հետո Կովնոյի վոևոդը շուտով հեռացավ, և սևաշյա չնաշխարհիկ լեհ աղջկա փոխարեն պատուհանից նայում էր ինչ-որ մեկի հաստ դեմքը։ Ահա թե Անդրին ինչի մասին էր մտածում, գլուխը խոնարհած և աչքերը հառած ձիու բաշին։

Այնինչ տափաստանը նրանց բոլորին վաղուց էր ընդունել իր կանաչ գիրկը, և բարձր խոտը նրանց շրջապատել ու ծածկել էր, ու միայն կոզակների սև գլխարկներն էին երևում նրա հասկերի միջև։

«Է-հե՛-հե՛յ, ի՞նչ եք այդպես սուս արել, — ասաց վերջապես Բուլբան, սթափվելով իր մտածմունքներից։ — Ասես թե սևագլուխներ եք։ Դե՛, դե, բոլոր մտքերը սատանային տվեք։ Առեք չիբուխներդ, քաշենք, հետո ձիերն ասպանդակենք և այնպես թոչենք, որ թոչունն իր թևով չհասնի մեզ»։

Եվ կոզակները, առաջ կռանալով ձիերի մեջքին, խոտերի մեջ կորան: Այլևս չէին երևում սև գլխարկները, միայն տրորված խոտի բարակ երիզն էր ցույց տալիս նրանց արագաթռիչք վագրի հետքը:

Արևը վաղուց էր դուրս եկել անամպ երկնքի վրա և իր կենարար ջերմ լույսով ողողել տափաստանը: Այն ամենը, ինչ որ կոզակների սրտում ազատ էր և թմրած, մի ակնթարթում ցնդեց, նրանց սրտերը թպրտացին թռչունների նման:

Տափաստանը քանի գնում, այնքան գեղեցկանում էր: Այն ժամանակ ամբողջ հարավը, որ կազմում էր այժմյան Նովոռուսիան, մինչև Սև ծովը կանաչ և կուսական անապատ էր: Երբեք գութան չէր անցել վայրի բույսերի անսահման անտառների վրայով: Միայն ձիերն էին, որոնք պահվում էին խոտերի մեջ, ինչպես անտառում, ձիերն էին տրորում խոտը: Բնության մեջ տափաստանից ավելի գեղեցիկ բան չկա: Գետնի ամբողջ մակերեսը նման էր կանաչ-ոսկեգույն օվկիանոսի, որի վրա շաղ էին եկել բյուրավոր գույնզգույն ծաղիկներ: Խոտերի բարակ ու բարձր ցողունների արանքից երևում էին կապույտ, երկնագույն և կարմրակապույտ տերեփուկները, դեղին մոշենին բարձր ցցել էր իր բրգաձև կատարը. սպիտակ ոչխարախոտի հովանոցաձև գդակները խայտաբղետ երևում էին, և ո՛վ գիտե որտեղից եկած ցորենը խոտերի խորքում լցնում էր իր հասկը: Նրանց նուրբ արմատների մոտ սորում էին կաքավները, մեկնելով իրենց վիզը: Օդը լցված էր հազար-հազար թռչունների ծվվոցով: Բազեները, թևերը փռած և աչքերը խոտերին սևեռած, անշարժ կանգնել էին երկնքի տակ: Մի անհայտ կողմից վայրի սագերի երամի կոնչոցն արձագանք էր տալիս ո՛վ գիտե որ հեռավոր լճի մեջ: Թևերը համաչափ շարժելով՝ խոտերի միջից բարձրանում էր ուրուրը և շքեղությամբ լողում օդի կապույտ ալիքների մեջ: Ահա նա կորավ բարձունքներում և միայն հագիվ երևում է, որպես մի սև կետ: Ահա շուռ տվեց թևերը և արևի դիմաց շողշողաց: Գրողը ձեզ տանի, տափաստաններ, ի՞նչ լավն եք դուք... Մեր ողևորները միայն մի քանի բույսեր դադար էին առնում ճաշի համար. նրանց ողեկցող տասը կոզակների ջոկատն իջնում էր ձիերից, վար առնում փայտե ջրամանները, որոնք լիքն էին արաղով, և դաբաղները, որ գործ էին ածում ամանների փոխարեն: Ուտում էին հաց ու ճարպ և թխվածք, խմում էին միայն մի թաս և այն էլ միայն թարմանալու համար, որովհետև Տարաս Բուլբան երբեք չէր թույլատրում ճանապարհին հարբել, և ողին շարունակում էին մինչև երեկո: Ամբողջ տափաստանը երեկոյան իսպառ փոխվում էր: Նրա խայտաբղետ տարածության վրա փոփում էր արեգակի վերջին ցուլքը, ապա հետզհետե մթնում էր, այնպես որ նկատելի էր, թե ինչպես է ձգվում ստվերը, և ստվերներն ստանում էին մուգ կանաչ գույն. ավելի թանձր էին բարձրանում գոլորշիները, յուրաքանչյուր ծաղիկ ու խոտ արձակում էր անուշ բուրմունք, և բուրմունք էր ծխում ամբողջ տափաստանը: Մութ կապույտ երկնքի վրա, կարծես, վիթխարի վրձինով քաշել էին վարդագույն ոսկու լայն շերտեր. մերթ ընդ մերթ սպիտակին էին տալիս թեթև ու թափանցիկ ամպի քուլաները, և

ամենաթարս ա հրապուրիչ, ինչպես ծովի ալիքները, հովը հագիվ էր օրորում խոտերի կատարները և թեթև հայում այտերին: Ողջ երաժշտությունը, որ հնչում էր ցերեկը, հանդարտվում ու փոխարինվում էր ուրիշով: Գորշ առնետները ելնում էին իրենց բներից, կանգնում ետևի թաթիկների վրա և տափաստանը լցնում սուլոցով: Ավելի էր լսվում ճպուռների ճռռոցը: Երբեմն մի հեռավոր լճից լսվում էր կարապի ճիչը, որ արծաթահնչուն արձագանքում էր օդի մեջ: Ուղևորները դաշտերի միջին դադար առնելով, ընտրում էին գիշերելու վայր, խարույկ էին վառում և կրակի վրա դնում կաթսան, որի մեջ եփում էին շիլա: Կաթսայի գոլորշին ծխում էր օդի մեջ: Ընթրիքից հետո կոզակները պառկում էին քնելու խոտերի մեջ արձակելով ոտքերը բխոված ձիերին: Նրանք պառկում էին վերարկուների վրա: Գիշերային աստղերն ուղիղ նրանց էին նայում: Իրենց ականջով նրանք լսում էին խոտերի մեջ լցված անհամար բզեզների ամբողջ աշխարհը, նրանց ողջ բզզոցը, սուլոցը, ճռռոցը, և այդ ամենը կեսգիշերին հնչեղ արձագանքում էր մաքուր օդի մեջ, գտվում և օրորում էր նրանց թմրող խողությունը: Իսկ եթե ուղևորներից մեկնումեկը զարթնում էր և առժամանակ վեր կենում, նա տեսնում էր տափաստանը՝ լուսատու որդերի շողշողուն կայծերով լցված: Երբեմն գիշերային երկինքը գանազան տեղերում լուսավորվում էր բոցով, որ բարձրանում էր մարգագետինների և գետի չոր եղեգնի հրդեհից, և կարապների մութ շարանը, որ թռչում էր դեպի հյուսիս, հանկարծ լուսավորվում էր արծաթ-վարդագույն լույսով, և այն ժամանակ թվում էր, թե խավար երկնքի տակ թռչում են կարմիր թաշկինակներ:

Ուղևորները գնում էին առանց արկածների: Ոչ մի տեղ նրանք չէին հանդիպում ծառի, նույն տափաստանն էր՝ անվախճան, ազատ և չքնաղ տափաստանը: Միայն երբեմն մի կողմի վրա կապույտին էին տալիս կատարները հեռավոր անտառի, որ ձգվում էր Դնեպրի ափերով: Մի անգամ միայն Տարասը որդիներին ցույց տվեց հեռվի խոտերի մեջ մի սև ու փոքրիկ կետ. ցույց տվեց և ասաց. «Տեսեք, տղերք, իրեն արշավում է թաթարը»: Փոքրիկ, բեղավոր գլուխը հեռվից ուղիղ նրանց սևեռեց իր նեղիկ աչքերը, օդը հոտոտեց, ինչպես որսի շուն, և այծյամի նման անհայտացավ, տեսնելով, որ կոզակները տասներեք հոգի էին: «Դե, տղերք, փորձեք թաթարի հետևից հասնել... լավ է չփորձեք. հավիտյան չեք հասնի: Նրա ձին իմ Դևից արագ է վագում»: Բայց և այնպես Բուլբան, երկյուղ կրելով թաքնված դարանից, զգուշացավ: Նրանք ձիերը քշեցին դեպի մի փոքրիկ գետակ, որ կոչվում էր Թաթարկա և թափվում էր Դնեպրը, ձիերով ընկան ջրի մեջ և երկար ժամանակ լողալով անցան հոսանքի հետ, որպեսզի կորցնեն իրենց հետքը և այն ժամանակ, ափ դուրս գալով, շարունակեցին իրենց ճանապարհը: Երեք օր անց նրանք արդեն հեռու չէին այն վայրից, որ նրանց ուղևորության կետն ապատակն էր: Հանկարծ օդը ցրտեց. նրանք զգացին Դնեպրի մոտ լինելը: Ահա նա շողաց հեռվում և հորիզոնից անջատվեց իբրև մուգ շերտ: Նրա սառն ալիքներից փչում էր գովը, նա տարածվում էր ավելի ու ավելի մոտիկ և

վերջապես բռնեց երկրի մակերեսի կեսը: Այդ Դնեայրի այն տեղն էր, ուր գետը, մինչ այդ խութերով սեղմված, վերջապես ազատություն էր ստանում և մոնչում էր ինչպես ծովը, ողողելով ափերը, և ուր գետի մեջտեղը եղած կղզիները նրան ափերից ավելի հեռու էին հրում, և նրա ալիքները լայն ու արձակ փովում էին գետնի երեսին՝ չհանդիպելով ոչ քարափների և ոչ բարձրությունների:

Կոզակները ձիերից իջան, նստեցին լաստը և երեք ժամ լողալուց հետո հասան Խորտիցա կղզու ափերին, որտեղ Սեչն էր, որ այնքան հաճախ փոփոխում էր իր բնակատեղը: Ափի մոտ բազմությունն աղմկում էր լաստավարների հետ:

Կոզակները ձիերը սարքի բերին: Տարասը շտկեց իրեն, գոտին ամուր ձգեց և ձեռքով հպարտ սղալեց բեղերը: Նրա երիտասարդ որդիները ևս, մի տեսակ երկյուղով և անորոշ հրճվանքով իրենց դիտեցին ոտքից գլուխ, և բոլորը միասին մտան արվարձանը, որ Սեչից կես վերստի վրա էր: Ներս մտնելու ժամանակ նրանց խլացրին հիսուն դարբնի կռաններ, որոնք զարկում էին գետնի տակ փորած և ճիմով ծածկված քսանհինգ դարբնոցներում: Փողոցում, սրահների ծածկի տակ, նստել էին հաղթանդամ կաշեգործները և իրենց ծանր ձեռքերով տրորում էին եզան կաշիները: Տաղավարների տակ նստել էին կրամարները՝ կողքերին վառողի, հրահանների և կայծքարի կույտեր: Հայր կախել էր թևակազին աղլուխները: Թաթարը շամփուրների վրա խորովում էր ոչխարի մսի գնդերը՝ խմորով սարքած: Ջիուդը, գլուխը դուրս ցցած, տակառից արաղ էր քանում: Բայց առաջին մարդը, որ նրանց հանդիպեց, մի գապորոժցի էր, որը քնել էր հենց ճանապարհի մեջտեղը, ձեռքերն ու ոտքերը մեկնած: Տարաս Բուլբան չկարողացավ կանգ չառնել և չհիանալ նրանով:

«Է՛, տես ոնց է փովել . . . փա՛հ, փա՛հ, ի՛նչ փարթամ մարմին է», — ասաց նա, պահելով ձին: Իրոք որ, այդ բավական խիզախ տեսարան էր. գապորոժցին առյուծի նման մեկնվել էր ճանապարհի վրա: Նրա հպարտությամբ ետ գցած մագերի փունջը կես արշին տեղ էր գրավել: Նրա կարմիր և թանկագին մահուդե շավարը կուպրոտ էր, որով տերը ցույց էր տալիս իր կատարյալ արհամարհանքը դեպի զգեստը: Նրան զվարճությամբ նայելուց հետո Բուլբան առաջ անցավ մի նեղ փողոցով, որտեղ լիքն էին արհեստավորները, որոնք հենց այդտեղ էլ բանեցնում էին իրենց արհեստը, և ամեն ազգի մարդկանցով, որոնք հավաքվել էին Սեչի այդ արվարձանը, որ նման էր տոնավաճառի և կերակրում ու հագցնում էր Սեչին: Իսկ Սեչը գիտեր միայն զվարճանալ և հրացան կրակել:

Վերջապես նրանք անցան արվարձանը և տեսան մի քանի ցրված կուրեններ, որոնք ծածկված էին ճիմով կամ ըստ թաթարական ձևի՝ թաղիքով: Մի քանիսի կտորին դրած էին թնդանոթներ: Ոչ մի տեղ չէր երևում ցանկապատ և կամ այն ցածր տնակներն ու սրահները՝ փայտե փոքրիկ սյունիկների վրա, ինչպես արվարձանում: Փոքր թումբը և ճյուղերով շինած պատնեշը, որոնք բոլորովին առանց հսկողության էին, ցույց էին տալիս սոսկալի անհոգություն: Մի քանի հաղթանդամ գապորոժցիներ, որոնք չիբուխն ատամների արանքում, պառկել էին

ճանապարհի վրա, բավական անտարբեր նայեցին նրանց և տեղերից չշարժվեցին: Որդիների հետ Տարասն զգուշությամբ անցավ նրանց միջով և ասաց. «Ողջոյն պաներին: — «Ողջություն և ձեզ», — պատասխանեցին զապորոժցիները: Ամբողջ դաշտի վրա ամենուրեք գեղանկար խմբով երևում էր ժողովուրդը: Նրանց թուխ դեմքերից հայտնի էր, որ բոլորն էլ կոփվել են պատերազմների մեջ և կրել են բազմատեսակ դառնություններ: Ահա սա՛ է Մեզլ . . . Ահա այն բույնը, որտեղից դուրս են թռչում այն բոլոր առյուծի նման հպարտ ու հզոր մարդիկ: Ահա թե որտեղից է ամբողջ Ուկրաինան հեղեղում ազատությունն ու կոզակությունը: Ուղևորները մտան մի ընդարձակ հրապարակ, ուր սովորաբար հավաքվում էր ռադան: Մի մեծ ու շուռ տված տակառի վրա նստել էր զապորոժցին՝ առանց շապիկի. նա շապիկը ձեռքին էր պահել և դանդաղ լցնում էր ծակերը: Նրանց ճանապարհը նորից կտրեց երաժիշտների մի ամբողջ խումբ, որի մեջտեղը պարում էր մի երիտասարդ զապորոժցի, գդակն ականջի վրա կոտրած և ձեռքերը վեր պարզած: Նա միայն գոռում էր. «Շախով ածեք, շախով . . . Ֆոմա, ուղղափառ քրիստոնյաներին արադ մի՛ խնայի»: Եվ Ֆոման, որի մի աչքը վիրավոր էր, ամեն մի մոտեցողի անհաշիվ լցնում էր մի վիթխարի գավաթ: Երիտասարդ զապորոժցու կողքին չորս ծերունիներ պարում էին մանր ցատկումներով, ապա հողմի նման թռչում էին մի կողմի, համարյա երաժիշտների գլխի վրա, և հանկարծ իջնելով, կկգած սլանում էին և իրենց արծաթե պայտերով արագ ու պինդ դոփում խիտ կոխկրտած գետինը . . . Խուլ թնդում էր գետինը չորս բոլորի վրա և հեռո՛ւ, հեռու արձագանքում էին հոպակները և տրոպակները, որ խփում էին սապոգների զրնգան պայտերով: Բայց մեկը բոլորից ավելի բարձր էր կանչում և պարի մեջ մյուսներից ավելի բարձր էր թռչում: Նրա մագերը ծածանվում էին քամուց, հզոր կուրծքն ամբողջովին մերկ էր. նա հագել էր ձմեռային տաք քուրք, և քրտինքը հեղեղի նման թափվում էր նրանից: «Դե գոնե քուրքը հանիր», — ասաց վերջապես Տարասը: «Տեսնում ես, ոնց է վառվում»: — «Չի՛ կարելի, — բղավեց զապորոժցին: — «Ինչո՞ւ»: — «Չի՛ կարելի, ես այդպիսի սովորություն ունեմ՝ ինչ որ հանեմ, արադի կտամ»: Նրա գլխին վաղուց գդակ չկար, ո՛չ գոտի՝ կաֆտանի վրա, ո՛չ էլ ծաղկանկար թաշկինակ, այդ ամենը գնացել էր, որտեղ պետք էր: Բազմությունն աճում էր. պարողներին միանում էին ուրիշները, և առանց ներքին հուզման չէր կարելի տեսնել, թե ինչպես ամեն ինչ իրեն է քաշում պարը՝ ամենից ազատ, ամենից կատաղի պարը, որպիսին երբևիցե տեսել է աշխարհը, մի պար, որ իր հզոր հնարողների անունով կոչվում էր կոզակապար:

«⁴³Իս, եթե ձին չլինե՛ր, — աղաղակեց Տարասը. — ճշմարիտ եմ ասում, որ ես էլ կպարեի, կպարեի»: Իսկ մինչ այդ ժողովրդի մեջ հետզհետե երևում էին նաև իրենց արժանիքների համար Մեչում հարգված ալեգարդ ծերունիներ, որոնք ժամանակին մի քանի անգամ ընտրվել էին ավագ: Տարասը շուտով հանդիպեց բազմաթիվ ծանոթ դեմքերի: Օստապը և Անդրին լսում էին միայն ողջույններ.

«Այդ դո՞ւ ես, Պեշերիցա . . . Բարև, Կոզոլույա . . . » — «Այդ որտեղի՞ց այդպես, Տարաս»: «Քեզ ո՞ր քամին բերեց այստեղ, Դուրսո՞ւ»: «Բարև, Կիրդյուգա: Բարև, Գուստի: Իսկի մտքովս կանցնե՞ր, որ քեզ կտեսնեն, Ռեմեն»:

Եվ դյուցազունները, որոնք հավաքվել էին արևելյան Ռուսիայի գվարձասեր աշխարհից, իրար համբուրում էին և իրարից հարցնում. «Իսկ ո՞ւր է Կասյանը, ո՞նց է Բորոդավկան, Կոլոպերը, ի՞նչ է շինում Պիդսիտոկը»: Եվ Տարաս Բուլբան միայն պատասխան էր առնում, որ Բորոդովկային Տոլոպանում կախել են, որ Կիզիկիրմենի տակ Կոլոպերի կաշին մաշկել են, որ Պիդսիտոկի գլուխն աղել են տակառի մեջ և ուղարկել մինչև Ցարգրադ: — Գլուխը կախեց ծերունի Բուլբան և մտածկոտ ասաց. «Երևելի կոզակներ էին»:

III

Արդեն մոտ մի շաբաթ էր, որ Տարաս Բուլբան իր որդիների հետ ապրում էր Մեչում: Օստապը և Անդրին քիչ էին զբաղվում զինվորական կրթությամբ: Մեչը չէր սիրում զինվորական վարժություններով երկար-բարակ ծանրանալ և ժամանակ կորցնել. այնտեղ երիտասարդները վարժվում և կոփվում էին միայն փորձառությամբ, հենց ուզմի կրակ ու բոցի մեջ, ուստի և կռիվները համարյա անդադար էին: Իսկ դադարի ընթացքում կոզակները ձանձրալի էին համարում զբաղվել որևէ կարգ ու կանոն ուսանելով, բացի միայն նշան խփելը, երբեմն ձիարշավները և գազանի որսը՝ տափաստաններում և մարգագետիններում: Մնացած ամբողջ ժամանակը հատկացվում էր քեֆի, որ հատկանիշ է հոգեկան ազատության հզոր թափի: Ողջ Մեչը ներկայացնում էր մի արտասովոր տեսարան: Այդ մի տեսակ անվախճան խնջույք էր, մի պարահանդես, որ սկսվել էր աղմուկով և կորցրել էր վախճանը: Ոմանք արհեստով էին զբաղվում, ոմանք կրթականներ ունեին և առևտուր էին անում. բայց մեծ մասը առավոտից մինչև երեկո քեֆ էր անում, եթե գրպանում զնգում էր հնարավորությունը և ձեռք բերած բարիքը դեռ չէր անցել խանութպաններին և արաղ ծախողներին: Այդ ընդհանուր խնջույքն իր մեջ մի ինչ-որ հմայիչ բան ուներ: Դա վշտից խմող զինաբեռների հավաքույթ չէր, այլ սոսկ ուրախության կատաղի խրախճանք: Այդտեղ եկողը մոռանում և թողնում էր այն ամենը, ինչ որ նրան զբաղեցնում էր մինչև այդ: Նա, կարելի է ասել, թքում էր իր անցյալի վրա և անհոգ անձնատուր էր լինում ազատության և ընկերակցության իր նմանների, որոնք բացի ազատ երկնքից և հոգու հավիտենական խրախճանքից, չունեին ո՛չ ազգականներ, ո՛չ անկյուն, ո՛չ ընտանիք: Այդ էլ առաջացնում էր այն կատաղի ուրախությունը, որ չէր կարող ծնվել ուրիշ որևէ աղբյուրից: Այն զրույցներն ու շատախոսությունները, որ արվում էին գետնի վրա ծուլորեն հանգստացող բազմության մեջ, հաճախ այնքան ծիծաղաշարժ էին և համով զրույցի զորությամբ լի, որ հարկավոր էր ունենալ գապորոժցու պաղարյուն արտաքինը՝ պահպանելու դեմքի անշարժ արտահայտությունը, չշարժելով նույնիսկ բեղի ծայրը, — մի բնորոշ հատկություն,

որով մինչև այժմ հարավի ռուսը տարբերվում է իր մնացած եղբայրներից: Ուրախությունը հարբած էր, աղմկոտ; Բայց այդ բոլորով հանդերձ ամենևին նման չէր խավար օղետան, որտեղ մարդ իրեն մոռացության է տալիս մռայլ և այլանդակ ուրախությամբ: Մեշը դպրոցական ընկերների մտերիմ շրջան էր. տարբերությունն այն էր միայն, որ փոխանակ նստելու և գրացույցը ձեռքին՝ լսելու վարժապետի փնթի մեկնությունները, նրանք հինգ հազար նժույգների վրա նստած ասպատակում էին. դաշտի փոխարեն, որտեղ գնդակ են խաղում, նրանք ունեին անհոգ և առանց պահպանության սահմաններ, որոնց ի տես թաթարը ցույց էր տալիս իր ժիր գլուխը, իսկ կանաչ ապարոշով տաճիկը նայում էր անշարժ ու դաժան հայացքով: Տարբերությունն այն էր, որ բռնի կամքի փոխարեն, որով նրանք միացած էին դպրոցում, նրանք ինքնակամ թողել էին իրենց հայրերին և մայրերին և փախել հայրական տներից. որ այստեղ կային այնպիսիները, որոնց վրա արդեն փաթաթվել էր պարանը, և որոնք դժգույն մահի փոխարեն տեսել էին կյանքը, և կյանքն իր սանձարձակ գվարժությամբ, որ այստեղ էին նրանք, որոնք ըստ ազնիվ սովորության չէին կարողանում իրենց գրպանի մեջ կոպեկ պահել, որ այստեղ էին նրանք, որոնք մինչ այդ ոսկին հարստություն էին համարում, և որոնց գրպանները, շնորհիվ ջիուդ վարձակալների, կարելի էր շուտ տալ առանց երկյուղի, թե կընկնի մի որևէ բան: Այստեղ էին բոլոր բուրսակները, որոնք չէին դիմացել ճեմարանի ճիպոտներին և դպրոցից իրենց հետ չէին տարել ոչ մի «այբի» կտոր: Բայց միաժամանակ այստեղ կային և այնպիսիները, որոնք գիտեին, թե ինչ ասել է Հորացիոս, Կիկերոն և հռոմեական հանրապետություն: Այստեղ շատ էին այն սպաները, որոնք հետո աչքի էին ընկնում թագավորական գորքերի մեջ: Այստեղ կային բազմաթիվ մարզված և փորձառու պարտիզաններ, որոնք ազնիվ համոզմունքով մտածում էին, թե միևնույն է որտեղ կռվել, միայն թե կռվել, որովհետև ազնիվ մարդուն անվայել է առանց կռվի մնալ: Շատ էին և նրանք, որոնք եկել էին Մեշ, որպեսզի հետո ասեն, թե եղել են Մեշում և արդեն քաջամուխ ասպետներ էին: Բայց ո՞վ ասես, որ չկար: Այդ տարօրինակ հանրապետությունը հենց այն դարի պահանջն էր: Ռազմական կյանքը, ոսկե թասերի, թանկագին կերպասների, դուկատների և ռեալների սիրահարներն ամեն ժամանակ այստեղ կարող էին գործ գտնել: Միայն կանանց երկրպագուները ոչինչ չէին գտնի այստեղ, որովհետև ոչ մի կին չէր հանդգնի երևալ նույնիսկ Մեշի արվարձանում:

Օստապի և Անդրիի համար տարօրինակ էր, որ նրանց ներկայությամբ ահագին բազմություն էր գալիս Մեշ, և ոչ ոք չէր հարցնում, թե ովքե՞ր են նրանք, ո՞րտեղից են և ի՞նչ է նրանց անունը: Նրանք գալիս էին այստեղ, կարծես թե վերադառնում էին սեփական տունը, որտեղից միայն մի ժամ առաջ էին դուրս եկել: Եկողը ներկայանում էր միայն կոշկոյին, որը սովորաբար ասում էր. «Բարով եկար, հավատո՞ւմ ես Քրիստոսին»: — «Հավատում եմ», — ասում էր եկողը: «Մուրբ երրորդությա՞ն էլ ես հավատում»: — «Հավատում եմ»: — «Եկեղեցի էլ գնո՞ւմ

ես»։ — «Գնում եմ»։ «Դե՛, խաչակնքիր»։ Եկողը երեսին խաչակնքում էր։ «Դե՛ լեզվ», — պատասխանում էր կոշկոյր։ «Գնա, որ կուրենը կուգես»։ Դրանով էլ վերջանում էր ամբողջ ծեսը։ Եվ ողջ Սեչն աղոթում էր մի եկեղեցում և պատրաստ էր այդ եկեղեցին պաշտպանել մինչև արյան վերջին կաթիլը, թեև պասի և ծոմի անունը լսել անգամ չէր ուզում։ Միայն սաստիկ շահամոլությունից դրդված ջիւղները, հայերը և թաթարներն էին հանդգնում ապրել և առևտուր անել արվարձանում, որովհետև գապորոժցիները երբեք չէին սիրում սակարկել, այլ վճարում էին այնքան, որքան նրանց ձեռքը գրպանից փող կհաներ։ Ի դեպ, այդ շահամոլ չարչիների վիճակը շատ թշվառ էր։ Նրանք նման էին նրանց, որոնք բնակություն էին հաստատել Վեգով լեռան ստորոտում, որովհետև երբ վերջանում էր գապորոժցիների փողը, այն ժամանակ կտրիճները ջարդում էին նրանց խանութները և միշտ վերցնում առանց փողի։ Սեչն ուներ վաթսունից ավելի կուրեն, որոնք շատ նման էին առանձին և անկախ հանրապետությունների, բայց առավել ևս նման էին դպրոցի և բուրսայի, որտեղ երեխաները գիշերօթիկ էին։ Ոչ ոք ոչինչ ձեռք չէր բերում և իր մոտ չէր պահում, ամեն ինչ կուրենի ատամանի մոտ էր, որը դրա համար էլ սովորաբար կոչվում էր բատկո։ Նրա մոտ էին պահվում դրամները, շորերը, ուտելիքը, խավիժը, շիլան և նույնիսկ վառելիքը. նրան էին պահ տալիս դրամը։ Հաճախ կուրենը կուրենի հետ վեճի էր բռնվում. այդ դեպքում բանն իսկույն հասնում էր տուրուդմփոցի։ Կուրենները թափվում էին հրապարակը և բռունցքներով փշրում էին իրար կողերը, մինչև որ մի կողմը չգոռեր և չհաղթեր, որից հետո սկսվում էր քեֆը։ Ահա այդպես էր այն Սեչը, որ երիտասարդների համար այնքան շատ հրապույր ուներ։

Օստապը և Անդրին երիտասարդական հախտոն թափով նետվեցին գվարձության այդ ծովը և իսկույն մոռացան հայրական տունը, բուրսան և այն ամենը, ինչ որ առաջ հուզում էր նրանց հոգին, և հանձնվեցին նոր կյանքին։ Ամեն ինչ գրավում էր նրանց՝ Սեչի գվարձասեր բարքերը և պարզ վարչությունն ու օրենքները, որոնք այդպիսի ինքնագլուխ հանրապետության մեջ նրանց թվում էին երբեմն նույնիսկ չափազանց խիստ։ Եթե կոզակը գողություն էր անում, գողանում էր մի չնչին բան, այդ արդեն համարվում էր անարգանք ողջ կոզակության հեղինակը. նրան, իբրև խայտառակի, կապում էին անարգանքի սյունին և նրա կողքին դնում էին մի դագանակ, որով յուրաքանչյուր անցնող պարտավոր էր նրան հարվածել, մինչև որ այդպիսով նա շունչը փչեր։ Պարտքը չվճարողին շղթայով կապում էին մի թնդանոթի, և նա այդտեղ պիտի նստեր այնքան, մինչև նրա ընկերներից որևէ մեկը վճարեր նրա փրկության գինը՝ նրա պարտքը։ Բայց Անդրիի վրա ամենից ավելի տպավորվեց այն սոսկալի պատիժը, որ սահմանված էր սպանության համար։ Նրա ներկայությամբ փոս փորեցին, փոսի մեջ կենդանի իջեցրին սպանողին, նրա վրա դրին դագաղը, որի մեջ նրա ձեռքով սպանվածի դիակն էր, և ապա երկուսին էլ ծածկեցին հողով։ Հետո երկար

Ժամանակ նրա աչքի առաջ էր մահապատժի սոսկալի ծեսը և դեռ պատկերանում էր ահավոր դագաղի հետ միասին կենդանի թաղված մարդը:

Երկու երիտասարդները շատ շուտով մյուս կողակների մոտ վաստակեցին լավ համբավ: Հաճախ կուրենի մյուս ընկերների հետ միասին, իսկ երբեմն և ամբողջ կուրենի ու հարևան կուրենների հետ, նրանք դաշտ էին գնում կրակելու տափաստանի բազմատեսակ և անհամար թռչունների վրա, եղջերուների և վայրի այծերի վրա և կամ թե գնում էին դեպի լճերը, գետերն ու վտակները, որ վիճակով բաժանված էին կուրենների միջև, նետում էին ուռկանները և ցանցերը, դուրս էին քաշում լիքն ուռկանները՝ ամբողջ կուրենի պարենավորման համար: Թեև պետք չէր առանձին վարժություն, որով փորձում են կողակին, բայց նրանք շիտակ խիզախությամբ և ամեն ինչում հաջողությամբ արդեն աչքի էին ընկել մնացած երիտասարդների միջև: Ժիր ու շեշտակի խփում էին նշանին, հոսանքին հակառակ կտրում էին Դնեպրը, մի գործ, որի համար նորեկը հանդիսավորությամբ ընդունվում էր կողակների շարքը: Սակայն ծերունի Տարասը նրանց համար պատրաստում էր գործունեության ուրիշ ասպարեզ: Նրա սրտովը չէր այդպիսի պարապ կյանքը: Նա իսկական գործ էր ուզում: Նա շարունակ հնարներ էր որոնում Մեշը մղելու մի խիզախ գործի, որպեսզի կարելի լիներ գվարձանալ, ինչպես վայել է ասպետին: Վերջապես մի օր եկավ կոշկոյի մեծ³⁹ և նրան կտրուկ ասաց. «Ի՞նչ ես ասում, կոշկոյ, ժամանակը չէ՞, որ գապորոժցիները զբոսանքի գնան»:

«Զբոսանքի տեղ չկա», — պատասխանեց կոշկոյը, բերանից հանելով փոքրիկ ծխամորճը և թքելով մի կողմի վրա:

«Ո՞նց թե տեղ չկա . . . կարելի է գնալ տաճիկների երկիրը կամ Թաթարստանի վրա»:

«Չի կարելի ո՛չ տաճիկների երկիրը և ո՛չ Թաթարստան», — պատասխանեց կոշկոյը և պաղարյուն նորից բերանն առավ ծխամորճը:

«Ոնց թե չի կարելի»:

«Այնպես: Մենք սուլթանին հաշտություն ենք խոստացել»:

«Ախր նա, անօրեն է. իսկ աստված և սուրբ գիրքը պատվիրում են զարկել անօրեններին»:

«Իրավունք չունենք: Եթե գոնե չերդվեինք մեր հավատով, գուցե թե կարելի լիներ, իսկ այժմ ո՛չ, չի կարելի»:

շուտով հրապարակում բոռերի նման սկսեցին հավաքվել գապորոժցիների սև խմբերը: Բոլորը շրջան կազմեցին և երրորդ զարկից հետո վերջապես երևացին ավագները, կոշկոյր՝ ձեռքին գավազանը, իր արժանապատվության նշանը, դատավորը՝ գորական կնիքով, գրագիրը՝ թանաքամանով և եսաուլը՝ ցուպով: Կոշկոյր և ավագանին հանեցին գլխարկները և չորս կողմը գլուխ տվին կոզակներին, որոնք խրոխտ կանգնել էին, ձեռքերը կողքերին հենած:

«Ի՞նչ է ասում այս ժողովը, ի՞նչ եք կամենում, պաներ», — ասաց կոշկոյր: Հայիոյանքը և աղաղակները նրան չթողին խոսելու:

«Վա՛յր դիր գավազանը, վա՛յր դիր, սատանի ձագ, իսկույն վայր դիր գավազանը», — բազմության միջից բղավեցին կոզակները: Չհարբած կուրեններից մի քանիսը, կարծես, ուզում էին հակառակել, և հարբած ու չհարբած կուրենները բռնցքամարտի ելան: Աղմուկը և աղաղակը սաստկացավ:

Կոշկոյր ցանկացավ խոսել, բայց զգալով, որ գազազած և ինքնահաճ ամբոխը դրա համար կարող է իրեն ծեծելով սպանել, մի բան, որ նման դեպքերում համարյա միշտ տեղի էր ունենում, շատ խոնարհ գլուխ տվեց, վայր դրեց գավազանը և կորավ բազմության մեջ:

«Հրամայո՞ւմ եք, պաներ, որ մենք էլ վայր դնենք մեր արժանապատվության նշանները», — ասացին դատավորը, գրագիրը և եսաուլը և պատրաստվեցին հենց այդտեղ էլ վայր դնելու թանաքամանը, գորական կնիքը և ցուպը:

«Ո՛չ, դուք մնացեք, — բղավեցին բազմության միջից . — մեզ հարկավոր էր միայն կոշկոյին վոնդել, որովհետև նա կնիկ է, իսկ մեզ տղամարդ կոշկոյ է պետք»:

«Հիմա ո՞ւմ պետք է կոշկոյ ընտրեք», — ասացին ավագները:

«Կուկուրենկոյին ընտրել», — բղավեց մի մասը:

«Կուկուրենկոյին չենք ուզում, — բղավեց մյուս մասը. — դեռ վաղ է. պոռոշների վրա կաթը դեռ չի չորացել»:

«Թող Շիլոն ատաման դառնա, — բղավեցին մի քանիսը. — Շիլոյին կոշկոյ ընտրել»:

«Մախաթը մեջքդ, — լուտանքներով աղմկեց ամբոխը: — Շան որդին էլ ի՞նչ կոզակ է, որ գողություն է արել, ինչպես թաթարը: Գրողի ծոցը թող գնա հարբեցող Շիլոն»:

«Մորուքին, Մորուքին դնենք կոշկոյ»:

«Մորուքին չենք ուզում, գրողի բաժին դառնա Մորուքը»:

«Գոռացեք Կիրոյագային»,— փսփսաց Տարաս Բուլբան մի քանիսին:

«Կիրոյագայի՛ն, Կիրոյագայի՛ն,— բղավեց ամբոխը:— Մորուքի՛ն,
Կիրոյագայի՛ն, Կիրոյագայի՛ն: Շիլոյի՛ն . . . Կորչի՛ Շիլոն: Կիրոյագայի՛ն»:

Բոլոր թեկնածուները, լսելով իրենց անունները, իսկույն ևեթ դուրս եկան
բազմության միջից, որպեսզի որևէ առիթ չտան կարծելու, թե իրենց անձնական
մասնակցությամբ նրանք նպաստել են իրենց ընտրությանը:

«Կիրոյագայի՛ն, Կիրոյագայի՛ն,— հնչեց մյուսներից ավելի բարձր:—
Մորուքի՛ն»: Բանը հասավ բոնցքակովի, և Կիրոյագան հաղթեց:

«Գնացեք Կիրոյագային բերեք»,— բղավեցին: Բազմության միջից իսկույն դուրս
եկան մի տասնյակ կոզակներ, նրանցից մի քանիսը հագիվ էին կարողանում
ոտքերի վրա կանգնել այն աստիճան արդեն հարբել էին, և գնացին ուղիղ
Կիրոյագային հայտնելու նրա ընտրության մասին: Կիրոյագան, որ թեև
ծերացած, բայց խելոք կոզակ էր, վաղուց նստել էր իր կուրենում և կարծես թե
եղելությունից տեղյակ չէր:

«Ի՞նչ կա, պաներ, ի՞նչ է պետք ձեզ», — հարցրեց նա:

«Արի՛, քեզ կոշկոյ են ընտրել»:

«Ողորմացեք, պաներ, — ասաց Կիրոյագան. — Ես ինչպե՞ս կարող եմ արժանի
դառնալ այդ բարձր պատվին, ո՞նց կարող եմ կոշկոյ լինել: Ես այդքան խելք
չունեմ՝ այդպիսի պարտականություն կատարելու: Ի՞նչ է, ամբողջ գորքի մեջ
ավելի լավը չգտա՞ք»:

«Դե գնանք, քեզ ասում են», — բղավեցին զապորոժցիները: Նրանցից երկու
հոգի մտան նրա թների տակ, և ինչքան էլ նա դիմադրում էր ոտքերով, նրան ի
վերջո քաշեցին հրապարակ, հայիոյելով, հետևից հրելով բռունցքներով, քացի
տալով և խրատելով: «Մի՛ հակառակի, սատանի փայ, ընդունիր պատիվը, երբ
քեզ տալիս են, շո՛ւն»: Այդ եղանակով Կիրոյագային մտցրին կոզակների շրջանը:

«Է՛յ, պաներ, — ամբողջ բազմության մեջ բացականչեցին նրան ուղեկցող
կոզակները: — Համաձա՞յն եք, որ այս կոզակը մեզ կոշկոյ լինի»:

«Բոլորս համաձայն ենք», — գոռաց ամբոխը, և այդ գոռոցից երկար ժամանակ թնդում էր ամբողջ դաշտը: Ավագներից մեկը վերցրեց գավազանը և մատուցեց նորընտիր կոշկոյին: Կիրոյագան, ըստ սովորության, իսկույն նեթ հրաժարվեց: Ավագը մատուցեց երկրորդ անգամ: Կիրոյագան հրաժարվեց և երկրորդ անգամ, և ապա երրորդ անգամին վերցրեց գավազանը: Հնչեց բազմության խրախուսիչ աղմուկը, և կոզակների աղմուկը նորից արձագանքեց ամբողջ դաշտում: Ապա ժողովրդի միջից դուրս եկան չորս սպիտակամորուս և ալեհեր կոզակներ (Սեչում չկային ավելի ծեր կոզակներ, քանի որ գապորոժցիներից ոչ մեկն իր մահով չէր մեռնում), և նրանցից յուրաքանչյուրը ձեռքով վերցրեց հողը, որ անձրևից ցելս էր դառել, և դրեց նրա գլխի վրա: Թաց հողը վայր հոսեց նրա գլխի վրայից, հոսեց այտերի և բեղերի վրայով և ամբողջ երեսը ցելստտեց: Իսկ Կիրոյագան անշարժ կանգնել էր և կոզակներին գոհություն էր հայտնում ցույց տված պատվի համար: Այնպիսով վերջացավ աղմկոտ ընտրությունը, որից անհայտ է, թե մյուսները ևս գոհ էին, որչափ գոհ էր Բուլբան: Այդ ընտրությամբ նա վրեժ առավ հին կոշկոյից. բացի այդ, Կիրոյագան նրա հին ընկերն էր և նրա հետ միասին եղել էր ցամաքային և ծովային նույն արշավանքներում, բաժանելով ռազմական կյանքի խստությունները և դժվարությունները: Բազմությունը ցրվեց, իսկույն նեթ սկսեց տոնել ընտրությունը, և ծայր առավ այնպիսի մի խրախճանք, որպիսին մինչև այդ չէին տեսել Օստապը և Անդրին: Օղետները շարդուփշուր արին. մեղրագինին, արաղը և գարեջուրն առան առանց փողի. կրպակների տերերը դեռ գոհ էին, որ իրենք ողջ-առողջ փրկվեցին: Ամբողջ գիշերն անցավ աղմուկով և երգերով, որոնցով փառաբանում էին քաջագործությունները. ելած լուսինը դեռ երկար ժամանակ տեսնում էր երաժիշտների խմբեր, որոնք շրջում էին փողոցներում, փանդիռներով, տուրքաններով ու կյոր նվագարաններով, նաև եկեղեցական երգասացների, որոնց Սեչում պահում էին եկեղեցում երգելու և գապորոժցիների արարքները գովաբանելու համար: Վերջապես հոգնությունը և գինին հետզհետե հաղթեցին նրանց պինդ գլուխները: Եվ երևում էր, թե ինչպես այս ու այնտեղ գետին էր գլորվում կոզակը, ինչպես ընկերն ընկերոջը գրկած՝ զգացված և մինչև իսկ արտասվելով, նրա հետ միասին, փռվում էր գետնի վրա: Մի տեղ ահագին բազմությունը պառկել էր խմբով, մի այլ տեղ մեկը փնտրում էր ավելի հարմար տեղ և մեկնվում էր հենց կոճղի վրա: Վերջինը, որ ավելի պինդ էր, դեռ արտասանում էր ինչ-որ անկապ խոսքեր: Վերջապես նրան ևս հնձեց գինու գորությունը, նա ևս գլորվեց, ու քնեց ամբողջ Սեչը:

IV

Իսկ մյուս օրը Տարաս Բուլբան արդեն խորհրդակցում էր նոր կոշկոյի հետ, թե ինչպես գապորոժցիներին հանի մի որևէ գործի: Կոշկոյը խելոք և խորամանկ կոզակ էր, քաջ գիտեր գապորոժցիներին. նա սկզբում ասաց. «Երդումը չի՛ կարելի ոտնահարել, չի՛ կարելի . ոչ մի կերպ չի կարելի»: Իսկ ապա, լռելուց հետո, ավելացրեց. «Ոչինչ, կարելի է. երդումը չենք ոտնահարի, բայց մի բան

կմտածենք: Թող ժողովուրդը հավաքվի, բայց ոչ թե իմ հրամանով, այլ իբրև թե իր կամքով: Դուք գիտեք, թե ինչպես պիտի սարքել այդ: Իսկ մենք ավագների հետ իսկույն հրապարակ կվագենք, իբրև թե բանից խաբար չենք»:

Նրանց խոսակցությունից մի ժամ չէր անցել, երբ արդեն զարկեցին ծննդաները: Իսկույն հայտնվեցին նաև հարբած ու խելքը կորցրած կոզակներ: Կոզակների միլիոն գլխարկներ երևացին հրապարակում: Ծայր առավ հարցովիորձ. «Ո՞վ էր, ինչի՞ համար է, ի՞նչ բանի համար են հավաքել»: Ոչ ոք չէր պատասխանում: Վերջապես այս և այն անկյունում լսվեց. «Ա՛յ թե իգուր տեղը կորչում է կոզակի ուժը. կոիվ չկա: Մեր գլխավորները բոլորը դանդալոշ են, նրանց աչքերը ճարպակալել են... Չէ՛, երևում է, որ աշխարհում արդարություն չկա»: Թվում էր, թե ավագանին զարմացել էր այդպիսի խոսքերից: Վերջապես կոշկոյն առաջ անցավ և ասաց. «Պան գապորոժցիներ, թույլ տվեք ինձ խոսք ասել»:

«Ասա՛»:

«Ահա, իմ խոսքը հիմա, պան գապորոժցիներ, այն դատողության մասին է, որ ասենք ինքներդ էլ շատ լավ գիտեք. գապորոժցիներից շատերը ջիւղների խանութներում պարտքի տակ են, ինչպես և պարտք են իրենց եղբայրներին, այնպես որ նրանց այլևս չեն հավատում և պարտք չեն տալիս: Հետո նաև այն դատողության մասին է իմ խոսքը, որ շատ երիտասարդներ կան, որոնք աչքով չեն տեսել, թե ի՞նչ է կոիվը, այնինչ ջահելի համար, ինքներդ գիտեք, պաներ, առանց կովի ապրել չի կարելի: Նրանից էլ ի՞նչ գապորոժցի դուրս կգա, եթե նա ոչ մի անգամ չի զարկել անօրենին»:

«Լավ է ասում», — մտածեց Բուլբան:

«Պան գապորոժցիներ, չկարծեք, թե այս բանը ես ասում եմ, որպեսզի հաշտությունը քանդեմ: Քա՛վ լիցի, ես հենց այնպես ասացի, խոսքի օրինակ: Ախր մենք աստծո տաճար ունենք, բայց մեղք է ասել, թե նա ինչի նման է: Ահա քանի տարի է աստծո ողորմությամբ կանգուն է Մեչը, այնինչ մինչև այժմ նույնիսկ եկեղեցին ոչ միայն դրսից զարդարած չի, այլ նույնիսկ սրբոց պատկերները զարդ չունեն: Մեկնումեկը թող մտածեր եկեղեցու համար գոնե անփափե շուրջառ զնելու: Մի քանի կոզակ մեռնելիս ինչ որ կտակել են, եկեղեցին միայն այդ է ստացել: Այդ պարգևն էլ շատ նվազ էր, որովհետև պարգևատու կոզակներն իրենց կարողությունը համարյա ամբողջովին արադի էին տվել: Իմ խոսքը նրա մասին չի, որ անօրենների հետ կոիվ անենք. սուլթանին մենք հաշտություն ենք խոստացել, և մեծ մեղք կանենք, քանի որ մենք երդվել ենք մեր հավատի վրա»:

«Նա ի՞նչ է գլխից դուրս տալիս», — ինքն իրեն ասաց Բուլբան:

«Ինչպես տեսնում եք, պան գապորոժցիներ, չի կարելի կոիվ սկսել:
Ասպետական պատիվը չի թույլատրում: Իսկ ես իմ կարճ խելքով ահա թե ինչ եմ
մտածում. միայն ջահելներին թույլ տանք, որ նավակներով գնան և մի քիչ
տակնուվրա անեն Անատոլիայի ափերը: Ի՞նչ եք ասում, պաներ»:

«Տա՛ր, տա՛ր բոլորին, — բոլոր կողմերից բղավեց ամբոխը: — Պատրաստ ենք
գլուխներս դնելու հանուն հավատի»:

Կոշևոյը վախեցավ: Նա ամենևին չէր ուզում ոտքի հանել ողջ Ջապորոժին: Նա
անարդար գործ էր համարում խախտել հաշտության դաշինքը:

«Թույլ տվեք, պան գապորոժցիներ, մի խոսք էլ ասելու»:

«Հերիք է, — բղավեցին գապորոժցիները: — Դրանից լավը չես ասի»:

«Դե որ այդպես է, թող այդպես լինի: Ես ձեր կամքի ծառան եմ: Հայտնի բան է,
սուրբ գրքումն էլ կա, որ ձայն բազմաց՝ ձայն աստծո: Այն, ինչ որ ժողովրդի
մտածմունքն է, դրանից ավելի խելոք բան չես մտածի: Բայց մի բան կա, պան
գապորոժցիներ, ձեզ հայտնի է, որ սուլթանն անպատիժ չի թողնի այն
գվարձությունը, որ պիտի վայելեն մեր կտրիճները: Այնինչ մենք
կպատրաստվեինք, մեր ուժերը թարմ կլինեին և ոչ ոքից չէինք վախենա:
Բացակայելու դեպքում կարող է, որ թաթարները հարձակվեն. այդ տաճկական
շներն աչքի չեն երևում, վախենում են տանտիրոջ տունը մտնել, այնինչ հետևից
են կծում և այնպես պինդ են կծում: Դե, եթե բանն այնտեղ է հասել, որ
արդարությունը խոսենք, մենք պահեստի այդքան նավակներ չունենք, վառողն էլ
այնքան չի պատրաստած, որ բոլորս գնանք: Իսկ ես, կարող եմ ասել, որ ուրախ
եմ³⁷ ևս ձեր կամքի ծառան եմ»: Խորամանկ ատամանը լռեց: Կոզակների խմբերն
սկսեցին իրար հետ խոսել, կուրենների ատամանները խորհրդակցում էին:
Բարեբախտաբար, հարբածները քիչ էին, ուստի և որոշեցին լսել խելացի
խորհրդի:

Մի քանի հոգի իսկույն ևեթ ճանապարհվեցին Դնեպրի մյուս ափը, որտեղ գործի
զինարանն էր և մթերանոցը: Ջրի տակ և եղեգների մեջ անմատչելի
թաքստարաններում պահում էին գորական գանձարանը և թշնամուց խլած
զենքերի մի մասը: Մնացած բոլոր կոզակները վրա վազեցին դեպի նավակները՝
դիտելու և սարքավորելու: Մի ակնթարթում ափը լցվեց ժողովրդի բազմությամբ:
Եկան մի քանի հյուսներ՝ ձեռքերին կացին: Ալեհեր, արևառ, թիկնեղ ու ջլապինդ
ոտքերով գապորոժցիները, ալեխառն և սևամազ բեղերով, շավարները վեր
քշտած, կանգնել էին ջրի մեջ մինչև ծնկները և պինդ պարաններով ափից քաշում
էին նավակները: Ուրիշները քաշում էին պատրաստի չոր գերան և ամեն տեսակի
փայտ: Մի տեղ տախտակում էին նավակը, մի այլ տեղ շուռ տված նավակը

կայրում և կալնում էին խծուծով, մի տեղ նավակների կողքերից, ըստ կոզակների սովորության, կապում էին եղեգների խրճեր, որպեսզի ծովի ալիքները չխորտակեն նավակը. մի այլ տեղ և ավելի հեռու ամբողջ ափին վառել էին խարույկները և պղնձե կաթսաների մեջ նավակների համար եփում էին ձյութ: Ծերունի և փորձառու կոզակները վարժեցնում էին երիտասարդներին: Աշխատողների աղմուկը և զարկերը լսվում էին ողջ շրջակայքում: Ափը կենդանացել էր, ամեն ինչ շարժվում էր և օրորվում:

Այդ ժամանակ ափին մոտեցավ մի մեծ լաստ: Նրա վրա կանգնած մարդկանց խումբը դեռ հեռվից ճոճում էր ձեռքերը: Դրանք քրքրված վերարկուներով կոզակներ էին: Նրանց անկարգ գգեստը (շատերը մի շապիկից և ատամների մեջ պահած կարճ չիբուխից բացի ոչինչ չունեին) ցույց էր տալիս, որ նրանք կամ ազատվել էին որևէ փորձանքից և կամ թե այնքան քեֆ էին արել, որ մարմնի վրա եղած ամեն ինչը տվել էին արաղի: Նրանց միջից ջոկվեց և առաջ անցավ կարճահասակ, թիկնեղ և հիսուն տարեկան մի կոզակ: Նա բոլորից ավելի բարձր էր³⁸ փափում և ձեռքերը ճոճում օդի մեջ, սակայն աշխատողների աղմուկի և զարկերի մեջ չէին լսվում նրա բառերը:

«Իսկ ի՞նչ եք բերել», — հարցրեց կոշկոյր, երբ լաստը շրջվեց դեպի ափը: Բոլոր բանողները, աշխատանքը թողնելով և բարձացնելով կացիներն ու դուրերը, կանգնած նայում էին:

«Փորձանք», — լաստից բղավեց կարճահասակ կոզակը:

«Ի՞նչ փորձանք»:

«Պան գապորոժցիներ, թույլ տվեք խոսք ասելու»:

«Ասա»:

«Կամ գուցե ուզում եք հավաքել ուղան»:

«Ասա, բոլորս այստեղ ենք»: Ամբողջ ափը հավաքվեց մի տեղ:

«Իսկ մի՞թե դուք ոչինչ չեք լսել, թե ինչ է կատարվում հեթմանի երկրում»:

«Ի՞նչ», — արտասանեց կուրենի ատամաններից մեկը:

«Է՛... ի՛նչ: Երևի թաթարը բանգի է լցրել ձեր ականջը, որ դուք ոչինչ չեք լսել»:

«Դե ասա, ի՞նչ է պատահել այնտեղ»:

«Այն է պատահել, որ մորից ծնվել ենք, մկրտվել ենք, մեր օրում այդպիսի բան չենք տեսել»:

«Դե, շան որդի, ասա տեսնենք, ի՞նչ է պատահել», — բղավեց բազմության միջից մեկը, ըստ երևույթին կորցնելով համբերությունը:

«Այնպիսի ժամանակներ են հիմա, որ սուրբ եկեղեցիներն այժմ մերը չեն»:

«Ո՞նց թե մերը չեն»:

«Հիմա ջիւղները վարձով են վերցրել եկեղեցիները: Եթե առաջ ջիւղին փող չտաս, չես կարող պատարագ անել»:

«Ի՞նչ ես խոսում»:

«Եվ եթե շունշանորդի ջիւղն իր պիղծ ձեռքով սրբազան պասքայի վրա նշան չդնի, չի կարելի պասքան օրհնել»:

«Պան եղբայրներ, նա փչում է. չի կարող լինել, որ պիղծ ջիւղը նշան դնի սրբազան պասքայի վրա»:

«Լսե՛ք, դեռ ավելի վատը կասեմ . հիմա ամբողջ Ուկրաինայում կաթոլիկ տերտերները ման են գալիս տարատայկաներով: Պատուհասն այն չի, որ նրանք տարատայկա են նստում, այլ այն, որ լծում են ոչ թե ձիեր, այլ ուղղափառ քրիստոնյաներ: Լսե՛ք, դեռ ավելի վատը կասեմ. արդեն, ասում են, ջիւղի կանայք մեր քահանաների շուրջառներից իրենց համար դէյրա են կարել: Ահա թե ինչ բաներ են պատահել Ուկրաինայում, պան գապորոժցիներ: Իսկ դուք նստել եք այստեղ, Չապորոժում, քե՛ֆ եք անում: Հը՛ւմ, երևում է, որ թաթարը ձեզ այնպես է վախեցրել, որ դուք ոչ ականջ ունեք, ոչ աչք և ոչինչ չունեք, և դուք չեք լսում, թե աշխարհում ինչ է կատարվում»:

«Կա՛ց, կա՛ց», — ընդհատեց կոշկոյր, որ մինչև այդ աչքերը գետնին սևեռած կանգնել էր, ինչպես և բոլոր գապորոժցիները, որոնք ծանրակշիռ գործերի ժամանակ երբեք անձնատուր չէին լինում առաջին պոռթկումին, այլ լռում էին և լռության մեջ կուտակում գայրույթի ահեղ գորությունը: «Կա՛ց, ես էլ պիտի խոսք ասեմ: Բա դուք ինչ էիք, ձեր հերը նգովված լինի, դուք ի՞նչ էիք անում. ի՞նչ է, թո՛ւր չունեիք: Այդ ո՞նց թողիք, որ անիրավություն լինի»:

«Է՛, ո՞նց թողինք, որ անիրավություն լինի՛... Դե դուք լինեիք մեր տեղը, երբ հիսուն միայն լեհերն էին, և ի՞նչ մեղքս թաքցնեմ՝ մերոնց մեջ էլ շներ կային, որոնք ընդունեցին նրանց հավատը»:

«Իսկ ի՞նչ էին անում ձեր հեթմանը, գորագնդի ձեր պետերը»:

«Զորագնդի պետերն այնպիսի բաներ արին, որ աստված հեռու պահի»:

«Ի՞նչ»:

«Դե այնպես, որ հիմա հեթմանը պղնձե բովի մեջ տապակած, պառկած է Վարշավում, իսկ գորագնդի պետերի ձեռքերն ու գլուխները ման են ածում տոնավաճառներում և ցույց են տալիս ժողովրդին: Ա՛յ թե ինչ արին գորքի պետերը»:

Տարութերվեց ամբողջ բազմությունը: Նախ ամբողջ ավով անցավ լռությունը, ինչպես լինում է ամենի փոթորկից առաջ, ապա հանկարծ բացվեցին լեզուները, և ամբողջ գետափը խոսեց:

«Ո՞նց թե ջիւղները վարձով առնեն քրիստոնյաների եկեղեցիները, կաթոլիկ տեղիւններն ուղղափառ քրիստոնյաներին ձիերի տեղ լծեն: Ո՞նց թե: Ռուս հողի վրա թույլ տալ այդպիսի տանջանքներ նգովյալ անհավատներից, որպեսզի գորքի պետերի և հեթմանի հետ այդպե՛ս վարվեն: Այդ բանը չպիտի լինի, չի լինի»:

Ամեն կողմից թռան այդպիսի խոսքեր: Զապորոժցիներն աղմկեցին և զգացին իրենց գործությունը: Այդ արդեն թեթևամիտ բազմության հուզումը չէր. հուզվել էին ծանր ու հզոր բնավորության տեր մարդիկ, որոնք դանդաղ էին շիկանում, բայց շիկանալով, երկար ժամանակ և համառ պահում էին ներքին բոցը: «Կախե՛լ բոլոր ջիւղներին, — լսվեց բազմության միջից: — Թող քահանաների շուրջառներից իրենց կանանց համար դեյրա չկարեն, թող սրբազան պայքարի վրա նշան չդնեն: Դնեպրի մեջ խեղդել բոլոր այդ գարշելիներին: Այդ բառերը, որ բազմության միջից արտասանեց ինչ-որ մեկը, կայծակի նման տարածվեցին, և բազմությունը ծառս ելավ արվարձանի վրա՝ բոլոր ջիւղներին մորթելու ցանկությամբ:

Իսրայելի խեղճ գավակները, կորցնելով իրենց առանց այն էլ փոքր ոգու ամբողջ քաջությունը, թաքնվեցին օդու դատարկ տակառների մեջ, վառարաններում և նույնիսկ պահ մտան իրենց կանանց դեյրաների տակ: Բայց կոզակներն ամենուրեք գտնում էին նրանց:

«Պայծառափայլ պաներ, — բղավեց մի բարձրահասակ և փայտի նման երկար ջիւղ, որ իր ընկերների խմբի միջից դուրս էր ցցել վախից այլակերպված և ողորմելի մոտիք: Պայծառափայլ պաներ, մեզ մի խոսք տվեք ասելու, մի խոսք միայն. մենք ձեզ այնպիսի բան կասենք, որ երբեք չեք լսել, այնքան կարևոր բան, որ չի կարելի ասել, թե ինչքան կարևոր»:

«Լա՛վ, թող ասեն», — ասաց Բուլբան, որը միշտ սիրում էր մեղադրյալին լսել:

«Պայծառ պաներ, — ասաց ջիուդը, — Այդպիսի պաներ աշխարհի երեսին դեռ չեն եղել, աստված վկա, երբեք չեն եղել: Այդքան բարեսիրտ, լավ և քաջ պաներ երբեք չեն եղել...»: Նրա ձայնը վախից դողդողաց ու նվաղեց: «Մի՞թե կարելի է, որ մենք գապորոժցիների մասին որևէ վատ բան մտածենք: Նրանք ամենևին մերոնք չեն, նրանք, որոնք Ուկրաինայում վարձակալներ են... Աստված վկա, մերոնք չեն. նրանք իսկի ջիուդներ էլ չեն, սատանան գիտի, թե ովքեր են նրանք: Նրանք այնպիսի բան են, որ վրան թքես ու թողնես: Ահա սրանք էլ նույնը կասեն: Ճշմարիտ չէ՞, Շլեմա և կամ դու, Շմո՛ւլ»:

«Աստված վկա, ճշմարիտ է», — ամբոխի միջից պատասխանեցին Շլեման և Շմուլը՝ քրքրված թասակները գլխներին, երկուսն էլ գաջի պես սփրթնած:

«Մենք ոչ մի անգամ, — շարունակեց երկարահասակ ջիուդը, — թշնամիների հետ կապ չենք ունեցել: Իսկ կաթոլիկներին չենք էլ ուզում ճանաչել, գրողը տանի նրանց: Մենք գապորոժցիների հետ հարազատ եղբոր պես ենք...»:

«Ո՞նց թե... Ուրեմն գապորոժցիները ձեր եղբայրներն են,— արտասանեց բազմության միջից մեկը: — Այդ չեք տեսնի, նզովյալ ջիուդներ: Պան գապորոժցիներ, շպրտենք սրանց Դենպրի մեջ, խեղդենք այս բոլոր գարշելիներին»:

Այդ բառերն ազդանշան եղան: Ջիուդներին ձեռքե-ձեռք բռնուեցին և սկսեցին նետել գետի ալիքների մեջ. չորս կողմից բարձրացավ աղերսի ճիչը: Բայց դաժան գապորոժցիները միայն ծիծաղում էին, տեսնելով, թե ինչպես ջիուդների մաշիկ և գուլպա հագած ոտքերը թաքտում էին օդի մեջ: Թշվառ հոռետորը, որ ինքն իր բերանով գլխին փորձանք բերեց, դուրս պրծավ երկար բաճկոնի միջից, որի փեշերից քաշում էին, և մի խայտաբղետ, նեղ ու կարճ վերնագգեստ հագին՝ փաթաթվեց Բուլբայի ոտքերին և խղճալի ձայնով աղերսեց.

«Հգոր տեր, պայծառափայլ պան, ես ճանաչում էի և ձեր եղբորը, հանգուցյալ Դորոշին: Նա մի ուղմիկ էր, որ զարդն էր ամբողջ ասպետության: Ես նրան ութ հարյուր ցեխին եմ տվել, երբ հարկավոր էր նրան ազատել տաճիկների գերությունից»:

«Դու ճանաչո՞ւմ էիր իմ եղբորը,— հարցրեց Տարասը:

«Աստված վկա, ճանաչում էի. մեծահոգի պան էր»:

«Իսկ քո անունը ի՞նչ է»:

«Ցանկել»:

«Լավ, — ասաց Տարասը, և ապա, մի քիչ մտածելուց հետո դարձավ կոզակներին և այսպես ասաց. — Ժամանակ շատ կա ջիուդին կախելու՝ եթե ակտիվ չինի, իսկ այսօր սրան ինձ տվեք»: Այս ասելով, Տարասը նրան տարավ դեպի իր գամակը, որի մոտ կանգնել էին կոզակները: «Դե մտիր սայլի տակ, պառկիր այնտեղ և մի՛ շարժվիր, իսկ դուք, տղերք, ջիուդին բաց չթողներք»:

Ապա նա գնաց հրապարակը, որովհետև այնտեղ վաղուց արդեն հավաքվել էր բազմությունը: Բոլորն իսկույն նեթ թողին նավակների սարքավորումը և հեռացան գետափից, որովհետև այժմ նրանք ելնելու էին ցամաքային արշավանքի և ոչ ծովային, և հարկավոր էին սայլակներ ու ձիեր՝ նավերի ու կոզակների թեթև նավակների փոխարեն: Այժմ արդեն բոլորն էին կամենում արշավել, ծերերը և երիտասարդները. բոլորը՝ համաձայն ավագների, կուրենների ատամանների և կոշկոյի խորհրդի, ինչպես և գապորոժյան ամբողջ գործի ցանկությամբ վճռեցին արշավել Լեհաստանի վրա, վրեժ առնելու ամեն չարագործության, հավատի և կոզակի պատվի այպանման համար, քաղաքներից ավար առնելու, հրդեհելու գյուղերը և դաշտերը, և տափաստանի վրա լայն սփռելու հերոսության փառքը: Բոլորը հենց տեղնուտեղը սպառազինվեցին: Կոշկոյի հասակն ավելի բարձրացավ: Նա արդեն ազատասեր բազմության քմահաճ ցանկությունների հիւսկատարածուն չէր: Նա միահեծան հրամանատար էր, մի դաժան բռնակալ, որ միայն հրամայել գիտեր: Ինքնահաճ և գվարճասեր բոլոր կոզակները գեղակազմ կանգնել էին շարքի, հնազանդ խոնարհել գլուխները, չհամարձակվելով աչք բարձրացնել, մինչև չհնչեր կոշկոյի հրամանը, իսկ նա հրամայում էր հանդարտ, առանց աղմկելու, առանց շտապելու, և ընդհատումներով, ինչպես հին և շատ փորձառու կոզակ, որ առաջին անգամը չէ ի կատար ածում խելացի մտածված գործը:

«Ուշի-ուշով նայեք, ամեն բանի ուշադիր եղեք, — այսպես ասաց նա: — Սարքի բերեք սայլակները և ձյութամանները, փորձեք զենքերը: Շատ շոր չառնեք ձեզ հետ. մի-մի շապիկ և երկու շալվար, մի թաղար խավիժ և բոված կորեկ, իսկ ավելին ոչ ոք թող չվերցնի: Սայլերն իրենց հետ պաշար կառնեն, որքան հարկավոր է: Ամեն կոզակ պիտի ունենա երկու ձի: Վերցնել երկու հարյուր լուծ եզ, որովհետև գետանցում և ճմուռ տեղերում եզները հարկավոր են: Իսկ ամենից ակտիվ կարգ պաշտպանեք, պան գապորոժցիներ: Ես գիտեմ, որ ձեր մեջ կան այնպիսիները, որոնք հենց կողոպուտի պատահեն թե չէ, ոտափաթաթանի համար կպատառոտեն չինական բեհեզը և թանկագին կերպասները: Թողե՛ք այդ անվայել սովորությունը, դեն շալտեք կողոպուտը, առեք միայն զենքերը, եթե լավերը պատահեն, նաև ոսկի կամ արծաթ, որովհետև նրանք գին ունեն և միշտ հարկավոր են: Ահա ձեզ, պան գապորոժցիներ, առաջուց եմ ասում, եթե երթի ժամանակ որևէ մեկը հարբի, նրա գլխին դատ չի լինելու. կհրամայեմ շան նման վզից կապեն սայլին, ով էլ լինի, թեկուզ ամբողջ գործի ամենաքաջ կոզակը. շան նման տեղնուտեղը կսպանվի և դիակը կմնա առանց թաղելու, որպեսզի

թոշունները լափեն, որովհետև երթի ժամանակ հարբողն արժանի չէ քրիստոնյայի նման թաղվելու: Երիտասարդներ, ամեն ինչում լսեք ծերերին: Եթե գնդակ դիպչի կամ թե թրով քերծեն ձեր գլուխը կամ մարմնի մի այլ տեղը, բանի տեղ մի՛ դնեք. մի թաս արաղի մեջ մի քիչ վառող խառնեք, խմեք մի շնչով, և ամեն ինչ կանցնի, տենդ էլ չեք ունենա, իսկ վերքի վրա, եթե վերքը մեծ չի, հողը ձեռքի ավի մեջ թուքի հետ առաջ շաղախեք և այդ հողից մի քիչ դրեք վերքի վրա և այդպես էլ կչորանա վերքը, կանցնի: Դե հիմա գործի անցեք, գործի՛, տղերք, բայց առանց շտապելու և լավ կպեք գործի»:

Այդպես ասաց կոշկոյր և հենց որ խոսքը վերջացրեց, իսկույն նեթ բոլոր կոզակները գործի անցան: Ամբողջ Մեշը զգաստացավ, և ոչ մի տեղ չէր կարելի տեսնել հարբած մեկին, կարծես թե կոզակների մեջ երբեք հարբած մարդ չէր եղել: Ոմանք սարքում էին անիվների գոտիները և փոխում էին սայլերի սոնիները, ոմանք սայլերի մեջ տեղավորում էին նպարակի պարկերը և զինամթերքը, իսկ ոմանք լծում էին ձիերը և եզները: Ամեն կողմից լսվում էր ձիերի դոփյուն, հրացանների փորձնական հրաձգություն, թրերի շառաչ, եզների բառաչ, սայլերի ճոնչոց, խոսակցություն և բարձր աղաղակ, և շուտով կոզակների շարանն ամբողջ դաշտի վրա ձգվեց հեռո՛ւ, հեռո՛ւ: Շատ կնեղվեր նա, ով կկամենար վազել շարանի գլխից մինչև պոչը: Փայտաշեն փոքրիկ եկեղեցում քահանան մաղթանք կատարեց, բոլորին օծեց սուրբ ջրով, և ամենքը համբուրեցին խաչը: Երբ շարանը շարժվեց և Մեշից դուրս եկավ, բոլոր գապորոժցիները ետ նայեցին:

«Մնաս բարո՛վ, մայր, — ասացին բոլորը համարյա միաբերան. — Թող աստված քեզ պահի, ամեն չարից ու, փորձանքից»:

Տարաս Բուլբան արվարձանով անցնելու ժամանակ տեսավ, որ յուր ջիուդ Յանկելն արդեն խփել էր վրանի նման մի ծածկոց և վաճառում էր կայծքար, փաթեթոցներ, վառող և գորքի համար հարկավոր այլ մանրուք, որ պետք էր ճանապարհին, նաև հաց: «Այս սատանի ձագին տես», ինքն իրեն մտածեց Տարասը և ձիու վրա մոտենալով նրան, ասաց.

«Հիմար, ինչո՞ւ ես այստեղ նստել. մի՞թե ուզում ես, որ քեզ ճնճղուկի նման հրացանով զարկեն»:

Յանկելն ի պատասխան ավելի մոտեցավ նրան և երկու ձեռքով նշան անելով, կարծես նրան ուզում էր մի գաղտնիք հաղորդել, ասաց.

«Պանը միայն թող լռի և ոչ ոքի չասի, որ կոզակների սայլաշարքի մեջ ես մի սայլակ ունեմ. ես տանում եմ կոզակների համար պետքական բաների պաշար և ճանապարհին նպարակ կվաճառեմ այնպիսի էժան գնով, որ ոչ մի ջիուդ

այդպիսի գնով չի՝ վաճառել: Աստված վկա, այդպես է, այդպես է, աստված վկա»:

Տարաս Բուլբան ուները վեր քաշեց, զարնացավ շիտոնների ժիր բնավորության վրա և ձին քշեց դեպի կոզակների շարանը:

V

Շուտով ահ ու սարսափ տիրեց լեհական ողջ հարավ-արևմուտքին: Ամեն տեղ տարածվեցին լուրեր՝ «գապորոժցիները, երևացել են գապորոժցիները»: Ով կարողանում էր ազատվել, ազատվում էր, ամեն ինչ գլուխ էր առնում և փախչում, ըստ սովորության այդ անապահով և անհանգիստ դարի, երբ չէին կառուցում ո՛չ բերդեր և ո՛չ դղյակներ, այլ մարդը մի կերպ շինում էր իր ծղնոտե օթևանը, մտածելով. «Ինչո՞ւ աշխատանք ու փող ծախսել դրա վրա, երբ, միևնույն է, իր օթևանը պիտի ոչնչանա թաթարական ասպատակներից»: Ամեն ինչ իրար անցավ. ով եզն ու գութանը փոխում էր ձիու և զենքի հետ և մտնում գորագնդերը, ով թաքնվում էր, հետը քշելով նախիրը և առնելով միայն այն, ինչ կարելի է տանել: Երբեմն ճանապարհին հանդիպում էին և այնպիսիները, որոնք զինված ձեռքերով էին ընդունում հյուրերին. բայց ավելի բազմաթիվ էին նրանք, որոնք փախել էին վաղօրոք: Բոլորը գիտեին, որ դժվար է գլուխ դնել վայրագ ու ռազմասեր բազմության հետ, որ հռչակված էր գապորոժյան գորք անունով և որի խառնիխուռն ու սանձարձակ արտաքինը պարունակում էր պատերազմական ժամանակի մտածված կարգ: Այրուձին գնում էր, և ձիավորները ձիերին չէին հոգնեցնում ու տաքացնում, հետևակը սայլակների ետևից քայլում էր զգաստ, և ամբողջ շարանը շարժվում էր միայն գիշերը, ցերեկը հանգստանալով ամայի և անբնակ վայրերում և անտառներում, որ այն ժամանակ լի և առատ էին: Թշնամու կողմն էին առաքվում լրտեսներ և հետախույզներ, որոնք դիտում էին որտեղ ինչ կար: Եվ հաճախ գապորոժցիները հայտնվում էին այնպիսի վայրերում, որտեղ ամենից քիչ էին սպասելի, հայտնվում էին հանկարծակի, և այն ժամանակ ամեն ինչ հրաժեշտ էր տալիս կյանքին. հրդեհը լափում էր գյուղերը, նախիրն ու ձիերը, որոնք ետ էին մնում նահանջող թշնամու գորքից, տեղնուտեղը ջարդոտվում էին: Թվում էր, թե գապորոժցիներն ավելի խնջույք էին անում, քան պատերազմ: Այժմ մեր մազերը կցցվեին կիսավայրենի դարի գազանությունների այն սարսափելի նշաններից, որ գապորոժցիներն ամենուրեք սփռում էին: Մանուկներին ջարդում էին, թրերով կտրատում էին կանանց կուրծքը, մաշկում էին կաշին ոտքերից մինչև ծնկները և ապա ազատ թողնում, — մի խոսքով կոզակները լիովին հատուցում էին իրենց նախկին պարտքը: Մի վանքի վանահայր, առնելով նրանց մոտալուտ գալստյան լուրը, առաքեց երկու միաբանների, որոնք վանահոր անունից կոզակներին պետք է ասեին, թե նրանք իրենց չեն պահում ինչպես հարկն է, թե գապորոժցիների և կառավարության միջև խաղաղություն է կնքված,

թե գապորոժցիները խախտում են թագավորի հանդեպ ունեցած պարտավորությունները և ընդմին առհասարակ նաև ժողովրդյան իրավունքը:

«⁴⁶Եվ իսկոպոսին ասա իմ և բոլոր գապորոժցիների անունից, — պատասխանեց կոշկոյը, — որ չվախենա ոչ մի բանից. կոզակները սրանով դեռ նոր են վառում և ծխում իրենց չիբուխները»:

Եվ շուտով ամեն ինչ խորտակող բոցը կլանեց փառահեղ վանքը, և նրա գոթական վիթխարի պատուհանները մոայլ նայեցին հրե ալիքների միջից: Վանականների, ջիուդների և կանանց սարսափահար խմբերը հանկարծ թափվեցին այն քաղաքները, որտեղ պահակագործի և քաղաքային ամրությունների վրա հույսի թեթև նշույլ կար: Կառավարության կողմից ժամանակ առ ժամանակ ուղարկվող փոքրաթիվ զորագնդերի ուշացած օգնությունը կամ չէր հանդիպում գապորոժցիներին և կամ խեղճանում էր առաջին հանդիպումից դարձնում էր թիկունքն ու ետ սլանում արագավագ ձիերով: Պատահում էր, որ թագավորական շատ զորապետներ, որոնք հռչակվել էին նախնի պատերազմներում, վճռում էին, իրենց ուժերը միացնելով, պատվար կանգնել գապորոժցիների դեմ: Երիտասարդ կոզակները հենց նրանց վրա էին փորձում իրենց ուժը, քանի որ երիտասարդները խուսափում էին կողոպուտից, շահամոլությունից ու թույլ թշնամուց և վառվում էին ծերերի առաջ իրենց ցույց տալու ցանկությամբ, դեմառդեն չափվելով ժիր ու պարծենկոտ լեհացու հետ, որը հպարտ նժույգի վրա սլանում էր քամու հետ, տառատոկի թևերն արձակած: Զվարճալի զբաղմունք էր. նրանք արդեն կոկում ձեռք էին բերել ձիասարք, թանկագին թրեր ու գենքեր: Դեռ նոր թևավորված ձագերը մի ամսում առնականացան և բոլորովին վերածնվեցին, տղամարդ դարձան: Նրանց դիմագծերը, որոնց վրա մինչ այդ կար պատանեկան ինչ-որ քնքշություն, ամրացան ու դարձան ահեղ: Իսկ ծերունի Տարասը հրճվանքով էր նայում իր երկու գավակներին, որոնք առաջիններից էին: Կարծես Օստապի ճակատին ի ծնե գրված էր ռազմի ուղին և պատերազմական գործեր մղելու դժվարին ուսմունքը: Նա, ոչ մի անգամ իրեն չկորցնելով և ոչ մի պատահարից չշփոթվելով, սառնարյունությամբ, որ համարյա անբնական էր քսան-քսաներկու տարեկան երիտասարդի համար, մի ակնթարթում կարողանում էր չափել ամբողջ վտանգը և իրերի դրությունը, տեղնուտեղը գտնելով վտանգից խուսափելու միջոցը. ⁴⁷սակայն խուսափել այնպես, որ հետո ավելի աներկբա հաղթահարի վտանգը: Նրա շարժումներն աչքի էին ընկնում արդեն փորձառու վճռականությամբ, և չէր կարելի չնկատել ապագա առաջնորդի հակումները: Ամրակուռ էր նրա մարմինը, և նրա ասպետական հատկություններն արդեն վաստակել էին առյուծի հատկությունների հզոր ուժը:

«Օ՛, Ժամանակով նա քաջարի զորավար կլինի, — ասում էր ծերունի Տարասը. — ճիշտ որ քաջարի զորավար և այն էլ այնպիսին, որ կտա, հորից կանցնի»:

Անդրին ողջ էությամբ խորասուզվել էր գնդակների և թրերի գրավիչ երաժշտության մեջ. նա չգիտեր, թե ինչ ասել է վաղօրոք մտածել ու հաշվել և կամ թե չափել իր և օտարի ուժերը: Նա պատերազմի մեջ տեսնում էր ամենի գրգանք և արբեցում: Նրա աչքերին խրախճանային մի բան էր երևում այն բույներին, երբ բորբոքվում է մարդու գլուխը. աչքերի առաջ ամեն ինչ փայլատակում ու խառնվում է, թռչում են գլուխներ, դղրդոցով գետին են գլորվում ձիերը, իսկ ինքը սլանում է հարբած՝ գնդակների սուլոցի տակ և թրի փայլով հարվածում է ամենքին ու չի զգում զարկերը: Շատ անգամ էր հայրը զարմանում, տեսնելով, թե ինչպես Անդրին, դրդված միայն դյուրաբորբոք կրքից, թափով արշավում էր նրա դեմ, որի դեմ երբեք չէր համարձակվի պաղարյուն և խելացի կոզակը, և սոսկ իր հախտոն գրոհով կատարում էր այնպիսի հրաշքներ, որոնք զարմացնում էին պատերազմի բովում եփված ծերունիներին: Չարմանում էր ծերունի Տարասը և ասում.

«Սա էլ քաջ է, թշնամին չտանի այս կտրիճին... Օստապին չի հասնի, բայց էլի քաջ է, քաջ կտրիճ»:

Չորքը որոշեց հարձակվել ուղղակի Դուբնո քաղաքի վրա, որտեղ, ըստ լուրերի, շատ գանձեր կային և հարուստ բնակիչներ: Մեկ և կես օրում երթը վերջացավ, և զապորոժցիները երևացին քաղաքի առաջ: Բնակիչները որոշեցին պաշտպանվել մինչև վերջին ուժերը և հնարավորությունները ու գերադասեցին մեռնել իրենց շենքերի առաջ՝

փողոցներում և հրապարակներում, քան թշնամուն ներս թողնել: Քաղաքը շրջապատված էր հողե բարձր պատնեշով. որտեղ պատնեշը ցածր էր, բարձրանում էր քարե պատ կամ տուն, որ մարտկոցի դեր էր խաղում և կամ, վերջապես, կաղնե փայտից ցանկապատը: Պահակագորն ուժեղ էր և ⁴⁸գլուխ էր իր գործի կարևորությունը: Չապորոժցիները քիչ էր մնում թափով բարձրանային պատնեշի վրա, սակայն նրանց ետ մղեց թշնամու գորեղ կարտեշը: Քաղաքի բնակիչները, ըստ երևույթին, նույնպես չէին կամենում պարապ մնալ և խմբերով կանգնել էին քաղաքի պատնեշի վրա: Նրանց աչքերի մեջ կարելի էր կարդալ հուսահատ դիմադրություն. կանայք նույնպես վճռեցին մասնակցել և զապորոժցիների գլխին թափեցին քարեր, տակառներ, թաղարներ, եռացրած կուպր և վերջապես պարկեր՝ լի ավագով, որ կուրացնում է աչքերը: Չապորոժցիները չէին սիրում գործ ունենալ բերդերի հետ. բերդ պաշարելը նրանց գործը չէր: Կոշկոյը հրամայեց ետ նահանջել և ասաց.

«Ոչինչ, պան եղբայրներ, մենք կնահանջենք, բայց թող նգովյալ թաթար լինեն և ոչ քրիստոնյա, եթե նրանցից մեկին կենդանի բաց թողնենք քաղաքից: Թող նրանք բոլորը շան նման սովից սատկեն»:

Չորքը, ետ քաշվելով, օղակեց ամբողջ քաղաքը և պարապությունից սկսեց ավերել շրջակայքը, հրդեհելով շրջակայքի գյուղերը, չհավաքած ցորենի դեղերը, ձիերի երամակներն արձակելով արտերի մեջ, որոնց մանգաղը դեռ չէր

դիպել և որտեղ, հակառակի պես, օրորվում էին ծանր հասկերը՝ պտուղն արտասովոր բերքի, որ այն ժամանակ լիառատ ընծայել էր բոլոր հողագործներին: Քաղաքից սարսափով դիտում էին, թե ինչպես էին ոչնչացնում իրենց գոյության միջոցները: Այնինչ գապորոժցիները, իրենց սայլերը քաղաքի շուրջ բոլորը տեղավորելով երկու շարքի, բանակ էին դրել այնպես, ինչպես Սեչում՝ կուրեններով. նրանք ծխում էին իրենց ծխամորճները, փոխանակում էին կովում ձեռք բերած գենքերը, խաղում էին աթուրմա, ջուխտ ու կենտ և սպանիչ սառնարյունությամբ դիտում էին քաղաքի կողմը: Գիշերը խարույկ էին վառում. յուրաքանչյուր կուրենում խոհարարները պղնձե մեծ կաթսաների մեջ եփում էին քաշովի. ողջ գիշերը վառվող կրակների առաջ կանգնում էին անքուն պահակներ: Բայց շուտով գապորոժցիներն սկսեցին ձանձրանալ պարապությունից և երկարատև զգոնությունից, որ աննպատակ էր: Կոշևոյը հրամայեց նույնիսկ կրկնապատկել բաժին գինին, որ գործի մեջ երբեմն գործ էր ածվում, եթե չկային դժվար սխրագործություններ ու գորաշարժեր: Այդպիսի կյանքը դժվարեկան չէր երիտասարդներին և մանավանդ Տարաս Բուլբայի որդիներին: Անդրին նկատելի կերպով ձանձրանում էր. «Անբան գլուխ, — ասում էր նրան Տարասը: — Համբերիր, կոզա՛կ, ատաման կդառնաս: Նա՛ չի քաջ գինվոր, ով կարևոր գործի մեջ չի կորցնում ոգին, այլ նա՛ է քաջ գինվոր, ով պարապությունից էլ չի ձանձրանում, ով ամեն ինչի դիմանում է, և նրան ինչ էլ անես, նա իր ասածը կանի»: Բայց

դյուրաբորբոք պատանին նման չէ
ծերունուն: Տարբեր են երկուսի
նկարագիրը, և նրանք տարբեր աչքերով
են նայում միևնույն բանին:

Այնինչ արդեն վրա հասավ Տարասի
գորագունդը, որ բերում էր Տովկաչը.
նրա հետ էին նաև երկու եսաուլ,
գրագիրը և գորագնդի մյուս
պաշտոնատարները. գումարված բոլոր
կոզակները չորս հազար հոգուց ավելի
էին: Նրանց մեջ սակավ չէին նաև
սեփական ձիերով կոզակներ, որոնք
իրենք էին եկել իրենց կամքով՝ առանց
գորակոչի, հենց որ լսել էին բանի
էությունը: Եսաուլները Տարասի
որդիների համար բերել էին նրանց
պառավ մոր օրհնությունը և
յուրաքանչյուրին մի-մի տիրամոր
պատկեր՝ մշտադալար նոճուց, Կիևի
Մեծիգորսկ վանքից: Երկու եղբայրները
տիրամոր պատկերները կախեցին
իրենց վզից և ակամա ընկան
մտածմունքի մեջ, հիշելով իրենց պառավ
մորը: Նրանց ի՞նչ է ասում և ի՞նչ է
գուշակում այդ օրհնությունը: Արդյոք
օրհնություն է հաղթությա՞ն՝ թշնամու
դեմ, և ուրախ վերադա՞րձ դեպի
հայրենիք՝ ավարով ու փառքով, որի
մասին փանդիո նվագողները հավիտյան
պիտի երգեն, թե՞ . . . բայց մութ է
ապագան և մարդու առաջ նա կանգնած
է ճահիճներից ելնող աշնանային մշուշի
պես: Նրա մեջ խելահեղորեն և թները
թափահարելով վեր ու վար են անում
թռչուններ, իրար չճանաչելով, աղավնին
չտեսնելով բազեին, բազեն՝ աղավնուն,
և ոչ ոք չգիտե, թե որքան հեռու է թռչում
իր կորստից . . .

Օստապն արդեն իր գործի վրա էր և վաղուց հեռացել էր դեպի կուրենները, իսկ Անդրին, ինքն էլ չիմանալով ինչու, սրտի վրա գգում էր մի ծանրություն: Կոզակներն արդեն ավարտել էին իրենց ընթրիքը. խարույկները վաղուց հանգել էին, հուլիսյան չքնաղ գիշերը պատել էր օդը: Սակայն Անդրին չէր գնում դեպի կուրենները, քնելու չէր պատկում և ասկամա նայում էր իր առաջ փռված ողջ տեսարանին: Երկնքում նուրբ ու սուր փայլով շողշողում էին անհամար աստղերը: Ամբողջ դաշտի վրա, մինչև հեռու-հեռուներ, երևում էին սայլերը և սայլերից կախված կուպրի ամանները, սայլերի վրա թշնամուց խլած ամեն տեսակ բարիք ու նպարակ: Սայլերի մոտ, սայլերի տակ և սայլերից հեռու ամեն տեղ երևում էին խոտի վրա փռված գապորոժցիները, որոնք քնել էին, յուրաքանչյուրը ներկայացնելով մի պատկեր. մեկը գլխի տակ դրել էր տոպրակը, մյուսը՝ գլխարկը, երրորդը գլուխը դրել էր իր ընկերոջ կողքի վրա: Յուրաքանչյուր կոզակից անբաժան էին թուրը, հրացանը, կարճ կոթով ծխամորճն ու նրա պղնձե վահանակները, երկաթե փորիչներն ու հրահանը: Հաղթամարմին եզները պառկել էին, ծալելով ոտքերը, և նրանց սպիտակավուն մեծ խմբերը հեռվից նման էին գորշ քարերի, որ փռված էին դաշտի գառիվայրի վրա: Ամեն կողմից արդեն բարձրանում էր խոտերի մեջ քնած ամբողջ գործի թանձր խոնփոցը, որին դաշտից զրնգուն վրնջոցով արձագանքում էին ձիերը, որոնք գայրացել էին բխված ոտքերի համար: Այնինչ հուլիսյան գիշերի գեղեցկությանը խառնվել էր ահեղ ու

հոյակապ մի տեսարան ևս: Դա հեռվում
 հրդեհվող շրջակայքի հրացուլքն էր: Մի
 տեղ բոցը հանդարտ ու փառահեղ փռվել
 էր երկնքով, մի այլ տեղ՝ կրակը,
 հանկարծ հանդիպելով մի դյուրավառ
 նյութի, մրրկի նման սլացել ու սուրում էր,
 թռչում դեպի վեր, մինչև աստղերը, և
 նրա բզկտված ծվենները հանգչում էին
 ամենահեռու երկնքում: Մի այլ տեղ
 հրդեհված սև վանքն ահեղ կանգնել էր,
 ինչպես կարտեզյան դժնադեմ աբեղա, և
 կրակի յուրաքանչյուր ցուլին ցույց էր
 տալիս իր մռայլ վեհությունը: Դեռ
 վառվում էր վանքի պարտեզը, և կարծես
 լսելի էր, թե ինչպես վշշում էին ծառերը,
 ծխի մեջ փաթաթվելով, և երբ դուրս էր
 թռչում կրակը, նա կարմրակապույտ և
 հրե գույնի ֆոսֆորյա շողերով
 լուսավորում էր հասած սալորները, և
 կամ թե այս ու այնտեղ երևացող
 դեղնած տանձերը դարձնում էր կարմիր
 ոսկի և կրակի լույսով, հենց նույն տեղը՝
 ծառերի արանքում սևին էր տալիս
 շենքի պատից կամ ծառի ճյուղից
 կախած թշվառ ջիուդի մարմինը կամ թե
 որևէ վանականի մարմին, որ շենքի հետ
 միասին խորտակվել էր բոցերի մեջ:
 Չեմ վրա պատույտներ էին
 գործում թռչունները, որոնք կրակե
 դաշտում նման էին մութ ու մանր
 խաչերի խմբի: Թվում էր, թե
 շրջապատված քաղաքը քնել է. նրա
 բարձր գմբեթները, կտուրները,
 ցանկապատն ու պարիսպները
 մարմանդ ցոլացնում էին հեռավոր
 հրդեհների բոցը: Անդրին անցավ
 կոզակների շարքերի միջով:
 Խարույկները, որոնց մոտ նստել էին
 պահակները, ամեն ակնթարթ կարող
 էին հանգչել և իրենք՝ պահակներն էլ

քնել էին, կոզակի ողջ ախորժակով խավիժն ուտելուց հետո: Նա զարմացավ այդ անհոգության վրա և մտածեց. «Լավ է, որ մոտերքում գորավոր թշնամի չկա և ոչ ոքից վախ չկա»: Վերջապես ինքն էլ մոտեցավ սայլերից մեկին, ելավ սայլի վրա և պառկեց, ձեռքերը ծալելով գլխի տակ. բայց չկարողացավ քնել և երկար ժամանակ նայում էր երկնքին, որ բացվում էր նրա առաջ: Օդը մաքուր ու թափանցիկ էր, խիտ աստղերը, որոնք կազմում էին Հարդագողի ճանապարհը և գոտի էին կապել երկնքով, ամբողջովին ողողված էին լույսով: Ժամանակ առ ժամանակ նա կարծես ընկնում էր մոռացության մեջ, և նիրհի մի թեթև ամպ նրա աչքերի մի ակնթարթ պատում էր երկինքը, ապա նորից պարզվում էր այն և դարձյալ ջինջ ցոլանում: Այն ժամանակ նրան թվաց, թե մարդկային մի տարօրինակ կերպարանք ցոլաց նրա առաջ: Մտածելով, որ այդ քնի պարզ պատրանք է, որ հիմա կչքանա, նա աչքերն ավելի մեծ բացեց և տեսավ, որ իրոք իր վրա է թեքվել մի սմբած ու չորացած դեմք և ուղիղ նայում է իր աչքերին: Երկար և ածուխի նման սևաթույր մազերը անխնամ ու խռիվ դուրս էին թափվել գլխի վրա գցած սև քողի տակից: Ե՛վ աչքերի տարօրինակ փայլը, և՛ սևությունը մեռելային դեմքի, որ ուներ խիստ դիմագծեր, ավելի շուտ ստիպում էին մտածել, որ նա մի ուրվական է: Անդրին ակամայից ձեռքը մեկնեց հրազենին և համարյա դողալով արտասանեց.

«Ո՞վ ես դու: Եթե չար ոգի ես, կորի՛ր իմ աչքից, եթե կենդանի մարդ ես՝ անժամանակ ես կատակ անում, մի զարկով կսպանեմ»:

Ի պատասխան այդ խոսքերի, ուրվականը մատը դրեց շրթունքներին և կարծես թախանձում էր, որ նա լուռ մնա: Անդրին ձեռքը կախեց և սկսեց ավելի ուժով զննել: Նա երկար մագերից, պարանոցից ու կիսաբաց թխագույն կրծքից ճանաչեց, որ ուրվականը կին է: Բայց նա տեղացի չէր. նրա դեմքը թուխ էր և ցավից հյուծված, լայն այտուկներն ահագին դուրս էին ցցվել փոս ընկած այտերի վրա. նեղ աչքերն աղեղնաձև կտրվածքով դեպի վեր էին բարձրանում, և ինչքան ավելի էր Անդրին նայում նրա դիմագծերին, այնքան ավելի էր գտնում ինչ-որ ծանոթ բան: Վերջապես նա չհամբերեց և հարցրեց.

«Ասա, ո՞վ ես դու: Ինձ թվում է, որ ես քեզ ճանաչում եմ կամ մի տեղ տեսել եմ»:

«Երկու տարի առաջ, Կիևում»:

«Երկու տարի առաջ, Կիևո՞ւմ», — կրկնեց Անդրին, ջանալով վերհիշել այն ամենը, որ նախկին բուրսակային կյանքից մնացել էր նրա հիշողության մեջ: Նա մի անգամ էլ ուշադիր նայեց կնոջը և հանկարծ ամբողջ ձայնով բղավեց. «Դու թաթարուհին ես, պաննայի աղախինը, վոևոդի աղջկա . . . »:

«Շը՛շշ», — արտասանեց թաթարուհին, աղերսադեմ խաչելով

ձեռքերը, դողալով ողջ մարմնով և միաժամանակ գլուխը ետ դարձնելով, որպեսզի տեսնի, թե արդյոք ոչ ոք չգարթնե՞ց Անդրիի այդպիսի հուժկու կանչից:

«Ասա՛, ասա:, դու ինչո՞ւ ես այստեղ, դու ինչպե՞ս եկար, — ասաց Անդրին համարյա շնչասպառ և շշուկով, որ յուրաքանչյուր բռնիք ընդհատվում էր ներքին հուզմունքից: — Որտե՞ղ է, պաննան, դեռ ո՞ղջ է»:

«Նա այստեղ է, քաղաքում»:

«Քաղաքո՞ւմ», — արտասանեց նա և քիչ մնաց նորից բղավեր ու զգաց, որ ամբողջ արյունը խուժեց դեպի սիրտը:

«Իսկ ինչո՞ւ է նա քաղաքում»:

«Որովհետև ծերունի պանն ինքը քաղաքումն է. նա արդեն մեկ ու կես տարի է, որ իբրև վոկոդ նստած է Դուբնոյում»:

«Իսկ նա ամուսնացե՞լ է . . . Դե ասա՛, ի՞նչ գարմանալին ես, իսկ ի՞նչ է նա . . . »:

«Նա երկրորդ օրն է, որ բան չի կերել»:

«Ո՞նց թե»:

«Քաղաքի բնակիչներից ոչ մեկը վաղուց է, որ հացի պատառ չունի: Վաղուց է, որ բոլորը հող են ուտում»:
Անդրին քարացավ:

«Քաղաքի պատնեշի վրայից պաննան տեսավ քեզ գապորոժցիների

հետ: Նա ինձ ասաց. «Գնա՛, ասա ասպետին, եթե նա ինձ հիշում է, թող ինձ մոտ գա. իսկ եթե չի հիշում, թող մի կտոր հաց տա իմ պառավ մորը, որովհետև ես չեմ ուզում տեսնել, թե ինչպես մայրս պիտի մեռնի իմ աչքերի առաջ: Լավ է առաջ ե՛ս մեռնեմ, իսկ նա ինձնից հետո: Խնդրիր և ընկիր նրա ծնկներն ու ոտքերը: Նա էլ պառավ մայր ունի՝ թող ի սեր նրա հաց ուղարկի»»:

Կոզակի երիտասարդ սրտում բռնկվեցին ու զարթնեցին բազմապիսի զգացմունքներ:

«Բայց դու ինչպե՞ս ես ընկել այստեղ: Ինչպե՞ս եկար»:

«Գետնի տակի անցքով»:

«Մի՞թե գետնի տակ անցք կա»:

«Կա՛»:

«Ո՞րտեղ է»:

«Չե՞ս մատնի, ասպետ»:

«Երդվում եմ սուրբ խաչով»:

«Եթե իջնես սելավի քարուտը, անցնես ջուրը, այնտեղ է, ուր եղեգնուտն է»:

«Եվ ուղիղ տանում է քաղա՞ք»:

«Ուղիղ դեպի քաղաքի վանքը»:

«Գնա՛նք, հենց հիմա գնանք»:

«Բայց, ի սեր Քրիստոսի և սուրբ Մարիամի, մի կտոր հաց»:

«Լա՛վ, կտանենք: Սպասիր սայլի մոտ, բայց ավելի լավ է պառկիր սայլի մեջ. քեզ ոչ ոք չի տեսնի, բոլորը քնած են: Ես իսկույն կվերադառնամ»:

Եվ նա գնաց դեպի այն սայլերը, որոնց մեջ ամբողջ կուրենի պաշարն էր: Նրա սիրտը տրոփում էր: Ողջ անցյալը. այն ամենը, ինչ ծածկել ու խլացրել էին կոզակային ճամբարը, ռազմի դաժան կյանքը, այդ ամենը միանգամից երես ելավ և իր հերթին խոր սուզեց ներկան: Ինչպես ծովի խորունկ ու խավար խորքից, նորից լողալով դուրս ելավ այն չքնաղ կինը, նրա հիշողության մեջ նորից շողացին նրա գեղեցիկ ձեռքերը, աչքերը, ժպտացող շրթունքները, ընկույզի գույնի թուխ վարսերը, որի գլուխը խուրձերը թափվում էին կրծքի վրա և կուսական մարմնի մնացած առածից ու համաչափ անդամները: Ո՛չ, նրա սրտի մեջ նրանք չէին հանգել և չէին ոչնչացել, նրանք միայն մի կողմ էին քաշվել, որպեսզի միառժամանակ ազատություն տան ուրիշ հզոր զգացումների: Եվ սակայն երիտասարդ կոզակի խորունկ քունը նրանք հաճախ էին վրդովում: Եվ, արթնանալով, նա անքուն պառկում էր մահճի վրա, չկարողանալով մեկնել իր անքնության պատճառը:

Նա քայլում էր, իսկ սիրտը տրոփում էր ավելի և ավելի ուժեղ, երբ հիշում էր, որ նրան նորից պիտի տեսնի, և դողում էին առույգ ծնկները: Հասնելով սայլերին՝ նա բոլորովին մոռացավ, թե ինչու է եկել, ձեռքը ճակատին տարավ և

երկա՛ր-երկար շփեց ճակատը, ջանալով հիշել, թե ի՞նչ պետք է անի: Վերջապես, ցնցվեց և ահը պատեց նրան, նա հանկարծ մտաբերեց, որ աղջիկը մեռնում է քաղցից: Նա հարձակվեց սայլի վրա և թևի տակ դրեց մի քանի մեծ սև հաց, բայց իսկույն մտածեց, թե այդ ուտելիքը, որ հարմար է բռի և անքմահաճ զապորոժցու համար, արդյոք կոշտ և անվայել չի՞ նրա նուրբ կազմվածքին: Նա հիշեց, որ կոշկոյր երեկ խոհարարներին նախատում էր, որ նրանք ամբողջ արինջի ալյուրը մեկ անգամից եփել են խավիժի համար, այնինչ ալյուրը հերիք կաներ երեք անգամի: Լիովին համոզված, որ կաթսաների մեջ նա կգտնի խավիժ, որքան ուզի, նա դուրս քաշեց հոր ռազմերթի կաթսան և գնաց իրենց կուրենի խոհարարի մոտ, որը քնած էր երկու տասը դույլանոց կաթսաների կողքին, որոնց տակ մոխիրը դեռ տաք էր: Նայելով կաթսաների մեջ, նա զարմացավ, տեսնելով, որ երկուսն էլ դատարկ են: Գերմարդկային ուժեր էին պետք կաթսաները դատարկելու, մանավանդ որ նրանց կուրենում ավելի քիչ մարդիկ կային, քան ուրիշ կուրեններում: Նա նայեց ուրիշ կուրենների կաթսաները. ամեն տեղ դատարկ էր: Ակամայից նա մտաբերեց ասացվածքը. «Զապորոժցիները երեխաների նման են, քիչ լինի կուտեն, շատ լինի՝ Է՛լի բան չեն թողնի»: Ի՞նչ անել: Մի ինչ-որ տեղ, կարծես հոր սայլի վրա, պետք է որ մի պարկ սպիտակ հաց լինի, որ գտել էին վանքի փուրը կողոպտելու ժամանակ: Նա ուղղակի մոտեցավ հոր սայլին, բայց սայլի վրա պարկը չկար: Օստապը

պարկը դրել էր գլխատակին և գետնի վրա փոված, խոնփացնում էր ամբողջ դաշտով: Նա մի ձեռքով բռնեց պարկը և հանկարծ քաշեց, այնպես որ Օստապի գլուխն ընկավ գետնին, և նա քնաթաթախ վեր թռավ և աչքերը փակ նստելով, ամբողջ ուժով գոռաց. «Բռնե՛ք, բռնե՛ք սատանի ձագ լեհին . . . բռնե՛ք, ձիուն բռնե՛ք . . .»: «Լռի՛ր, քեզ կսպանեն», — ահից բղավեց Անդրին, նրա վրա բարձրացնելով հացի պարկը: Սակայն Օստապն առանց այդ էլ արդեն խոսքը չշարունակեց, հանդարտվեց և այնպես խոնփաց, որ նրա շնչառությունից օրորվեցին կողքի խոտերը: Անդրին վեհերոտ նայեց չորս կողմը, որպեսզի տեսնի, թե կոզակներից որևէ մեկին չի՞ արթնացրել Օստապի քնատ զառանցանքը: Ճիշտ որ ցցունքով մի գլուխ մոտակա կուրենում գետնից բարձրացավ, աչքերը ման ածեց և նորից գետին խոնարհվեց: Երկու բուռ սպասելով, նա վերջապես ճանապարհ ընկավ՝ բեռը շալակին: Թաթարուհին պառկել և հագիվ էր շնչում: «Վե՛ր կաց, գնանք: Բոլորը քնած են, մի՛ վախենա: Կարո՞ղ ես դու այս հացերից մեկը վերցնել, եթե ես չկարենամ բոլորը շալակել»: Այս ասելով նա շալակեց պարկերը, մի սայլի մոտով անցնելիս դուրս քաշեց նաև մի պարկ կորեկ, ձեռքն առավ նույնիսկ այն հացերը, որ ուզում էր հանձնել թաթարուհուն և ծանրության տակ մի քիչ կքած, խիզախությամբ անցավ քնած գապորոժցիների շարքերի միջով:

«Անդրի՛»,— ասաց ծերունի Բուլբան այն պահին, երբ նա անցավ նրա մոտով: Նրա սիրտը քարացավ: Նա կանգ

առավ և ամբողջովին դողալով, հեզիկ արտասանեց.

«Ի՞նչ է»:

«Քեզ հետ կնիկարմատ կա: Աստված վկա, վեր կկենամ, կողքաճաղերդ կփշրեմ: Կնիկարմատը քեզ լավ օրի չի հասցնի»: Այդ ասելով, նա գլուխը հենեց արմունկին և սկսեց ուշի-ուշով դիտել շղարշի մեջ փաթաթված թաթարուհուն:

Անդրին կանգնել էր կիսակենդան, չհամարձակվելով նայել հոր դեմքին: Եվ ապա, երբ աչքերը բարձրացրեց և նայեց հորը, նա տեսավ, որ ծերունի Բուլբան արդեն քնել էր, գլուխը ձեռքի ափի մեջ:

Նա խաչակնքեց: Հանկարծ նրա սրտից ահը չքացավ ավելի արագ, քան պատել էր: Իսկ երբ նա շրջվեց, որ նայի թաթարուհուն, նա արդեն նրա առջևն էր, ինչպես գրանիտի խավար արձան, շղարշի մեջ փաթաթված, և հեռավոր հրդեհի ցուրը բռնկվելով, լուսավորեց միայն նրա աչքերը, որոնք դիակի աչքերի նման սառած էին: Նա քաշեց նրա թևը, և երկուսը միասին գնացին, անընդհատ ետ նայելով, և վերջապես, գառիվայրով իջան ցածր գետահովիտը, որ հեղեղատի հուն էր, որտեղ ծույլ-ծույլ սողում էր գետակը՝ ավերին բռշխ և այս ու այնտեղ մամռոտ գուդներ: Իջնելով այդ գետահովիտը, նրանք խալառ ծածկվեցին այն դաշտից, ուր գապորոժցիների գորաբանակն էր: Համենայն դեպս, երբ Անդրին ետ նայեց, տեսավ, որ իր ետևից թերթթյունը մի մարդահասակի չափ բարձր էր. նրա

գագաթին օրորվում էին դաշտային խոտերը, իսկ նրանց վրա՝ երկնքում լուսինն էր, իբրև ալ կարմիր ոսկու թեք մանգաղ: Տափաստանից եկող հովն արդեն իմաց էր անում, որ մինչև լուսաբացը քիչ է մնացել: Բայց ոչ մի տեղից չէր լսվում աքաղաղի հեռավոր կանչը. ո՛չ քաղաքում և ո՛չ էլ ավերված շրջակայքում չէր մնացել և ոչ մի աքաղաղ: Մի փոքրիկ գերանի վրայով նրանք անցան գետակը, որի այն կողմը բարձրանում էր մյուս ափը, որ ավելի բարձր էր թվում, քան այս ափը, և նման էր իսկական դարափուլի: Կարծես այդ տեղը քաղաքային բերդի ամուր ու հուսալի մի կետն էր, և գոնե հողե պատնեշն այդտեղ ավելի ցածր էր և հետևից չէր երևում պահակագործը: Բայց ավելի հեռու բարձրանում էր վանքի հաստ պատը: Փուլ եկած ափը պատած էր մացառով, և գետակի ու դարափուլի միջև եղած փոքրիկ հովիտը ծածկված էր բարձր եղեգնով, որ համարյա մարդու հասակի էր: Դարափուլի գագաթին նշմարվում էին ցանկապատի մնացորդները, որոնք մատնում էին երբեմնի բանջարանոցը. ցանկապատի առաջ կռատուկի լայն տերևներն էին, որոնց հետևից ցցվել էին թայլը, վայրի փշախոտը և արևածաղիկը, որ ամենից բարձր էր ցցել գլուխը: Այստեղ թաթարուհին հանեց քոշերը և քայլեց բոբիկ ոտքերով, զգույշ վեր բարձրացնելով փեշերը, որովհետև տեղը ճմուռ էր և ջրով լի: Եղեգների միջով անցնելով, նրանք կանգ առան ճախերի կույտի առաջ: Մի կողմ հրելով ճախերը, նրանք գտան հողե կամարի նման մի բան, մի ճեղք, որ ավելի չէր, քան հացի փուռի ճեղքը:

Թաթարուհին գլուխը խոնարհելով, առաջինը ներս մտավ, նրա ետևից ներս մտավ Անդրին, կռանալով, որքան կարող էր ցածր, որպեսզի պարկերը շալակին կարողանա անցնել, և շուտով երկուսն էլ կորան կատարյալ մթության մեջ:

VI

Անդրին հագիվ էր շարժվում հողե մութ ու նեղ միջանցքում, հացի պարկերը շալակին հետևելով թաթարուհուն:

«Շուտով լույս կլինի, — ասաց թաթարուհին. — մենք մոտենում ենք այնտեղին, որտեղ ես դրել եմ ճրագը»:

Եվ իրոք, հողե խավար պատերը հետզհետե լուսավորվեցին: Նրանք հասան մի փոքրիկ հրապարակի, որտեղ մատուռի նման մի բան կար, պատի առաջ դրված էր մի նեղ սեղան, բեմի սեղանի նման, և նրա վրա երևում էր կաթոլիկների աստվածամոր պատկերը՝ համարյա իսպառ մաշված ու խոնացած: Պատկերի առաջ կախված փոքրիկ արծաթյա կանթեղը հագիվ էր լուսավորում: Թաթարուհին կռացավ, գետնից վերցրեց պղնձե ճրագը՝ բարակ ու բարձր կոթով, փոքրիկ ունեփքներով, որոնք կախված էին շղթաներից, ճաղով՝ պատրույգը սարքելու համար և մարիչով: Նա ճրագը վառեց կանթեղի կրակից: Լույսն ուժեղացավ, և նրանք, միասին քայլելով, մերթ լուսավորվելով գորավոր կրակից, մերթ ընկնելով ածխի նման սև ստվերների մեջ, հիշեցնում էին Հերարդոյի *dalla notte* նկարները: Ասպետի չքնաղ դեմքը՝ երիտասարդ, առույգ և առողջ, նրա ուղեկցուի ու սմբած

ու գունատ դեմքի խիստ
 հակադրությունն էր: Անցքը մի քիչ
 ավելի լայնացավ, այնպես որ Անդրին
 կարողացավ մեջքը շտկել: Նա
 հետաքրքրությամբ էր դիտում հողե
 պատերը, որոնք հիշեցնում էին Կիևի
 քարանձավները: Այստեղ էլ, ինչպես
 Կիևի քարանձավներում, պատերի մեջ
 երևում էին խոր նիշեր և մի քանի տեղ
 դագաղներ կային. երբեմն հանդիպում
 էին մարդկային ոսկորների, որոնք
 խոնավությունից փափկել ու փշրվել էին
 ալյուրի նման: Երևում էր, որ այստեղ
 եղել են նաև սուրբ մարդիկ, որոնք
 պատսպարվել են աշխարհի
 գայթակղություններից,
 դառնություններից ու փոթորիկներից:
 Տեղ-տեղ խոնավությունը չափազանց էր.
 երբեմն նրանց ոտքերի տակ ջուր էր:
 Անդրին ստիպված էր հաճախ կանգ
 առնել, որպեսզի շունչ առներ նրա
 ուղեկցուհին, որի հոգնածությունն
 անդադար կրկնվում էր: Հացի մի
 պատառը, որ կերել էր թաթարուհին,
 միայն ցավ էր առաջացրել սննդից ետ
 վարժված ստամոքսի մեջ, և նա հաճախ
 մի քանի րոպե անշարժ կանգնում էր մի
 տեղում: Վերջապես նրանց առջև երևաց
 երկաթե մի փոքրիկ դուռ: «Է՛հ, փառք
 աստծո, հասանք», — նվազ ձայնով
 ասաց թաթարուհին, բարձրացնելով
 ձեռքը, որպեսզի բախի դուռը, սակայն
 ուժ չունեցավ: Նրա փոխարեն Անդրին
 ուժգին հարվածեց դուռը, լսվեց դղրդոց,
 որ վկայում էր, թե դռան այն կողմն
 ընդարձակ տարածություն էր: Այդ
 դղրդոցը փոխվում էր, ըստ երևույթին
 դեմ առնելով բարձր կամարների: Երկու
 րոպեից հետո բանալիներն աղմկեցին,
 ըստ երևույթին մեկն իջնում էր

սանդուղքով: Վերջապես դուռը բացվեց. նրանց դիմավորեց մի վանական, որ կանգնել էր նեղ սանդուղքի վրա, բանալիներն ու մոմը ձեռքին: Տեսնելով կաթոլիկ վանականին. Անդրին ականայից կանգ առավ, կոզակները նրանց ավելի էին ատում և արհամարհում, նրանց հետ վարվում էին ավելի գազանաբար, քան ջիուդների հետ: Վանականը ևս, տեսնելով գապորոժցի կոզակին, մի քիչ ետ քաշվեց, սակայն թաթարուհու անպարզալուր արտասանած խոսքը նրան հանգստացրեց: Նա լուսավորեց նրանց ուղին, նրանց ետևից կողպեց դուռը, սանդուղքով նրանց վեր բարձրացրեց, և նրանք դուրս եկան վանքի եկեղեցու խավար ու բարձր կամարների տակ: Մոմերով ու մոմակալներով զարդարված բեմի առաջ ծնկաչոք մի քահանա մեղմ աղոթում էր: Նրա երկու կողքին նույնպես չոքել էին երկու երիտասարդ կղերականներ, մուգ մանուշակագույն քղամիդներով, սպիտակ ասեղնագործ շեմիզետներով և բուրվառները ձեռքներին: Քահանան աղոթում էր հրաշքի առաքման համար, քաղաքի փրկության և ընկճված ոգու հզորացման համար, համբերության առաքման ու գայթակղիչի վտարման համար, մի գայթակղիչ, որ շնչում էր տրտունջ, փոքրոգի ու հեզ ողբ երկրային դժբախտությունների առթիվ: Ուրվականների նման մի քանի կանայք ծունկ էին չոքել, հենված նրանց առջևը եղած փայտե սև նստարանների և աթոռների վրա, որոնց թիկնոցին նրանք դրել էին իրենց նվաղած գլուխները. մի քանի տղամարդիկ, հենված սյուներին ու որմնասյուներին, որոնց վրա էին

58
 ծնախացել կողքի կամարները, նույնպես տխուր ծունկ էին չոքել: Բեմի վրա գոյնզգոյն ապակիներով լուսամուտները շառագունել էին վաղորդայնի վարդագոյն կարմիրով, և հատակի վրա ընկել էին կապույտ, դեղին և այլ գոյնի լույսի բոլորակներ, որոնք անակնկալ լուսավորեցին խավար եկեղեցին: Հեռավոր խորության մեջ ողջ բեմը հանկարծ փայլեց, բուրվառի ծուխն օդի մեջ կանգնեց, ինչպես ծիածանով լուսավորված ամպ: Անդրին իր խավար անկյունից հիացնունքով էր նայում այն հրաշքին, որ կատարեց լույսը: Այդ ժամանակ երգեհոնի վեհասքանչ շառաչը հանկարծ լցրեց ամբողջ եկեղեցին, նա հետզհետե դարձավ ավելի թանձր և թավ, հզորացավ, դարձավ որոտի ծանր թնդյուններ և ապա միանգամից փոխվելով երկնային երաժշտության, սլացավ կամարներից բարձր՝ իր երգեցիկ հնչյուններով, որոնք հիշեցնում էին աղջկային բարակ ձայներ, և ապա նորից դարձավ թանձր շառաչ ու որոտ և լռեց: Եվ դեռ երկար-երկար հնչում էին որոտի թնդյունները, դողում էին կամարների տակ, և Անդրին՝ բերանը կիսաբաց, զարմացել էր այդ մեծասքանչ նվագից: Այդ ժամանակ նա զգաց, որ մեկը քաշեց իր կափտանի փեշից: «Ժամանակն է», — ասաց թաթարուհին: Նրանք աննկատելի կերպով անցան եկեղեցու միջով և ապա դուրս եկան հրապարակը, որ եկեղեցու առջևն էր: Վաղուց արդեն շառագունել էր արշալույսը. ամեն ինչ ազդարարում էր արևի ծագելը: Հրապարակը, որ քառակուսի ձև ուներ, իսպառ ամայի էր. մեջտեղը դեռ մնում էին փայտյա երկու սեղան, որ վկայում էին, թե գուցե դեռ մի

շաբաթ առաջ այստեղ եղել է ուտելեղենի շուկան: Փողոցը, որ չէին սալահատակում այն ժամանակ, նման էր չորացած ցեխի կույտերի: Չորս կողմից հրապարակը շրջապատել էին քարե ցածր և կավե միհարկանի տներ, որոնց պատերի մեջ երևում էին փայտե ցցեր ու պուներ՝ պատի ամբողջ բարձրությամբ, որոնք խաչաձև կապված էին դարձյալ փայտե կապերով, ինչպես առհասարակ կառուցում էին այն ժամանակի բնիկները, մի ձև, որ դեռ այժմ էլ կարելի է տեսնել Լիտվայի և Լեհաստանի մի քանի վայրերում: Բոլոր տները ծածկված էին չափազանց բարձր կտուրներով, որոնք ունեին պատուհաններ ու ծխաններ: Մի կողմին, համարյա եկեղեցու մոտ, մյուս տներից բարձր երևում էր մի շինություն՝ մյուսներից տարբեր, որ ըստ երևույթին քաղաքային մագիստրատն էր կամ որևէ այլ կառավարական տուն: Նա երկհարկանի էր, և նրա վերևը կառուցված էր բելվեդերը՝ երկու կամարով. այնտեղ կանգնած էր պահակը: Կտուրին ամրացված էր մեծ ժամացույցը: Հրապարակը կարծես անկենդան էր, բայց Անդրին լսեց մի թույլ նվվոց: Չորս կողմը դիտելով, նա հրապարակի մյուս ծայրին նկատեց երկու-երեք մարդկանց, որոնք համարյա անշարժ պառկել էին գետնին: Նա ավելի ուշադիր սևեռեց աչքերը, որպեսզի տեսնի, արդյոք քնա՞ծ են նրանք, թե մեռած, և այդ ժամանակ դիպավ ոտքի առաջ ընկած մի բանի: Դա մեռած կնոջ մարմին էր, ըստ երևույթին՝ ջիուդ կնոջ: Երևում էր, որ կինը դեռ երիտասարդ էր, թեև նրա

թորշոնած և այլանդակված դիմագծերն
այդ չէին ասում: Նրա գլխին մետաքսե
կարմիր թաշկինակ էր. գոհարների կամ
ուլունքների երկու շարք զարդարում էին
նրա ականջակալները, երկու-երեք
երկար հյուսած գանգուրներ կախվել
էին նրա չորացած պարանոցի վրա, որի
երակները ձգվել էին: Նրա մոտ պառկել
էր մի երեխա, որ ջղաձիգ ձեռքով բռնել
էր մոր նիհար կուրծքը և, կաթ չգտնելով,
ականա շարասրտությունից մոր կուրծքը
ոլորել էր իր մատներով: Նա արդեն ոչ
լալիս էր և ո՛չ բղավում, այլ միայն նրա
հանդարտ իջնող ու բարձրացող
ստամոքսից կարելի էր կարծել, որ նա
դեռ չի մեռել և կամ դեռ նոր է
պատրաստվում փչելու վերջին շունչը:
Նրանք դարձան դեպի փողոցները, և
հանկարծ նրանց կանգնեցրեց մի
խելագար, որը տեսնելով Անդրիի
թանկագին բեռը, վագրի նման
հարձակվեց նրա վրա, կառչեց նրանից և
բղավեց. «Հա՛ց»: Սակայն նրա ուժերը
նրա գազանության չափ չէին. Անդրին
նրան հրեց, և նա գետին գլորվեց:
Կարեկցությունից դրդված նա մի հաց
շաքտեց նրան, և խելագարը կատաղած
շան նման հարձակվեց հացի վրա, կրծեց
ու կծոտեց, և հենց նույն տեղը,
փողոցում, սոսկալի գալարումներով
շունչը փչեց, որովհետև շատ վաղուց
ոչինչ չէր կերել: Համարյա
յուրաքանչյուր քայլափոխի նրանց
զարմացնում էին քաղցի սոսկալի
գոհերը: Թվում էր, թե շատերը տանը
չդիմանալով տանջանքներին, դիտմամբ
փողոց էին թափվել. արդյոք օդի հետ չի՞
առաքվի ուժ սնուցող մի որևէ բան: Մի
տան շենքի առաջ նստել էր մի պառավ և
չէր կարելի ասել՝ քնա՞ծ է նա, մեռե՞լ է,

թիւ 1] ուշագնա է, համենայն դեպս նա ոչինչ չէր լսում ու չէր տեսնում և, գլուխը կրծքին խոնարհած, անշարժ նստել էր միևնույն տեղը: Մի ուրիշ տան կտուրից, պարանի հանգույցից ներքև էր կախվել մի ձգված և սմբած մարմին, խեղճը մինչև վերջ չէր կարողացել կրել քաղցի տանջանքները և ավելի լավ էր համարել ինքնակամ սպանությամբ արագացնել իր վախճանը: Քաղցի այդ սոսկալի ապացույցները տեսնելով՝ Անդրին չդիմացավ և հարցրեց թաթարուհուն.

«Մի՞թե սրանք ոչինչ չեն գտել մի կերպ կյանքը երկարացնելու: Մարդ եթե վերջին հուսահատության է հասնում, ուզի-չուզի պիտի ուտի այնպիսի բաներ, որոնցից առաջ զգվում էր, նա կարող է ուտել այնպիսի անասուններ, որոնք անսուրբ են. ամեն ինչ կարող է սնունդ լինել»:

«Ամեն ինչ կերել են, — ասաց թաթարուհին, — ամբողջ տավարը: Քաղաքում չես գտնի ո՛չ ձի, ո՛չ շուն, ո՛չ նույնիսկ մուկ: Մեր քաղաքը երբեք պաշար չի պահել. ամեն ինչ գյուղերից էին բերում»:

«Բայց ինչպե՞ս է, որ մեռելներով այսպիսի ժանտ մահով, դուք դեռ հույս ունեք քաղաքը պաշտպանելու»:

«Այո՛, գուցե վոևոդն անձնատուր լինեք, բայց երեկ կողջանի գորամասի պետը մի բազե էր բաց թողել քաղաքի կողմը և գրել էր, որ քաղաքը չհանձնեն, որ նա օգնության է գալիս իր գորագնդով, բայց սպասում է մի ուրիշ գորավարի, որպեսզի երկուսով միասին գան: Եվ հիմա ամեն բոպե նրանց

սպասում են . . . Բայց ահա և հասանք
տուն»:

Անդրին դեռ հեռվից էր տեսել տունը,
որ նման չէր մյուսներին և թվում էր, թե
կառուցված է մի որևէ իտալացի
ճարտարապետի ձեռքով: Նա շինված
էր գեղեցիկ ու բարակ աղյուսներից և
երկհարկանի էր: Ստորին հարկի
պատուհաններն ամփոփված էին բարձր
ցցված գրանիտ երիզների մեջ. վերին
հարկն ամբողջովին փոքրիկ
կամարներից էր, որոնք սրահ էին
կազմում. կամարների միջև երևում էին
գինանիշներով վանդակները. տան
անկյունում նույնպես գինանիշներ կային:
Ներկած աղյուսներից կառուցված դրսի
լայն սանդուղքը տանում էր ուղիղ դեպի
հրապարակ: Սանդուղքի ոտների մոտ
նստել էին մի-մի պահակ, որոնք
համաչափ և գեղեցկատեսիլ մի ձեռքով
բռնել էին իրենց կողքին դրած
կրկնատեզ գեղարդը, իսկ մյուս ձեռքը
դեմ էին տվել խոնարհած գլուխներին, և
նման դիրքով նրանք թվում էին ավելի
քանդակի նման, քան կենդանի
էակների: Նրանք ո՛չ քնել էին և ո՛չ էլ
ննջում էին, բայց թվում էր, թե անզգա
էին դեպի ամեն ինչ, նրանք նույնիսկ
ուշադրություն չէին դարձնում նրանց,
որոնք բարձրանում էին սանդուղքով:
Սանդուղքի գլխին նրանք տեսան շքեղ
հագնված, ոտքից գլուխ գինված մի
ռազմիկի, որը ձեռքին աղոթագիրք
ունեւ: Նա կամեցավ հոգնատանջ
աչքերը դարձնել նրանց կողմը, բայց
թաթարուհին նրան մի խոսք ասաց, և նա
աչքերը նորից խոնարհեց իր
աղոթագրքի բաց էջերի վրա: Նրանք
մտան առաջին սենյակը, որ բավական

ընդարձակ էր և ծառայում էր որպես
ընդունարան և կամ նախասենյակ: Այդ
սենյակը լիքն էր պատերի տակ
զանազան դիրքով նստած գինվորներով,
սպասավորներով, գրագիրներով,
մատովակներով և այլ սպասավորներով,
որոնք անհրաժեշտ էին լեհացի
ագնվատոհմ իշխանի դիրքը ցույց տալու
թե՛ իբրև գորավարի և թե՛ սեփական
կալվածքների տիրոջ: Ջգացվում էր
հանգած ճրագի մխահոտը. դեռ
վառվում էին երկու ուրիշ ճրագներ, որ
դրված էին խոշոր, համարյա մարդու
հասակի ջահակալների վրա, սենյակի
մեջտեղը, չնայած որ լայն պատուհանի
ճաղերի միջից վաղուց արդեն նայում էր
առավոտը: Անդրին հենց այն է՝
կամենում էր ուղղակի ներս մտնել
կաղնու փայտից շինած լայն դռնով, որ
գարդարված էր գինանիշով և այլ
բազմաթիվ գարդերով, երբ թաթարուհին
նրա թևից քաշեց և ցույց տվեց կողքի
պատի մեջ եղած փոքրիկ դուռը: Այդ
դռնից նրանք նես մտան միջանցքը և
ապա մի սենյակ, որ նա լավ դիտել
չկարողացավ: Փեղկի ճեղքից ներս
ընկած լույսը դիպել էր արնագույն
վարագույրին, ոսկեգոծ երիզին և պատի
գարդանկարին: Թաթարուհին այստեղ
Անդրիին պատվիրեց սպասել, բացեց մի
ուրիշ սենյակի դուռ, որտեղից շողաց
կրակի լույսը: Անդրին լսեց շշնջոց և
մեղմ ձայն, որ նրա ներսում ցնցեց ամեն
ինչ: Բաց դռնից նա տեսավ, թե ինչպես
վայրկենաբար երևաց կանացի
վայելչակազմ մի կերպարանք, երկար ու
փառահեղ ծամով, որ ընկել էր վեր
բարձրացրած ձեռքի վրա: Թաթարուհին
վերադարձավ և ասաց, որ նա ներս
մտնի: Նա չէր հիշում, թե ինչպես ներս

մտավ և ինչպես նրա ետևից դուռը
փակվեց: Մենյակում վառվում էին երկու
մոմ, տիրամոր պատկերի առաջ
մարմինն էր անում կանթեղը .
պատկերի տակ բարձր սեղան էր, որ
ունեն աստիճաններ, որոնց վրա, ըստ
կաթոլիկների սովորության, չոքում էին
աղոթքի ժամանակ: Սակայն Անդրիի
աչքերն այդ չէին որոնում: Նա դարձավ
մյուս կողմը և տեսավ մի կնոջ, որ
կարծես սառել և քարացել էր մի արագ
շարժման ընթացքում: Թվում էր, թե կնոջ
ողջ կերպարանքը կամենում էր
փաթաթվել նրան և հանկարծ կանգնել
էր: Եվ Անդրին ևս նրա առաջ
գարմացած մնաց: Նա չէր երևակայել
կնոջն այդպես տեսնել. այդ նա չէր, այն
կինը, որին առաջ ճանաչում էր. ոչնչով
նման չէր առաջվա կնոջը, սակայն այժմ
նա կրկնակի չքնաղ և հրաշալի էր, քան
առաջ: Այն ժամանակ նրա մեջ դեռ կար
թերի և անկատար մի ինչ-որ բան. այժմ
այդ մի գործ էր, որին նկարիչը հպել էր
վրձինի վերջին հարվածը: Նախկինը
չքնաղ և թեթևամիտ աղջիկ էր. իսկ այս
մեկը գեղեցկուհի էր, մի կին, որ
հասունացրել էր իր ողջ գեղեցկությունը:
Նրա սևեռուն աչքերի մեջ ցոլանում էր
ամբողջական զգացմունքը. ո՛չ թե
զգացմունքի հատվածներ և ո՛չ էլ
սկնարկներ, այլ ամբողջական
զգացմունք: Նրա աչքերի մեջ դեռ չէր
ցամաքել արցունքը, որ պատել էր
աչքերը հոգի թափանցող շողշողուն
խոնավությամբ. կուրծքը, պարանոցը և
թիկունքը պարուրվել էին այն սքանչելի
սահմաններում, որ հատուկ են
հասունացած կատարյալ գեղեցկության.
մազերը, որ առաջ թեթև խոպոպիկներով
կախված էին դեմքի վրա, այժմ դարձել

Էին փարթամ ու չքնաղ ծամ, որի մի մասը հյուսած էր, իսկ մյուսը ձեռքի ողջ երկարությամբ փռված էր, և բարակ, սիրունատես կեռացրած նրա երկար մազերը թափվել էին կրծքի վրա: Թվում էր, թե նրա բոլոր դիմագծերը փոխվել էին: Եվ իզուր էր Անդրին ջանք թափում գտնելու թեկուզ մի դիմագիծ, որ կար նրա հիշողության մեջ. չէր մնացել և ոչ մեկը: Որքան էլ սաստիկ էր նրա գունատությունը, այնուամենայնիվ, այդ գունատությունը չէր մոայլում նրա հրաշալի գեղեցկությունը, այլ ընդհակառակն, թվում էր, թե տալիս էր մի ինչ-որ սլացիկ, անդիմադրելի և հաղթական արտահայտություն: Եվ Անդրին իր հոգու մեջ զգաց ակնածալի վախ և անշարժ կանգնեց նրա առջև: Թվում էր, թե կինը ևս հիացել էր կոզակի տեսքով, և Անդրին կանգնել էր նրա առաջ, իր ողջ գեղեցկությամբ ու պատանեկան արիության ուժով, մի արիություն, որ թվում էր, թե մարմնի անդամների անշարժության մեջ իսկ մատնում էր շարժումների սանձարձակ ազատությունը. նրա աչքերը շողում էին հստակ ամրությամբ, թավշանման հոնքը ձգվել էր աղեղի նման պիրկ, արեվառ այտերը փայլում էին կուսական կրակի ողջ պայծառությամբ և ինչպես մետաքս պլպլում էր նոր ու սև բեղը:

«Ո՛չ, ես անկարող եմ գոհունակություն հայտնել քեզ, ո՛վ մեծահոգի ասպետ, — ասաց աղջիկը, և դողդողացին նրա ձայնի արժաթյա հնչյունները: — Միայն աստված կարող է քեզ երախտահատույց լինել և ոչ ես, անգոր կինս . . . »:

Նա ցած խոնարհեց աչքերը, ձյունե չքնաղ կիսաբոլորակներով աչքերի վրա իջան կոպերը, որոնք եզերված էին սլաքի նման երկար արտևանունքներով. խոնարհվեց և նրա չնաշխարհիկ դեմքը, և նուրբ կարմիրը շառագունեց նրան: Անդրին չգիտեր ինչ ասել դրան ի պատասխան. նա կկամենար ասել բոլորը, ինչ կար իր հոգու մեջ, ասել նույնքան կրակոտ, ինչքան կրակոտ էր հոգու ներսը, բայց չկարողացավ: Նա զգաց ինչ-որ բան, որ փակում էր շրթունքները. բառերը հնչյուններից մերկացան. նա զգաց, որ ինքը չէ, որ պիտի պատասխանի այդպիսի խոսքերին, որովհետև դաստիարակվել էր բուրսայում և ուզմի թափառական կյանքում, զգաց և զայրացավ իր կոզակի բնավորության վրա:

Այդ ժամանակ թաթարուհին ներս մտավ: Նա արդեն ասպետի բերած հացը և ուտելիքը կտրատել էր և ներս բերեց ոսկե սկավառակի վրա ու դրեց իր պաննայի առջև: Գեղեցկուհին նայեց նրան, նայեց հացին և աչքերը հառեց Անդրիին. շատ բան կար այդ աչքերի մեջ: Այդ քաղցր հայացքը, որ ցույց էր տալիս զգացումներն արտահայտելու անզորությունը և ուժասպառ լինելը, Անդրիին ավելի մատչելի էր, քան բոլոր խոսքերը: Նա հոգու մեջ հանկարծ թեթևություն զգաց. թվում էր, թե բոլոր կապերն արձակվեցին: Այն ամենը, ինչ որ մինչ այդ զսպված էր մի դժվար սանձով, այժմ իրեն ազատ ու սանձերն արձակ զգաց և արդեն կամենում էր ժայթքել բառերի անզուսպ հեղեղով: Այնինչ գեղեցկուհին, դառնալով

թաթարուիու կողմը, անհանգիստ
հարցրեց.

«Իսկ մա՞յրս: Դու նրան հաց տվե՞լ
ես»: «Նա քնած է»:

«Իսկ հո՞րս»:

«Տարա նրան, նա ասաց, որ ինքը
կգա և ասպետին շնորհակալություն
կհայտնի»:

Նա հացը վերցրեց և բերանն առավ:
Անդրին շունչը պահեց և միայն նայում
էր, թե ինչպես է նա իր շողշողուն
մատներով հացը պոկում և ուտում: Ու
հանկարծ հիշեց քաղցից խելագար
մարդուն, որը նրա աչքի առաջ շունչը
փչեց, հենց որ մի կտոր հաց կերավ: Նա
գունատվեց և նրա ձեռքից բռնելով,
բղավեց. «Հերիք է, էլ մի՛ ուտի, դա
վաղուց է չես կերել, հացը հիմա կարող
է քեզ սպանել»: Պաննան իսկույն
իջեցրեց ձեռքը, հացը դրեց սկավառակի
վրա և ինչպես հնազանդ երեխա, նայեց
նրա աչքերին: Եվ թող որևէ մեկը
խոսքով կարողանա արտահայտել
այդ . . . սակայն թե՛ դուրը, թե՛ վրձինը և
թե՛ հզորագույն բառն անգոր են
արտահայտելու ոչ այն, ինչ երբեմն
նկատելի է կույսի աչքերի մեջ, և ոչ էլ
այն հեզահամբույր զգացումը, որ
համակում է կույսի այդպիսի հայացքներ
դիտողին:

«Թագուհի,— բացականչեց Անդրին,
որը լեփլեցսւն էր թե՛ սրտի և թե՛ հոգու
զգացումներով: — Քեզ ի՞նչ է պետք,
ի՞նչ ես ուզում, հրամայիր ինձ: Տուր ինձ
աշխարհի ամենադժվար գործը, և ես
կվազեմ կատարելու: Ինձ ասա անեմ

այն, ինչ որ չի կարող անել և ոչ մի մարդ, և ես կկատարեմ, ես մահու կտամ իմ գլուխը . . . կտա՛մ, կտա՛մ իմ կյանքը, և քեզ համար խորտակել կյանքը, երդվում եմ սուրբ խաչով, ինձ համար այնքան քաղցր է . . . Բայց ես անգոր եմ ասելու, թե ինչքան քաղցր է: Ես ունեմ երեք ազարակ, իմ հոր երամակների կեսը իմն է, այն բոլորը, ինչ որ մայրս օժիտ է բերել, նույնիսկ այն, ինչ որ նա թաքցում է հորիցս, այդ բոլորն իմն է: Այժմ կոզակներից ոչ մեկն այնպիսի գենք չունի, ինչպիսին ես ունեմ. միայն իմ թրի կոթին տալիս եմ ամենաբնտիր երամակը և երեք հազար ոչխար: Եվ այդ բոլորից կհրաժարվեմ, կթողնեմ, դեմ կշարտեմ, կվառեմ, կթափեմ ջուրը, եթե միայն դու մի խոսք ասես և կամ թեկուզ թարթես քո բարակ ու սև ունքը: Բայց գիտեմ, որ գուցե հիմար խոսքեր եմ ասում և անտեղի, որ այդ բոլորն այստեղ վայել չեն. ես չեմ, որ պիտի այդպես խոսեմ, ես, որ կյանքս անցնում եմ կացրել բորսայում և Չապորոժիեում. ես չե՛մ, որ պիտի խոսեմ այնպես, ինչպես խոսում են այնտեղ, որտեղ լինում են թագավորները, իշխանները, ազնվատոհմ մարդիկ և տոհմիկ ասպետության լավագույնները: Տեսնում եմ, որ դու աստծու այլ ստեղծածն ես, քան մենք բոլորս, և քեզնից շատ պակաս եմ մյուս մնացած իշխանների բոլոր կանայք և կույս աղջիկները: Մենք անարժան ենք քո ճորտը լինելու, միայն երկնային հրեշտակները կարող են քեզ սպասավոր լինել»:

Աղջիկը, հետզհետե աճող զարմանքով, ամբողջովին լսողություն

դարձած, ոչ մի խոսք չարտասանելով, լսում էր պարզ և սրտաբուխ խոսքը, որ, ինչպես հայելու մեջ, արտացոլում էր երիտասարդ և կենսուրախ հոգին, և այդ խոսքի յուրաքանչյուր հասարակ բառը, որ արտասանվում էր սրտի խորքից ելնող ձայնով. համակ ուժ էր: Նրա չքնաղ դեմքը ձգվել էր առաջ, նա ետ վանեց երեսին թափված մազերը, բացեց բերանը և այդպես երկար ժամանակ նայում էր. հետո կամեցավ մի բան ասել, բայց հանկարծ կանգ առավ և հիշեց, որ այլ է ասպետի դերը, որ նրա հայրը, եղբայրները և նրա ողջ հայրենիքը դաժան վրիժառուների նման կանգնել են նրա հետևը, որ զարհուրելի են քաղաքը շրջապատող զապորոժցիները, որ իրենք իրենց քաղաքի հետ դատապարտված են վայրագ մահվան . . . Եվ նրա աչքերը հանկարծ լցվեցին արցունքով. նա արագ վերցրեց մետաքսե թելերով կարած թաշկինակը, ծածկեց դեմքը և մի վայրկյանում թաշկինակը թաց եղավ: Եվ իր չքնաղ գլուխը ետ գցած՝ երկար նստեց, ձյունափայլ ատամներով սեղմելով իր գեղեցիկ ներքին շրթունքը, կարծես թե անակնկալ զգացել էր թունավոր օձի խայթոց և երեսից չէր հեռացնում թաշկինակը, որպեսզի Անդրին չտեսնի իր հոգեմաշ մորմոքը:

«Մի խոսք ասա՛ ինձ», – ասաց Անդրին և բռնեց նրա ատլասե ձեռքը: Այդ հպումից նրա երակների միջով անցավ փայլատակող հուրը, և իր ձեռքի մեջ նա սեղմեց աղջկա անզգա ընկած ձեռքը:

Սակայն աղջիկը լուռ էր և դեմքից չէր հեռացնում թաշկինակն ու մնում էր անշարժ:

«Ինչո՞ւ ես դու այդքան տխուր, ասա՛ ինձ, ինչո՞ւ ես դու այդքան տխուր»:
Աղջիկը թաշկինակը դեն նետեց, մի կողմ շրջեց աչքերի վրա կախված ծամի երկար մազերը և հորդեց խղճալի խոսքեր՝ արտասանելով մեղմ ու մարմանդ ձայնով, ինչպես չքնաղ երեկոյի քամին, երբ հանկարծ սուրում է եղեգնուտի թանձր թավուտի վրայով, ու հանկարծ սոսափում են, գրնգում ու սլանում են սիրտ մաշող բարակ ձայները, որոնց որսում է անընթեռնելի վշտով կանգ առած ուղևորը և չի գգում ո՛չ հանգչող երեկոն, ո՛չ դաշտային աշխատանքներից ու հնձած արտերից վերադարձող մարդկանց ուրախ երգերը և ոչ էլ ինչ-որ տեղով անցնող սայլակի հեռավոր դղրդոցը:

«Արժանի չե՞մ արդյոք հավիտենական աղերսանքի: Դժբախտ չե՞ իմ մայրը, որ ինձ բերել է աշխարհ: Ինձ բաժին չի՞ ընկել արդյոք դառն վիճակ, և ո՛վ իմ ամենի բախտ, արդյոք դու իմ արյունարբու դահիճը չե՞ս: Դու ամենքին բերիր իմ ոտքերի առաջ. ողջ ազնվականության ամենատոհմիկ ներկայացուցիչներին, ամենահարուստ պաներին, կոմսերին և օտարերկրյա բարոններին ու մեր ամբողջ ասպետության ծաղիկը: Նրանք բոլորն ազատ, համարձակ կարող էին սիրել ինձ, և նրանցից յուրաքանչյուրը մեծ բարիք կհամարեր այդ: Հերիք էր միայն, որ ես ձեռքով անեի, և նրանցից որևէ մեկը, ամենագեղեցիկը, դեմքով ու ցեղով գեղեցկագույնը, կդառնար իմ ամուսինը: Նրանցից ոչ մեկը չգերեց իմ սիրտը. ո՛վ դաժան բախտ, այնպես արիր, որ մեր երկրի իշխաններից որևէ մեկի փոխարեն

իմ սիրտը գերեց օտարականը և մեր
 թշնամին: Ո՛վ սուրբ տիրամայր, ինչի՞
 համար, ո՞ր մեղքերի և ո՞ր ծանր
 հանցանքների համար ես այդքան
 անողորմ և անխնա հալածում դու ինձ:
 Իմ օրերը սահել են լիության և ամենայն
 ինչի առատության մեջ. ես ունեցել եմ
 ամենաթանկագին խորտիկներ և քաղցր
 գինիներ: Եվ ինչի՞ համար էր այդ
 բոլորը, ինչի՞ էր պետք, նրա համա՞ր, որ
 վերջի վերջո մեռնենք սոսկալի մահով,
 ինչպես չի մեռնում թագավորության մեջ
 վերջին մուրացիկը: Եվ քիչ է, որ ես
 դատապարտված եմ այդպիսի
 սարսափելի վիճակի, քիչ է, որ իմ
 վախճանից առաջ ես պիտի տեսնեմ, թե
 ինպիսի անտանելի տանջանքներով
 մեռնում եմ իմ հայրն ու մայրը, որոնց
 փրկության համար քսան անգամ
 պատրաստ էի գոհելու իմ կյանքը, —
 այդ բոլորը դեռ քիչ է. հարկավոր է, որ
 ինձ վախճանից առաջ ես տեսնեմ ու լսեմ
 բառեր և սեր, որպիսին ես չեմ տեսել:
 Հարկավոր է, որ նա իր խոսքերով իմ
 սիրտը կտոր-կտոր անի, որ իմ դառն
 վիճակն ավելի դառնանա, որպեսզի իմ
 աչքին ավելի ողորմելի լինի իմ մատաղ
 կյանքը, որ ինձ ավելի սարսափելի թվա
 իմ մահը և որպեսզի մեռնելու ժամանակ
 նախատեմ քեզ, ո՛վ իմ դաժան բախտ, և
 քե՛զ, ներիր իմ մեղքը, սուրբ
 տիրամայր»:

Եվ, երբ նա հանդարտվեց, նրա
 դեմքի վրա ցոլաց անհուսալի զգացումը.
 նրա յուրաքանչյուր դիմագիծը, և ամեն
 ինչ՝ տխուր թեքած ճակատից ու վայր
 խոնարհած աչքերից մինչև
 արցունքները, որ սառել ու ցամաքել էին
 աղջկա մեղմ բոցկլտացող այտերի վրա,

նրա յուրաքանչյուր դիմադիծը խոսում էր, նվում վշտով և ամեն ինչ կարծես ասում էր. «Այս դեմքի վրա բախտ չկա»:

«Աշխարհում լաված չի, անկարելի է, այդ չի՛ լինի, — ասաց Անդրին,— որ կանանցից լավագույնը և ամենագեղեցիկը կրի այդպիսի դառն վիճակ, երբ ծնվել է, որպեսզի նրա առջև, ինչպես սրբության, ծունկ խոնարհեն այն ամենը, ինչ լավ է աշխարհիս երեսին: Ո՛չ, դու չես մեռնի, դո՛ւ չես մեռնելու, երդվում եմ իմ ծնունդով և ամեն ինչով, ինչ թանկ է ինձ համար աշխարհում: Երդվում եմ, որ դու չես մեռնի: Իսկ եթե պատահի այդ, եթե ո՛չ մի կերպ, ո՛չ ուժով, ո՛չ աղոթքով և ո՛չ արիությանբ կարելի չլինի ետ մղել այդ դառն վիճակը, այն ժամանակ մենք միասին կմեռնենք, և առաջ ե՛ս կմեռնեմ, կմեռնեմ քո առջև, քո չքնաղ ծնկների մոտ, և արդեն մեռած գուցե թե ինձ քեզնից անջատեն»:

«Ասպետ, մի՛ խաբիր ո՛չ քեզ, ո՛չ ինձ, — ասաց նա, հանդարտ օրորելով իր գեղեցիկ գլուխը . . . — գիտեմ, և ի մեծ վիշտ ինձ, շատ լավ գիտեմ, որ դու չես կարող չսիրել ինձ, և գիտեմ, թե դու ինչ ուխտ և պարտականություն ունես, քեզ կանչում են քո հայրը, ընկերներդ և քո հայրենիքը, իսկ մենք քեզ թշնամի ենք»:

«Ինչի՞ս են պետք հայրը, ընկերները և հայրենիքը, — ասաց Անդրին, գլուխը կայտառ ցնցելով և ուղղելով իր ձիգ իրանը, ինչպես գետափի սև կաղամախին: — Թե որ այդպես է, ահա թե ինչ. ես ո՛չ որ չունեմ, ո՛չ որ, ո՛չ որ», — կրկնեց նա նույն ձայնով և ձեռքի նույն

269 խոստով, որով համար և անհաղթահարելի կոզակն արտահայտում է իր վճռականությունն ուրիշի համար անհնար և չլսված գործի մասին: «Ո՞վ է ասել, որ իմ հայրենիքն Ուկրաինան է, ո՞վ է նրան ինձ հայրենիք դարձրել: Հայրենիքը նա է, որին փնտրում է մեր հոգին, որ ամենասիրելին է մեր հոգու համար: Իմ հայրենիքը դո՛ւ ես: Ահա՛ իմ հայրենիքը: Եվ այս հայրենիքը ես կպահեմ իմ սրտի մեջ, կպահեմ մինչև հնչի իմ ժամը և տեսնեմ, թե ինչպես կոզակներից որևէ մեկը նրան կհանի իմ սրտից: Եվ ինչ որ ունեմ-չունեմ՝ կծախեմ, կտամ, կխորտակեմ այդպիսի հայրենիքի համար»:

Մի ակնթարթ քարացած, ինչպես չքնաղ արձան, աղջիկը նայեց նրա աչքերին և հանկարծ հեկեկաց և կանացի սքանչելի թափով, որին ընդունակ է միայն մեծահոգի և անկշռադատ կինը, որ ստեղծված է սրտի չնաշխարհիկ շարժման համար, — աղջիկը փաթաթվեց Անդրիի պարանոցին, գրկելով նրան յուր ձյունանման չքնաղ ձեռքերով և հեկեկաց: Այդ ժամանակ փողոցում լսվեց անորոշ աղմուկ, որին համընթաց էին փողերի և ծնծղանների ձայներ: Բայց Անդրին չէր լսում, նա միայն զգում էր, թե ինչպես աղջկա հրաշագեղ բերանից ելնում էր նրա շնչառության անուշաբույր ջերմությունը, թե ինչպես արցունքները վտակներով թափվում էին Անդրիի դեմքի վրա, և գլխից թափված նրա բուրավետ մազերն իրենց մուգ և շողշողուն մետաքսով պատում էին նրան:

Այդ ժամանակ ուրախ աղաղակով ներս վազեց քաթարուհին. «Փրկված ենք, փրկված ենք . . .», բղավեց նա, խելքը կորցրած: «Մերոնք քաղաք են մտել, բերել են հաց, կորեկ, ալյուր և կապոտած զապորոժցիների»:

Բայց նրանցից ոչ ոք չլսեց, թե այդ ինչ «մերոնք» էին քաղաք մտել և ինչ էին բերել և ինչ զապորոժցիների էին կապոտել: Անդրին, լցված այն զգացումներով, որ անճաշակելի են այս երկրում, համբուրում էր այդ բուրավետ շրթունքները, որոնք հպել էին նրա այտին, և անպատասխան չէին բուրավետ շրթունքները: Նրանք արձագանք տվին նույն ձևով, և այդ երկուստեք միացած համբույրի մեջ զգացվում էր այն, ինչ մարդ իր կյանքում զգում է միայն մի անգամ:

Եվ կոզակը խորտակվեց, կորավ կոզակային ողջ ասպետության համար: Այլևս նա չի տեսնի ո՛չ Ջապորոժիեն, ո՛չ⁷⁰ հայրական ազարակները և ո՛չ աստծո տաճարները: Ուկրաինան չի՛ տեսնի իրեն պաշտպանող իր զավակներից քաջագույնին: Ծերունի Տարասն իր ցցունքից կպոկի սպիտակ մազերի մի փունջ և կնզովի այն օրն ու ժամը, երբ ծնվեց այդպիսի որդի՝ որպես նախատինք իրեն:

VII

Ջապորոժցիների բանակում աղմուկ և իրարանցում էր: Սկզբում ոչ ոք չէր կարող ստույգ ասել, թե ինչպես պատահեց, որ գորքը մտավ քաղաք: Հետո միայն պարզվեց, որ Պերեյասլավյան ողջ կուրենը, որը

բանակ էր զարկել քաղաքի դարբասների առաջ, թունդ հարբել էր. ուրեմն և զարմանալի չէր, որ բանակի կեսը սրախտոլխոտ արին, իսկ մյուս կեսը կապոտեցին ավելի արագ, քան բոլորը կիմանային, թե ինչ է պատահել: Մինչև աղմուկի վրա զարթնած մոտակա կուրենները կարողացան զենքեր առնել, գորքն արդեն մտնում էր դարբասներով, և թշնամու գորքի հետին շարքերը կրակում էին իրենց վրա խառնիխուռն արշավող, քնաթաթախ և կիսագգաստ զապորոժցիների կողմը:

Կոշկոյր հրաման արձակեց հավաքելու բոլորին, և երբ բոլորը շրջան կազմեցին ու գլխարկները հանելով լռեցին, նա ասաց.

«Ահա թե ինչ, պան եղբայրներ, ահա թե ինչ պատահեց այս գիշեր, ահա թե ինչ արեց զինին, մեզ ինչպես անարգեց թշնամին: Երևում է, որ դուք արդեն սովոր եք թունդ հարբելու, երբ թույլատրում եմ միայն կրկնապատկել սովորական բաժինը, դուք պատրաստ եք հարբած վայր ընկնելու այնպես, որ քրիստոնյա բանակի թշնամին կարող է ոչ միայն ձեր շավարները հանել, այլև փոշտալ ձեր երեսին, և դուք ոչինչ չեք զգա»:

Բոլոր կոզակները լուռ կանգնել էին, գլուխները խոնարհած. նրանք զգում էին իրենց հանցանքը: Միայն նեզամայկովյան կուրենի ատաման Կուկուբենկոն արձագանքեց:

«Կա՛ց, բատկո,— ասաց նա: — Թեև օրենքի հակառակ է ընդդեմ խոսք ասել կոշկոյին, երբ նա խոսում է ամբողջ

գորքի առաջ, բայց դեպքն այդպես չի ելել և այդ պիտի ասել: Դու բոլորովին էլ արդար չես հանդիմանում քրիստոնյա գորքին: Կոզակները մեղավոր կլինեն և մահվան արժանի, եթե հարբեին երթի ժամանակ, պատերազմի ժամանակ, կամ դժվար և ծանր աշխատանքի ընթացքում: Բայց մենք պարապ նստել էինք և իզուր թրև էինք գալիս քաղաքի շուրջը: Ոչ պաս էինք պահում, ոչ քրիստոնեական ուրիշ պահք, էլ ինչպե՞ս կլինի, որ պարապությունից մարդ չհարբի: Այստեղ մեղք չկա: Ավելի լավ է, մենք նրանց ցույց տանք, թե ինչ ասել է հարձակվել անմեղ մարդկանց վրա: Առաջ մենք լավ էինք զարկում, իսկ հիմա այնպես կզարկենք, որ մեծ կտորն ականջը մնա»:

Կուրենի ատամանի խոսքը դուր եկավ կոզակներին: Նրանք բարձրացրին արդեն իսպառ խոնարհած գլուխները, և շատերը խրախուսանքով գլուխները թափահարեցին և ասացին.

«Լավ է ասում Կուկուբենկոն»:

Իսկ Տարաս Բուլբան, որ կանգնել էր կոշկոյից ոչ հեռու, ասաց.

«Ի՞նչ ես ասում, կոշկոյ. Կուկուբենկոն ճշմարիտ է: Դու դրան ի՞նչ կասես»:

«Ի՞նչ կասես: Կասես, որ երանի դրա նման գավակ ունեցող հորը: Դեռևս մեծ իմաստություն չի նախատիների խոսք ասել, բայց մեծ իմաստություն է ասել այնպիսի խոսք, որ չայպանելով մարդու գլխին եկած փորձանքը, թև է տալիս նրան, ոգի է ներշնչում, ինչպես

խթանները ոգի են ներշնչում ձիուն, որ կայտառացել է ջուր խմելուց հետո: Ես ինքս էի ուզում հետո ձեզ մխիթարիչ խոսք ասել, բայց Կուկուբենկոն ավելի կանուխ գլխի ընկավ»:

«Կոշևոյն էլ լավ ասաց», — լավեց գապորոժցիների շարքերում: «Ընդունելի խոսք է», — կրկնեցին ուրիշները: Եվ ամենից ալեհերները, որոնք կանգնել էին գորշ-սպիտակավուն աղավնիների նման, նրանք ևս գլխով արին և ոլորելով ալեհեր բեղերը, հանդարտ ասացին. «Արդար խոսք ասաց»:

«Դե՛, ուրեմն լսե՛ք, պաներ, — շարունակեց կոշևոյը: — Բերդը գրավել, մագլցել և գետնի տակով մտնել, ինչպես անում են օտարերկրյա գերմանացի վաճառականները՝ և՛ անվայել է, և՛ կոզակի բանը չի: Իսկ բանին նայած՝ թշնամին քաղաք է մտել թեթև պաշարով. կարծեմ որ նրանց հետ քիչ սայլեր կային, քաղաքում ժողովուրդը քաղցած է, ուրեմն բոլորը մի շնչում կուտեն, իսկ ձիերին էլ խոտ է պետք . . . Ես չգիտեմ, գուցե նրանց սրբերից մեկը երկնքից մի խուրձ խոտ գցի, այդ արդեն ասածո բանն է. իսկ նրանց հոգևորականները խոսքով գորեղ են: Խոտի, թե մի այլ բանի համար, պարզ է, որ նրանք անպատճառ քաղաքից պիտի դուրս գան: Բաժանվեցեք երեք խմբի և գրավեցեք երեք դարբասներից դուրս եկող երեք ճանապարհները: Գլխավոր դարբասի առաջ հինգ կուրեն, մնացածների առաջ երեք-երեք: Դյադկիվի և Կորսունի կուրենները թող դարան մտնեն. գնդապետ Տարասն իր գնդով նույնպես թող դարան մտնի.

Տիտարևի և Տիմոշևի կուրենները կանգնում են պահեստի գումակի աջ կողմից, Շչերբինովի և Ստեփիկիվի վերին կուրենը՝ ձախ կողմից: Շարքերից թող դուրս գան կտրիճները, որոնք լեզվանի են, և թող ջգրացնեն թշնամուն: Լեհը խելապակաս բնավորություն ունի, չի դիմանում հայիոյանքի և կարող է, որ այսօր ևեթ նրանք բոլորը դուրս գան դարբասներից: Կուրենի ատամաննե՛ր, ձեզնից ամեն մեկը թող լավ նայի իր կուրենին. ով մի բանի պակաս ունի, թող լրացնի Պերեյասլավյան կուրենի մնացորդներից: Ամեն ինչ նորից գնեք: Ջգաստանալու համար յուրաքանչյուր կոզակին տալ մի թաս արաղ և մի հաց: Բայց երևի արդեն բոլորը երեկվա կերածով կուշտ են, որովհետև, ի՞նչ թաքցնեմ, բոլորն այնպես են լավիել, որ զարմանում են, թե ինչո՞ւ գիշերս մեկնումեկը չտրաքվեց: Հա, մի հրահանգ ևս. եթե որևէ մեկը, մի որևէ ջիուդ օդի ծախող կվաճառի կոզակին թեկուզ մի կաթ արաղ, ես նրա ճակատին կմեխեմ խոզի ականջը և այդ շանը գլխի վրա կկախեմ: Դե՛, եղբայրնե՛ր, աշխատանքի, աշխատանքի անցեք»:

Այդպես տնօրինեց կոշկոյը, և բոլորը մինչև գոտկատեղը գլուխ տվին նրան, և առանց գլխարկները ծածկելու գնացին դեպի իրենց սայլերն ու բանակատեղերը և, երբ բավական հեռացան, միայն այդ ժամանակ գլխարկները հագան: Ամենքն սկսեցին զինավորվել. փորձում էին թրերն ու դաշույնները, վառողամանների մեջ պարկերից վառող էին լցնում, սայլերը սարքում ու շարում էին⁷³ և ջոկում էին ձիերը: Տարասը,

ուղևորվելով դեպի իր գորագունդը, մտածում էր և չէր կարողանում պարզել, թե ո՞ր կարող էր չքանալ Անդրին. ուրիշների հետ նրա՞ն ևս գերի էին տարել քնած ժամանակ կապոտելով: Բայց ո՛չ. Անդրին այդպիսի պտուղ չէր, որ ողջ-ողջ գերի ընկներ: Սպանված կոզակների մեջ ևս նա չկար: Խոր մտածմունքի մեջ ընկավ Տարասը և գնում էր գորագնդի առաջ ու չէր լսում, որ մեկը վաղուց արդեն կանչում էր իր անունը:

«Ո՞վ է ինձ կանչում», — վերջապես սթափվելով ասաց նա: Նրա առջև կանգնել էր ջիուդ Յանկելը:

«Պան գնդապետ, պան գնդապետ,— ասաց ջիուդը շտապ և ընդհատ ձայնով, կարծես թե կամենում էր մի շատ կարևոր բան ասել: — Պան գնդապետ, ես եղել եմ քաղաքում»:

Տարասը նայեց ջիուդին և զարմացավ, որ նա արդեն կարողացել է քաղաքում լինել:

«Ո՞ր քամին քեզ տարավ այնտեղ»:

«Ես իսկույն կպատմեմ, — ասաց Յանկելը: — Հենց որ արշալույսի մոտ աղմուկ լսեցի, և կոզակներն սկսեցին կրակել, ես առա իմ կաֆտանը և առանց հագնելու վազեցի այն կողմը և ճանապարհին միայն թները հագա, որովհետև ուզում էին իսկույն իմանալ, թե այդ ինչ աղմուկ է, ինչի համար կոզակները վաղ արշալույսին սկսեցին կրակել: Ես վազեցի ուղղակի դեպի քաղաքային դարբասները և հասա այն ժամանակ, երբ գորքի վերջին մասը

քաղաք էր մտնում: Տեսնեմ գորամասի առջևից գնում է ինքը՝ պան խորունժի Գալյանդովիչը: Նա իմ ծանոթն է, դեռ երեք տարի առաջ ինձնից հարյուր ոսկի պարտք էր առել: Ես նրա հետևից գնացի, իբրև թե եկել եմ, որ պարտքս ուզեմ, և նրա հետ միասին մտա քաղաք»:

«Ո՞նց թե. համ քաղաք մտար, համ էլ պարտքդ էիր ուզո՞ւմ, — ասաց Բուլբան:— Եվ նա չհրամայե՞ց, որ քեզ տեղնուտեղը շան նման կախեն»:

«Ճիշտ որ, աստված վկա, ուզում էր կախել, — պատասխանեց ջիուդը. — նրա ծառաներն ինձ արդեն բռնել էին և պարանը հագցնում էին վզիս, բայց պանին, ասացի, որ կսպասեմ այնքան, ինչքան պանը կամենում է, և խոստացա նորից պարտք տալ, եթե նա ինձ օգնի պարտքերս հավաքելու մյուս ասպետներից, որովհետև պան խորունժին, ես պարզ կասեմ պանին, գրպանում մի ոսկի էլ չունի, թեև նա ագարակներ ունի, կավածքներ, չորս ամրոց և մինչև Շկլոդ տափաստանը նրանն է, իսկ գրպանում գրոշ չունի, ինչպես և կոզակը: Եվ հիմա, եթե Բրեսլավի ջիուդները նրան չզինավորեին, նա չէր կարող մինչև իսկ պատերազմի դուրս գալ: Նա սեյմում էլ չի եղել, նրա համար, որ . . . »

«Իսկ ի՞նչ էիր անում քաղաքում: Տեսա՞ր մերոնց»:

«Ո՞նց չէ, մերոնք այնտեղ շատվոր են, Իցկան, Ռահումը, Սամույլոն, Խայվալովիչը, որ հրեա վարձակալ է . . . »:

«Թող սատկեն այդ շները, — քղավեց քարկացած Տարասը: — Ի՞նչ ես խոթում քո ջիւղի ցեղը: Ես քեզ հարցնում եմ մեր գապորոժցիների մասին»:

«Մեր գապորոժցիներին չեմ տեսել, բայց տեսա միայն պան Անդրիին»:

«Տեսար Անդրիին, - քղավեց Բուլբան: — Ո՞նց տեսար և ո՞րտեղ տեսար. նկուղի մե՞ջ, խոր փոսո՞ւմ, անպատված և կապկալա՞ծ»:

«Ո՞վ կարող է համարձակվել պան Անդրիին կապոտել: Այժմ նա այնպիսի նշանավոր ասպետ է. . . Ես չճանաչեցի նրան: Թիկնոցը ոսկուց, քազպանները ոսկուց և կրծքակալը ոսկուց, ամեն տեղ ոսկի և ամեն ինչ ոսկի, ինչպես շողում է գարնան արևը, երբ այգում ամեն մի թռչուն ծլկում է և երգում, և բուրում է խոտը, այնպես էլ նա է շողում ոսկուց, և ինքը վոևողը նրան նվիրել է, ամենալավ նժույգը, որ երկու հարյուր կարմիր ոսկի արժե»:

Բուլբան քարացավ:

«Ինչի՞ համար է նա հագել ուրիշի զգեստը»:

«Որովհետև ավելի լավ է, դրա համար էլ հագել է: Ինքն էլ է ձիով ման գալիս, ուրիշներն էլ են ման գալիս, ինքն էլ է սովորեցնում, նրան էլ են սովորեցնում: Ինչպես ամենահարուստ լեհացի մի պան»:

«Իսկ ո՞վ է նրան ստիպել»:

«Ես չեմ ասում, թե նրան որևէ մեկն ստիպել է: Մի՞թե պանը չգիտե, որ նա իր կամքով է նրանց կողմն անցել»:

«Ո՞վ է անցել»:

[75] «Պան Անդրին»: «Ու՞ր է անցել»:

«Անցել է նրանց կողմը, նա հիմա բոլորովին նրանցն է»:

«Սու՛տ ես ասում, խոզի ականջ»:

«Ո՞նց կարելի է, որ ես սուտ ասեմ: Մի՞թե հիմար եմ, որ սուտ ասեմ, ձե՞ռ եմ քաշել իմ գլխից, որ սուտ ասեմ: Մի՞թե ես չգիտեմ, որ ջիուդին շան նման կկախեն, եթե նա սուտ խոսի պանի մոտ»:

«Ուրեմն, քո ասելով դուրս է ցալիս, որ նա ծախել է հավատն ու հայրենի՞քը»:

«Ես չասացի, որ նա մի բան է ծախել. ես միայն ասացի, որ նա անցել է նրանց կողմը»:

«Սուտ ես ասում, սատանի ջիուդ . . . Քրիստոնյաների երկրում այդպիսի բան չի եղել. դու խառնում ես, շո՛ւն»:

«Թող խոստ բանի իմ տան շենքին, եթե խառնում եմ: Թող ամենքը թքեն իմ հոր, մոր, աներոջ և հորս մոր գերեզմանի վրա և մորս հոր գերեզմանի վրա, եթե ես խառնում եմ: Եթե պանը ցանկանում է, ես կարող եմ ասել, թե նա ինչի համար է նրանց կողմն անցել»:

«Ինչի՞ համար»:

«Վոնոդն ունի մի գեղեցիկ աղջիկ, աստված վկա, մի աննման գեղեցկուհի»:

Այս խոսքի վրա ջիուդն աշխատում էր, որքան կարող էր, իր դեմքով արտահայտել գեղեցկությունը՝ ձեռքերը տարածելով, կկոցելով աչքերը և մի կողմի ծռելով բերանը, կարծես ճաշակել էր մի բանի համ:

«Է, դրանից ի՞նչ»:

«Նա աղջկա համար է արել ամեն ինչ և անցել է նրանց կողմը: Եթե մարդ սիրահարվում է, նա միևնույն է, թե ներբանի կաշի է, որ եթե ջրի մեջ թրջես, կկակդի և ինչպես կուգես, կարող ես ծռել»:

Բուլբան խոր մտածմունքի մեջ ընկավ: Նա հիշեց, որ մեծ է թույլ կնոջ ազդեցությունը, որ շատ հզորների է նա խորտակել, և որ այդ կողմից Անդրիի բնավորությունը շատ անգոր է, և երկար ժամանակ նա կանգնեց նույն տեղում, ինչպես արձան:

«Լսի՛ր, պան, ես քեզ ամեն ինչ կպատմեմ, — ասաց ջիուդը: — Հենց որ ես լսեցի աղմուկը և տեսա, որ քաղաքի դարբասներից ներս են մտնում, ես ինձ հետ համենայն դեպս առա մի թել գոհար, որովհետև քաղաքում կան ազնվատոհմ գեղեցկուհիներ, իսկ եթե կան գեղեցկուհիներ և ազնվական աղջիկներ, ապա նրանք, ես այդպես միտք արի, եթե ուտելու բան էլ չունեն, այնուամենայնիվ, գոհար կառնեն: Եվ հենց որ խորունժիի ծառաներն ինձ բաց թողին, ես վազեցի վոնոդի բակը,

որպեսզի գոհար վաճառեմ: Ես քաթարուիի աղախնից ամեն ինչ իմացա. հենց որ գապորոժցիներին քշեն, իսկույն հարսանիքը պիտի անեն: Պան Անդրին խոստացել է քշել գապորոժցիներին»:

«Եվ դու տեղնուտեղը չսպանեցի՞ր այդ սատանի ձագին», — բղավեց Բուլբան:

«Ինչի՞ համար սպանել: Նա ինքն իր կամքով է անցել: Մարդն ինչո՞վ է մեղավոր: Այնտեղ նրա համար լավ է, ուստի և նա անցել է»:

«Եվ դու տեսա՞ր նրա երեսը»:

«Աստված վկա, տեսա երեսը: Այնպիսի փառավոր կտրիճ էր, բոլորից տեսքով: Աստված նրան առողջություն տա, ինձ իսկույն ճանաչեց և, երբ ես մոտեցա նրան, իսկույն ասաց . . . »:

«Ի՞նչ ասաց նա»:

«Նա ասաց, բայց առաջ մատով արեց և ապա միայն ասաց. «Յա՛նկել», իսկ ես՝ «պան Անդրի» ասացի: «Յա՛նկել, ասա հորս, ասա եղբորս, ասա կոզակներին, ասա գապորոժցիներին, բոլորին ասա, որ հայրս այժմ ինձ հայր չէ՛, եղբայրս եղբայր չէ՛, ընկերս ընկեր չէ՛, և որ ես նրանց բոլորի հետ պիտի կռվեմ, պիտի կռվեմ նրանց բոլորի հետ»:

«Սո՛ւտ ես ասում, Հուդայի գավակ, — համբերությունը կորցրած բղավեց Տարասը: — Ստում ես, շո՛ւն: Դու Քրիստոսին էլ խաչեցիր, աստծուց

նգովյալ մարդ: Ես քեզ կսպանեն,
սատանա: Կորի՛ր այստեղից, թե չէ
տեղնուտեղը կսպանեն»:

Այդ ասելով, Տարասը թուրը քաշեց:
Վախեցած ջիւղն իսկույն փախաւ և
վազեց, որքան ուժ ունեին նրա չոր ու
բարակ ազդրերը: Դեռ երկար
ժամանակ նա վազում էր կոզակների
բանակատեղի միջով և նույնիսկ հեովի
ազատ ու ընդարձակ դաշտում, թեև
Տարասը նրան ամենևին չէր
հետապնդում, մտածելով, որ
անխելքություն է ցատումը թափել
անվախ ինչ հանդիպածի գլխին: Եվ նա
այժմ վերհիշեց, որ անցյալ գիշեր տեսել
էր Անդրիին մի կնոջ հետ
բանակատեղիով անցնելիս, հիշեց և
խոնարհեց ալեհեր գլուխը: Եվ դեռ էլի
չէր ուզում հավատալ, թե կարող է
այդպիսի անարգ դեպք պատահել, որ
իր հարազատ որդին ծախի հավատն ու
հոգին:

Վերջապես, նա իր գորագունդը
տարաւ դեպի դարանը և գորքի հետ
ծածկվեց այն անտառի հետևը, որ
կոզակները չէին հրդեհել: Իսկ
զապորոժցիները, հետևակ ու հեծյալ,
ելան երեք ճանապարհներով դեպի
երեք դարբասները: Մեկը մյուսի ետևից
դուրս թափվեցին կուրենները՝ Ումանի,
Պոպովիչևի, Կանևի, Ստեբլիկիվի,
Նեզամայկովի, Գուրգուզիի, Տիտարևի և
Տիմոշևի: Միայն Պերեյասլավի կուրենը
չկար: Նրա կոզակները խորն էին ննջել
և տանուլ տվել իրենց բախտը: Եղավ
կոզակ, որ արթնացավ կապկաված,
թշնամու գերության մեջ, եղավ և
այնպիսին, որ երբեք չարթնացավ և
այդպես էլ քնած թաղվեց խոնավ

հողում, իսկ ինքը՝ ատաման Խլիբը, առանց շավարի և վերին արդուզարդի, իրեն գտավ լեհացիների բանակում: Քաղաքում լսեցին կոզակների շարժումը: Բոլորը դուրս ելան հողաթումբը, և կոզակների առաջ բացվեց կենդանի պատկեր, լեհացի դրանիկները, մեկը մյուսից գեղեցիկ, կանգնել էին հողե պատնեշի վրա: Արևների նման ոսկեվորվել էին նրանց պղնձե գդակները, որոնց վրա կարապի նման ճերմակ փետուրներ կային: Ուրիշներն ունեին թեթև գլխարկներ՝ վարդագույն և կապույտ, որոնց կատարները թեքված էին մի կողքի: Նրանք հագել էին ոսկեկար և կամ ասեղնաթել պարզ կաֆտաններ, որոնց թևերը ծավալած էին վեր: Ոմանք ունեին թանկագին ազուցարանով գենքեր և թրեր, որոնց պաները բարձր գին էին վճարել: Եվ շատ ուրիշ արդուզարդեր ունեին նրանք: Առջևում ամբարտավան կանգնել էր Բուջանի գորագնդի պետը՝ կարմիր գլխարկով և ոսկով պատած: Նա ծանրամարմին էր, ամենքից բարձրը և հաստը, և լայն ու հարուստ կաֆտանը հագիվ էր պահում նրա գեր մարմինը: Մյուս կողմը, համարյա կողքի դարբասների մոտ, կանգնել էր մի այլ գորագնդի պետ, մի կարճահասակ, ամբողջովին չորացած մարդ, սակայն նրա փոքրիկ և սուր աչքերը կախ ընկած թավ հոնքերի տակից ժիր նայում էին, և նա արագ չորս կողմն էր դառնում, իր չի⁷⁸լու բարակ ձեռքով աշխույժ ցույց տալիս՝ հրամաններ արձակելով: Երևում էր, որ չնայած նվազ մարմնին, նա քաջ գիտեր ռազմի ուսմունքը: Նրանից քիչ հեռու կանգնել էր երկարահասակ խորունժին, թավ բեղերով, և թվում էր,

թե նրա դեմքը չափից ավելի կարմիր էր. այդ պանը սիրում էր թունդ մեղրագինի և ուրախ խրախճանք: Եվ նրանց հետևից երևում էին ուրիշ շատ ազնվականներ, որոնցից ոմանք գինվել էին ի հաշիվ իրենց ոսկիների, ոմանք՝ թագավորական գանձարանի հաշվին, ոմանք՝ շիուդների փողով, գրավ դնելով այն ամենը, ինչ գտել էին պապենական ամրոցներում: Քիչ չէին և սենատորական ամեն տեսակի ճաշորդներ, որոնց սենատորներն առնում էին իրենց հետ և հացկերույթի էին նստում միասին, որպես պատվո նշան, և որոնք սեղանի վրայից և կամ սպասանոցից գողանում էին արծաթյա թասեր և այսօրվա հարգանքից հետո մյուս օրը մի որևէ պանի մոտ կառապանի պաշտոն էին կատարում: Ամեն տեսակ մարդ կար այնտեղ: Պատահում էր, որ փող չէր լինում խմելու, իսկ պատերազմի համար բոլորն էին զարդարվել: Կոզակների շարքերը հանդարտ կանգնել էին պարիսպների առաջ: Նրանցից ոչ մեկի վրա ոսկի չկար, միայն երբեմն ոսկին տեղ-տեղ փայլփլում էր գենքերի ազուցարանի և թրերի կոթի վրա: Կոզակները պատերազմի ժամանակ չէին սիրում ճոխ զարդարվել, նրանք պարզ օղագրահներ և զգեստներ ունեին, և հեովից սևին ու կարմրին էին տալիս ոչխարի մորթուց նրանց սև ու կարմրակատար գդակները:

Չապորոժցիների շարքերից առաջ եկան երկու կոզակ: Նրանցից մեկը բոլորովին երիտասարդ էր, մյուսը՝ ավելի տարեց, երկուսն էլ լեզվանի էին և գործի ժամանակ նույնպես վատ

կոզակներ չէին՝ Օխրիմ Նաշը և Միկիտա Գոլոպիտենկոն։ Նրանց հետևից գնաց և Դեմիդ Պոպովիչը, ամրակազմ մի կոզակ, որ վաղուց էր Սեչում. նա եղել էր Ադրիանապոլսի կոիվներում և իր կյանքում շատ բան էր տեսել՝ վառվել էր կրակի մեջ և վազել դեպի Սեչը կուպրած, սևացած գլխով և այրված բեղերով։ Բայց նորից լցվել էր Պոպովիչը, մազերի փրչիկը փաթաթել էր ականջով, բուսել էին թանձր բեղեր, ինչպես կուպրը։ Կծու խոսքի մեջ Պոպովիչը մի հատ էր։ «Է՛յ, ձեր բոլոր զորքը կարմիր ժուպան է հագել, բայց ասեք տեսնեմ ձեր ուժն էլ այդքան անհա՞ղթ է»։

«Ա՛յ ես ձեզ, — վերևից բղավեց գեր գնդապետը։ — Բոլորիդ պիտի կապոտեմ, լավ է, գլադաներ, դո՛ւք հանձնեք ձեր ձիերն ու զորքերը։ Տեսա՞ք, ինչպես ձերոնց կապոտեցի։ Զապորոժցիներին դուրս բերեք պատնեշի վրա, թող տեսնեն»։ Եվ պատնեշի վրա բարձրացրին պարաններով կապկապած զապորոժցիներին։ Ամենից առաջ կուրենի ատաման Խլիբն էր, առանց շավարի և վերին արդուզարդի, այնպես, ինչպես գերել էին հարբած վիճակում։ Ատամանը գլուխը կախեց գետին, իր կոզակների առաջ ամաչելով իր մերկության համար, որ շան նման գերի էր ընկել քնած ժամանակ։ Եվ մի գիշերվա մեջ սպիտակել էր նրա գլուխը։

«Դարդ մի՛ անի, Խլիվ, կփրկենք», — ներքևից բղավեցին կոզակները։

«Դարդ մի՛ անի, ախպեր տղա, — արձագանքեց կուրենի ատաման

Մորուքը: — Դու մեղավոր չես, որ քեզ տկոթ են գերի բռնել: Ամեն մարդու հետ փորձանք կապտահի: Բայց ամոթ նրանց, որ քեզ դուրս են բերել անարգանքի համար և ինչպես վայել է չեն ծածկել քո մերկությունը»:

«Երևում է, որ դուք քաջ եք, երբ թշնամու գործը քնած է», — ասաց Գոլովկոպիտենկոն, նայելով պատնեշի կողմը:

«Դուք դեռ սպասեք, մենք կկտրենք ձեր քյաքուկները», — բղավեցին վերևից:

«Ես կուզեի տեսնել, թե ոնց են նրանք մեր քյաքուկները կտրելու, — ասաց Պոպովիչը, նրանց առաջ շրջվելով ձիու վրա: Ապա, յուրայիններին նայելով, ասաց. «Ինչ կա որ. գուցե լեհացիք ճիշտ են ասում. եթե այն հաստափորը նրանց առաջնորդի, նրանք լավ պաշտպանություն կունենան»:

«Իսկ ինչո՞ւ ես կարծում, որ նրանք լավ պաշտպանություն կունենան», — ասացին կոզակները, իմանալով, որ Պոպովիչը հավանորեն պատրաստվում է մի բան ասելու:

«Որովհետև ամբողջ գործը կպահվի նրա հետևը, և ոչ մի կերպ հաստ փորի միջով չես կարող որևէ մեկին նիզակով խոցել»: Բոլոր կոզակները ծիծաղեցին: Եվ դեռ երկար ժամանակ նրանցից շատերը գլուխները թափահարում էին, ասելով. «Ա՛յ քեզ, Պոպովիչ. մեկին որ մի⁸⁰ րոպե ծեփի, այնպես կանի, որ»: Եվ կոզակները այնպես էլ չասացին, թե ինչպես «կանի որ»...

«Ե՛տ քաշվեք, իսկույն պարիսպներից ետ քաշվեք»,— գոռաց կոշկոյր, որովհետև լեհացիք, ինչպես երևաց, չդիմացան կծու խոսքին, և գնդապետը ձեռքով նշան արեց:

Կոզակները նոր էին ետ քաշվել, երբ պարսպի գլխից տեղաց կարտեչը: Պատնեշի վրա իրար անցան, և ձիու վրա երևաց ինքը՝ ծերունի վոևոդը: Դարբասները բացվեցին, և գորքը դուրս եկավ: Ամենից առաջ ձիերի հավասար շարքերով ելան շքեղ հագնված հուսարները, նրանց հետևից՝ օղագրահայինները, ապա գրահագգեստ և նիզակավոր զինվորները, ապա ուրիշները, որոնք ունեին պղնձե սաղավարտներ, և ապա առանձին խմբով ազատանիները, որոնցից յուրաքանչյուրը հագնվել էր ըստ ճաշակի: Հպարտ ազատանիները չէին կամենում խառնվել ուրիշների շարքերին, և նրանցից ով իր գորախումբը չուներ, գնում էր իր սպասավորների հետ: Ապա նորից գալիս էին շարքերը, որոնց հետևից դուրս եկավ խորունժին, նրանցից հետո նորից շարքեր, և դուրս եկավ հաղթամարմին գնդապետը, իսկ ամբողջ գորքից հետո վերջինը դուրս եկավ կարճահասակ գնդապետը:

«Մի՛ թողնեք, մի՛ թողնեք, որ նրանք շարվեն և շարքեր կազմեն,— գոռաց կոշկոյր:— Միանգամից բոլոր կուրեններով քշեք նրանց վրա: Թողե՛ք մյուս դարբասները: Տիտարևի կուրեն, հարձակվի՛ր կողքից, Դյադկիվի կուրեն՝ հարձակվիր մյուս կողմից: Կուկուրենկո և Պալիվոդա, հույ տվեք թիկունքից: Խառնեք, խառնե՛ք և բաժանեք նրանց»:

Եվ ամեն կողմից զարկեցին
 կոզակները, շեղեցին և շփոթեցին
 նրանց, և իրենք էլ խառնվեցին:
 Չթողեցին, որ նույնիսկ հրացան
 արձակեն. բանը հասավ թրերի ու
 նիզակների: Բոլորը խմբվեցին, և
 յուրաքանչյուրին առիթ եղավ ցույց
 տալու իրեն: Դեմիդ Պոպովիչը
 նիզակահար արեց երեք հասարակի և
 երկու անվանի ազատանիների ձիուց
 գցեց, բռնավելով. «Ա՛յ լավ ձիեր, ես
 վաղուց էի ուզում այսպիսի ձիեր ձեռք
 բերել»: Եվ ձիերը հեռու քշեց դեպի
 դաշտը, սպասող կոզակներին գոռալով,
 որպեսզի նրանք ձիերը պահեն: Ապա
 նորից մտավ բազմության մեջ, նորից
 հարձակվեց ձիերից վայր ընկած
 ազատանիների վրա, մեկին սպանեց,
 իսկ ⁸¹նյուսի վզին հագցրեց օղապարանը,
 պարանը կապեց իր թամբից և
 ազատանուն քարշ տվեց ողջ դաշտով,
 նրա մեջքից արձակելով թանկագին
 կոթով թուրը և առնելով ոսկով լիքը մի
 քսակ, որ ազատանին կապել էր գոտուց:
 Կոբիտան, որ դեռ երիտասարդ և քաջ
 կոզակ էր, նույնպես բռնվեց լեհական
 զորքի քաջարիներից մեկի հետ, և նրանք
 երկար ժամանակ կռվեցին: Նրանք
 արդեն բռնցքակովի էին անցել, և
 կոզակն ահա պիտի հաղթեր նրան, և
 մեջքի վրա կռացնելով, տաճկական սուր
 դանակով զարկեց նրա կրծքին, բայց
 ինքը ևս չազատվեց, մի շիկացած
 գնդակ հենց տեղնուտեղը տրաքեց նրա
 քունքին: Նրան գետին գլորեց պաններից
 մեծագարմը, գեղեցկագույնը,
 իշխանական մի հին տոհմի ասպետ: Իր
 բաց գույնի նժույգի վրա սլանում էր նա,
 ինչպես ճկուն բարդի: Եվ նա արդեն
 ցույց էր տվել բոյարի դյուցազնական

բազում խիզախություն. մեջտեղից կիսել էր երկու գապորոժցիների, Ֆեոդոր Կորժին, որ քաջ կոզակ էր, վայր էր գլորել ձիու հետ միասին, կրակել էր ձիու վրա, իսկ կոզակին ձիու տակից նիզակով հանել էր: Շատերի գլուխն էր թոցրել, թրատել էր ձեռքերը, գետին էր գլորել Կոբիտա կոզակին, գնդակը մխելով նրա քունքի մեջ: «Ահա ում հետ կուզենայի ուժերս չափել»,– բղավեց Նեզամայկովի կուրենի ատաման Կուկուբենկոն: Ձին քշելով, նա թռավ նրա թիկունքը և ուժգին գոռաց, այնպես, որ այդ ոչ մարդկային ձայնից ցնցվեցին մոտ կանգնած մարդիկ: Լեհացին հանկարծ կամեցավ ձիու գլուխը շրջել և դեմքը դարձնել նրա կողմը, բայց ձին չհնազանդվեց և զարհուրելի գոռոցից խրտնեց ու մի կողմ թռավ, և Կուկուբենկոյի գնդակը հասավ լեհացու հետևից: Շիկացած գնդակը խրվեց մեջքի թիակների մեջ, և նա ձիուց գլորվեց: Բայց լեհացին այդ վիճակում էլ ձեռք չքաշեց, դեռ ուժ էր անում հարվածելու թշնամուն, սակայն թուլացավ ձեռքը թրի հետ միասին: Իսկ Կուկուբենկոն, երկու ձեռքով բռնելով իր ծանր թրադաշույնը, զարկեց նրա գունատ բերանին: Թրադաշույնը փշրեց նրա երկու ականատամը, երկու կես արեց լեզուն, փշրեց կոկորդի ողը և շատ խոր մտավ գետնի մեջ: Այդպես էլ նա նրան հավիտյան մեխեց մայր հողին: Աղբյուրի նման վեր ժայթքեց կաս-կարմիր, ինչպես գետափնյա փռունչը, բարձրատոհմ և ազնվագարն արյունը և կարմիր ներկեց նրա դեղին և ամբողջովին ոսկեկար կաֆտանը: Իսկ Կուկուբենկոն նրան արդեն թողել էր և

իր նեզամայկովյան կոզակների հետ մխրճվում էր ուրիշ բազմության մեջ:

«Ափսո՛ս, անժողովել է թողել այսքան հարուստ արդուզարդը,— ասաց ումանյան կուրենի ատաման Մորուքը, յուրայիններից հեռանալով դեպի այն վայրը, ուր ընկած էր Կուկուրենկոյի սպանած ազնվագարն ասպետի մարմինը: «Ես իմ ձեռքով յոթ իշխանների են սպանել, իսկ այսպիսի զարդ ու զարդարանք ոչ ոքի վրա չեն տեսել»: Եվ Մորուքը գայթակղվեց շահամոլությամբ, կռացավ, որպեսզի հանի նրա հարուստ գենք ու զրահը, հանեց արդեն նրա տաճկական դանակը, որի ագուցարանի վրա թանկարժեք քարեր կային, նրա գոտուց արձակեց քսակը՝ լիքը ոսկիներով, կրծքից առավ փոքրիկ պայուսակը, որի մեջ մետաքսյա շոր էր, թանկարժեք արծաթ և աղջկա գանգուրներ, որ նա սրբությամբ պահել էր որպես հիշատակ: Եվ Մորուքը չլսեց, թե ինչպես իր հետևից վրա վազեց կարմրաքիթ խորունժին, որին երկու անգամ ինքը թամբից վայր էր գլորել և մի լավ հասցրել էր ատամներին, որպես հիշատակ: Խորունժին ամբողջ թափով ճոճեց թուրը և զարկեց նրա կռացած վզին: Կոզակի շահամոլությունը բարիք չբերեց, նրա հզոր գլուխը մի կողմ թռավ, և գլխատված դիակը ընկավ, չորս կողմի գետինը ոռոգելով արյամբ: Կոզակի դաժան հոգին բարձրացավ դեպի վերերը, նոթերը կիտած և վրդովվելով, միաժամանակ և զարմացած, որ այդպես վաղ դուրս թռավ այդքան ամրակուռ մարմնից: Խորունժին դեռ թամբից չէր կապել

ատամանի գլխի ցցունքը, երբ արդեն ցցվեց խստաբարո վրիժառուն:

Ինչպես երկնքում ճախրող բազե, որ հուժկու թևերով բազմաթիվ պտույտներ է անում, ապա հանկարծ թևերը փռած կանգնում մի կետում և այնտեղից սլաքի նման զարկում ճանապարհի եզրին աղմկող արու լորին, այնպես էլ Տարասի որդի Օստապը հանկարծ թռավ խորունժու վրա և մի թափով նրա վզով նետեց պարանը: Խորունժու կարմիր դեմքն ավելի կարմրեց, երբ դաժան հանգույցը սեղմեց նրա կոկորդը, և նա ուզեց քաշել ատրճանակը, բայց ջղածգաբար մեկնած ձեռքը չկարողացավ նշան բռնել, և գնդակն անդիպուկ թռավ դեպի դաշտը: Օստապը տեղնուտեղը նրա թամբից անկալեց մետաքսե քուղը, որ խորունժին առել էր գերիներին կապելու, և հենց նրա քուղով կապկպեց նրա ձեռքերն ու ոտքերը, քուղի մի ծայրը կապեց թամբին և նրան քարշ տվեց դաշտի միջով, բարձր կանչելով Ումանի կուրենի բոլոր կոզակներին, որպեսզի գան և վերջին հրաժեշտը տան իրենց ատամանին:

Երբ Ումանի կուրենի կոզակները լսեցին, որ այլևս կենդանի չէ իրենց ատաման Մորուքը, լքեցին ռազմի դաշտը և հավաքվեցին թաղելու նրան և հենց նույն տեղն էլ սկսեցին խորհրդակցել, թե ո՞ւմ ընտրեն կուրենի ատաման: Վերջապես ասացին. «Էլ ինչո՞ւ խորհրդակցել. Օստապ Բուլբայից ավելի լավին ատաման չենք ընտրի: Ճիշտ է, նա մեզնից երիտասարդ է, բայց նրա խելքն ալևոր մարդու խելքի չափ է»: Օստապը, գլխարկը հանելով,

իր բոլոր կոզակ ընկերներին շնորհակալություն ասաց այդ պատվի համար, պատճառ չբերեց ոչ իր երիտասարդությունը և ոչ էլ անփորձ խելքը, գիտենալով, որ ժամանակը պատերազմական է և այդ բանի ժամանակը չէ. և հենց իսկույն նրանց առաջնորդեց դեպի թշնամու խմբերը և նրանց բոլորին ցույց տվեց, որ իզուր չեն իրեն ատաման ընտրել: Լեհացիք զգացին, որ բանը շատ է դժվարանում, ետ նահանջեցին և վազեցին դաշտի մյուս ծայրը, որպեսզի այնտեղ նորից գումարվեն: Իսկ կարճահասակ գնդապետը հենց դարբասների մոտ կանգնած չորս հարյուրակի թարմ ուժերին նշան արեց, և այնտեղից կոզակների խմբերի վրա տեղաց կարտեշը: Բայց քչերը վնասվեցին. գնդակները հասնում էին կոզակների եզներին, որոնք վայրենաբար նայում էին կովին: Վախեցած եզները բռռացին, դարձան դեպի կոզակների բանակատեղին, ջարդ ու փշուր արին սայլերը և շատերին ոտնակոխ արին: Բայց Տարասը, որ այդ ժամանակ իր գնդով դուրս թռավ դարանից, աղաղակելով հարձակվեց եզներին բռնոտելու: Ետ դարձավ կատաղած նախիրը, ետ դարձավ նրա աղաղակից սարսափած և արշավեց լեհացոց գնդերի վրա, փշրեց հեծելագորին, բոլորին տրորեց ու ցրեց:

«Ա՛յ, շնորհակալ ենք ձեզնից, եզներ, – բղավեցին զապորոժցիները: – Դուք մեզ ծառայեցիք ռազմերթի ժամանակ, իսկ այժմ էլ զինվորական ծառայություն եք⁸⁴ մատուցում»: Եվ թարմ ուժերով հարձակվեցին թշնամու վրա: Այդ

հարձակման ընթացքում շատ թշնամի շարդեցին: Շատերը հերոսություն արին՝ Մետելիցյան, Շիլոն, գույգ Պիսարենկոները, Վովտուգենկոն և ուրիշ շատ շատերը: Լեհացիք տեսան, որ բանը բուրդ է, նշան արին և բղավեցին, որ բացեն քաղաքի դարբասները: Ճոինշով բացվեցին երկաթապատ դարբասները, և ներս մտան խոնվածները, ինչպես ոչխարը փարախի դռնով, ներս մտան փոշեթաթախ և հոգնած ձիավորները: Չապորոժցիներից շատերը կամեցան հետապնդել նրանց, բայց Օստապը յուր ումանցիներին կանգնեցրեց, ասելով. «Հեռու, պան եղբայրներ, պատերից հեռու կացեք, հարկավոր չէ մոտենալ»: Եվ նա ճշմարիտ ասաց, որովհետև պարիսպների գլխից որոտացին և տեղացին ամեն ինչ, ինչ ձեռք էր ընկնում, և շատերը վնասվեցին: Այդ ժամանակ մոտ եկավ կոշկոյր և Օստապին գովեց, ասելով. «Ահա նոր ատամանը, բայց գորքին այնպես է դեկավարում, որ կարծես թե հին է»: Ծերունի Բուլբան երեսը շրջեց, որ տեսնի, թե այդ ի՛նչ նոր ատաման է, և բոլոր ումանցիների առջև ձիու վրա տեսավ Օստապին, գդակը ծուռ թեքած և ատամանի ավազանը ձեռքին: «Տես ինչպիսի՛ն է», - ասաց նա, նայելով նրան. և ուրախացավ ծերունին, շնորհակալ եղավ ումանյան կոզակներին այն պատվի համար, որին արժանացել էր իր որդին:

Կոզակները նորից ետ նահանջեցին, պատրաստվելով վերադառնալ բանակատեղիները, և քաղաքի պատնեշի վրա նորից երևացին

լեհացիները՝ պատառոտված տառատոկներով: Շատերի թանկագին կաֆտանների վրա արյունը չորացել էր, և փոշի էր նստել պղնձյա գդակների վրա:

«Հը, կապոտեցի՞ք մեզ», - ներքևից կանչեցին զապորոժցիները:

«Ա՛յ, ես ձեզ...» - դարձյալ նույն կերպ վերևից բղավեց հաստ գնդապետը, պարանը ցույց տալով. և դեռևս չէին դադարում իրար սպառնալ փոշոտ և ուժասպառ ռազմիկները, ու նրանք, որոնք եղել էին ռազմի դաշտում, երկուստեք ավելի սուր խոսքեր էին ասում իրար:

Վերջապես, բոլորը ցրվեցին: Ով, ճակատամարտից հոգնած, մեկնվեց հանգստանալու, ով հող մաղեց իր վերքերի վրա և վիրակապի համար պատառոտեց թաշկինակները և սպանած թշնամու թանկագին զգեստները: Իսկ մյուսները, որոնք ավելի թարմ ուժերով էին, սկսեցին դիակները հավաքել և նրանց վերջին հրաժեշտ տալ: Թրադաշույններով և նիզակներով փորեցին գերեզմանները, գդակներով ու փեշերով դուրս թափեցին հողը, պատվով իջեցրին կոզակների մարմինները և ծածկեցին նրանց թարմ հողով, որպեսզի ագռավները և գիշատիչ արծիվները չկարողանան կտցահարել նրանց աչքերը: Իսկ լեհացիների մարմինները տասնյակներով մի կերպ կապոտեցին վայրի ձիերի պոչերից, բաց թողին ողջ դաշտով, և դեռ երկար ժամանակ քշում էին ձիերը և հարվածում նրանց կողերին: Ամենի ձիերը թռչում էին

ակոսների և թմբերի վրայով, դերբուկների և ձորակների վրայով և գետնին էին զարկում արյունով և փոշով պատած լեհացիների դիակները:

Հետո բոլոր կուրենները շրջան կազմեցին ընթրելու և երկար ժամանակ խոսեցին եղածի և քաջագործության մասին, որ բաժին էր ընկել յուրաքանչյուրին, քաջագործություններ, որոնց մասին հավիտյան պատմելու են նորեկներին և որդոց որդի: Երկար ժամանակ քուն չեղան նրանք: Իսկ ամենքից երկար նստեց ծերունի Տարասը, միշտ մտածելով, թե ի՞նչ էր նշանակում այն, որ Անդրին չերևաց թշնամու մարտիկների մեջ: Հուդան խղճի խա՞րթ է գգացել, յուրայինների դեմ ելնելու, գուցե ջիուդը խաբել է, և նա ուղղակի գերի՞ է ընկել: Բայց այդ մտածելով, նա հիշեց, որ Անդրիի սիրտը շատ էր հակված դեպի կանանց խոսքերը, վիշտ գգաց և իր հոգու խորքում անդրդվելի երդվեց լեհ աղջկա դեմ, որը հրապուրել էր իր որդուն: Եվ կկատարեր նա իր երդումը, չէր խնայի նրա գեղեցկությանը, նրա թանձր ու փարթամ ծամերից բռնած դուրս կքաշեր և իր հետևից քարշ կտար ամբողջ դաշտով, բոլոր կոզակների առաջ: Գետնին կզարկվեին, կարյունոտվեին և փոշով կպատվեին նրա չքնաղ կուրծքը և ուսերը, որոնց փայլը հավասար էր լեռնային բարձունքների չհալչող ձյուններին: Նա կտոր-կտոր կաներ աղջկա շքեղ ու չքնաղ մարմինը: Բայց Բուլբան տեղյակ չէր, թե վաղն աստված ինչ է պահել մարդու համար, և հետզհետե քունը կոխեց և վերջապես քնեց: Իսկ կոզակները դեռ շարունակում,

Էին իրար հետ գրուցել, և ամբողջ գիշերը կրակների մոտ, դեպի բոլոր կողմերն ուշադիր նայելով, կանգնել էր զգաստ և արթուն պահակագործը:

VIII

Արևը դեռ չէր հասել երկնականարի կեսին, երբ բոլոր զապորոժցիները հավաքվեցին խորհրդի: Մեշից լուր էր եկել, որ թաթարները, կոզակների բացակայության ժամանակ, ամեն ինչ կողոպտել են, հանել են այն գանձերը, որ կոզակները գաղտնի պահում էին գետնի տակ, ծեծել և գերի են առել բոլոր նրանց, որոնք մնացել էին Մեշում, և ավար առած հոտերի և երամակների հետ ճանապարհ են ընկել դեպի Պեթեկոպ: Միայն մի կոզակ՝ Մաքսիմ Գոլոդոլիսան, ճանապարհին ճողոպրել էր թաթարների ձեռքից, մորթել էր միրգային, նրանից խլել ցեխիններով լի պարկը և թաթարի ձիու վրա, թաթարի շորերով, մեկուկես զօր ու երկու գիշեր փախել էր հետապնդողներից, ձին քշելով սպանել և ճանապարհին ուրիշ ձի էր նստել, սպանել էր այդ ձիուն և միայն երրորդ ձիու վրա հասել էր զապորոժցիների բանակատեղին, ճանապարհին տեղեկանալով, որ զապորոժցիները Դուրնոյի մոտ են: Նա միայն կարողացավ հայտնել, որ պատահել էր այդպիսի չարիք. բայց թե ինչպե՞ս է եղել, հարբե՞լ էին մնացած զապորոժցիները՝ ըստ կոզակների սովորության, և հարբած գերի՞ էին ընկել, և ինչպե՞ս էին թաթարներն իմացել այն տեղը, ուր թաղված էին գործի գանձերը,- այդ մասին նա ոչինչ չասաց: Նա շատ էր տանջվել, ուռել էր,

քամին խանձել և վառել էր նրա դեմքը, նա հենց տեղնուտեղը պառկեց և քնեց խոր քնով:

Նման դեպքերում գապորոժցիների սովորությունն էր անմիջապես արշավել կողոպտիչների հետևից, ջանալով նրանց հասնել ճանապարհին, թե չէ գերիները կարող էին վաճառքի հանվել Փոքր Ասիայի, Չմյուռնիայի և Կրետե կղզու շուկաներում և, ով գիտե, էլի ինչպիսի վայրերում չէին երևա գապորոժցիների քյաքուլավոր գլուխները: Ահա թե ինչու էին հավաքվել գապորոժցիները: Մինչև վերջին մարդը կանգնել էին գոակաները ծածկած, որովհետև նրանք չէին հավաքվել լսելու՝ ատամանի հրամանը, որպես իշխանավորի, այլ խորհրդակցելու, ինչպես հավասար մարդիկ: «Թող առաջ ավագները խոսք ասեն», - բղավեցին բազմության միջից: «Թող կոշկոյր խոսի», - ասացին ուրիշները: Եվ կոշկոյր, գլխարկը հանելով, ոչ իբրև պետ, այլ իբրև ընկեր, շնորհակալ եղավ կոզականերից այդ պատվի համար և ասաց. «Մեր մեջ շատ են ավելի ավագ և խելացի խորհուրդ տվողները, բայց եթե ինձ հարգեցիք, ապա իմ խորհուրդն է, ընկերներ, ժամանակ չկորցնել և հետապնդել թաթարներին, որովհետև դուք ինքներդ գիտեք, թե ի՞նչ մարդ է թաթարը. նա ավար առած գանձերի հետ մեր գալուստին չի սպասի, այլ մի ականթարթում կպարտակի, այնպես որ հետքն էլ չես գտնի: Ուրեմն իմ խորհուրդն է՝ արշավել: Մենք այստեղ արդեն զվարճացանք: Լեհացիք գիտեն, թե ինչ է կոզակը. որքան ուժ ունենինք՝ վրեժ առանք հանուն հավատի, իսկ

քաղցած քաղաքից մեծ շահ չունենք:
Ուրեմն իմ խորհուրդն է՝ արշավել»:

«Արշավե՛լ», - արձագանքեցին
գապորոժյան կուրենները: Բայց Տարաս
Բուլբայի սրտովը չէր այդ խոսքը և իր
աչքերի վրա ավելի ցած խոնարհեց
մոայլ և սպիտակ հոնքերը՝ թփերի նման,
որոնք բուսել էին բարձր լեռան
կատարին, և որոնց ծայրերին թանձր
նստել էր հյուսիսային ասեղնաձև
եղյամը:

«Ո՛հ, կոշկոյ, քո խորհուրդն արդար
չէ՛, - ասաց նա: - Դու չես խոսում,
ինչպես հարկավոր է: Դու երևի մոռացել
ես, որ գերության մեջ մնում են մերոնք,
լեհացիների գերի տարածները: Դու,
երևում է, ուզում ես, որ մենք չհարգենք
մեր եղբայրության առաջին սրբազան
կանոնը և մեր եղբայրներին թողնենք, որ
նրանց ողջ-ողջ մաշկեն և կամ կտոր-
կտոր անեն նրանց կոզակի մարմինը,
ման ածեն քաղաքներում և գյուղերում,
ինչպես մինչև այժմ վարվել են հեթմանի
և Ուկրաինայի ամենալավ ռուս
իշխանների հետ: Մի՞թե առանց այդ էլ
նրանք քիչ են հայհոյել մեր
սրբությունները: Էլ ինչի՞ ենք պետք
մենք, ես հարցնում եմ բոլորիդ. ի՞նչ
կոզակ է նա, ով փորձանքի մեջ է
թողնում իր ընկերոջը, թողնում է, որ շան
նման սատկի օտարության մեջ: Եթե
բանն այդպես է, որ ամեն մեկը ոչինչ է
համարում կոզակի պատիվը և թույլ է
տալիս, որ թքեն իր ալեհեր բեղերի վրա
և ⁸⁸ խառնեն ծանր խոսքով, — ուրեմն ոչ
որ ինձ չի հանդիմանի: Մենակ ես մնում
եմ»:

Կանգնած բոլոր գապորոժցիները տատանվեցին:

«Իսկ մի՞թե դու մոռացել ես, քաջ գնդապետ,— ասաց այդ ժամանակ կոշկոյր, — որ թաթարների գերության մեջ են նույնպես մեր ընկերները, որ եթե այժմ մենք նրանց չփրկենք, ապա նրանց, որպես ճորտեր հուր-հավիտյան կվաճառեն հեթանոսներին, մի բան, որ վատթար է ամենասոսկալի մահից: Մի՞թե մոռացել ես, որ այժմ նրանց ձեռքումն է մեր ամբողջ գանձը, որ ձեռք է բերված քրիստոնյայի արյունով»:

Բոլոր կոզակները խոր մտածմունքի մեջ ընկան և չգիտեին ինչ ասել: Նրանցից ոչ մեկը չէր կամենում վաստակել խայտառակ համբավ: Այն ժամանակ առաջ եկավ ամբողջ գապորոժյան գորքի ամենատարեց կոզակը՝ Կապյան Բովդյուզը: Բոլոր կոզակները նրան հարգում էին. երկու անգամ նրան ընտրել էին կոշկոյ, և պատերազմների մեջ ևս նա իրեն ցույց էր տվել իբրև շատ քաջարի կոզակ, բայց վաղուց արդեն ծերացել էր և չէր մասնակցում արշավանքներին, չէր սիրում և որևէ մեկին խորհուրդներ տալ, այլ այդ ծերունի ռազմիկը սիրում էր պառկել կոզակների շրջանում և լսել գանազան եղելությունների և կոզակների արշավանքների մասին պատմություններ: Նա երբեք չէր խառնվում նրանց խոսքին, այլ միայն լսում էր և մատով սեղմում իր կարճ ծխամորճի մոխիրը և երբեք բերանից չէր հանում ծխամորճը և ապա նստում էր շատ երկար, թեթևակիորեն կկոցելով աչքերը, և կոզակները չգիտեին՝ քնած է նա արդյոք, թե դեռևս լսում է: Բոլոր

արշավանքների ժամանակ նա տանն էր նստում, բայց այս անգամ ծերունին չէր համբերել: Կոզակի նման թափահարել էր ձեռքը և ասել. «Էս էլ մի բան չէ: Ես էլ գնամ, գուցե մի բանում պետք եղա կոզակներին»: Բոլոր կոզակները լռեցին, երբ այժմ նա դուրս եկավ բազմության առաջ, որովհետև շատ վաղուց էր նրանից չէին լսել ոչ մի խոսք: Ամեն ոք ուզում էր իմանալ, թե ի՞նչ է ասելու Բովդյուզը:

«Հասավ և իմ հերթը, պան եղբայրներ, որ ես էլ խոսք ասեմ,— այսպես սկսեց նա:— Տղե՛րք, լսեք մեծի խոսքը: Շատ իմաստուն ասաց կոշկոյր, և իբրև կոզակների գործի գլուխ, որը պարտավոր է պահպանել և հոգ տանել ¹⁸⁹գործի հարստության մասին, ավելի իմաստուն խոսք չէր կարող ասել: Այ թե ինչ. այս թող լինի իմ առաջին խոսքը: Իսկ այժմ լսեք, թե ինչ կասեմ երկրորդ խոսքով: Այ թե ինչ կասեմ երկրորդ խոսքով. շատ ճշմարիտ խոսեց նաև գնդապետ Տարասը, թող աստված նրան երկար կյանք տա և թող այդպիսի գորապետներն անպակաս լինեն Ուկրաինայում: Կոզակի առաջին պարտքը և առաջին պատիվն է եղբայրությունը պահպանել: Ինչքան որ ապրել են, պան եղբայրներ, ես չեմ լսել, որ կոզակը մի որևէ տեղ լքի կամ դավաճանի իր ընկերոջը: Նրանք էլ են մեր ընկերները, սրանք էլ. ավելի են նրանք, թե պակաս, միևնույն է, բոլորը մեր ընկերներն են, բոլորը թանկ են մեզ համար: Ահա ուրեմն իմ խոսքը. ում համար սիրելի են թաթարների գերի առնվածները, թող արշավի թաթարների հետևից, իսկ ում որ սիրելի են

լեհացիների ձեռքն ընկած կոզակները և ով չի ուզում ձեռք քաշել արդար գործից, թող մնա: Կոշկոյը մի կեսի հետ, ինչպես պարտավոր է, կգնա թաթարների ետևից, իսկ մյուս կեսն իր համար կընտրի ատաման: Իսկ իբրև ռազմերթի ատաման, եթե ուզում եք լսել ծերունուս խոսքը, ավելի հարմարը չկա, քան միայն Տարաս Բուլբան: Մեզնից ոչ մեկն արիությանը նրան չի հավասարվի»:

Այդպես ասաց Բովդյուզը և լռեց, բոլոր կոզակներն ուրախացան, որ ծերունին այդպիսով նրանց խելքի բերեց: Բոլորը գդակները վերև նետեցին և բղավեցին.

«Շնորհակալ ենք, բատկո: Լռեցիր, լռեցիր, շա՛տ երկար լռեցիր, բայց ահա վերջապես ասացիր: Եվ երբ ելանք արշավանքի, իզուր չէիր ասում, թե մի օր պետք կգաս կոզակներին: Այդպես էլ եղավ»:

«Ի՞նչ է, համաձայն եք դրան», — հարցրեց կոշկոյը:

«Բոլորս էլ համաձայն ենք», — բղավեցին կոզակները:

«Ուրեմն՝ վե՞րջ ռադային»:

«Վերջ ռադային», — բղավեցին կոզակները:

«Տղե՛րք, այժմ լսեք գորական հրամանը», — ասաց կոշկոյը, առաջ անցավ և գդակը ծածկեց, իսկ բոլոր գապորոժցիները, որքան որ կային, հանեցին գդակները և գլխաբաց կանգնեցին, աչքերը հառելով գետնին,

ինչպես միշտ անում էին կողակները, երբ ավագը կամենում էր մի բան ասել: «Այժմ, պան եղբայրներ բաժանվեցեք. ով ուզում է գնալ թող աջ կողմն անցնի, ով մնում է, թող անցնի ձախ. կուրենի մեծ մասը որ կողմն անցնի, այն կողմն անցնում է և կուրենի ատամանը, իսկ եթե փոքր մասն է անցնում, թող միանան մնացած կուրեններին»:

Եվ բոլորն սկսեցին անցնել ոմանք աջ և ոմանք ձախ կողմը: Որ կուրենի մեծ մասն անցնում էր, այն կողմն էր անցնում և կուրենի ատամանը, իսկ եթե անցնում էր փոքր մասը, այն ժամանակ նա միանում էր մյուս կուրեններին: Եվ դուրս եկավ, որ երկու կողմն էլ համարյա հավասար եղան: Կամեցան մնալ համարյա ողջ Նեգամայկովի կուրենը, Պոպովիչեի կուրենի մեծ մասը, Ումանի ողջ կուրենը, Կանևի ողջ կուրենը, Ստեբլիկիվի կուրենի մեծ մասը, Տիմոշևի կուրենի մեծ մասը: Մնացած բոլորը ցանկացան թաթարների ետևից գնալ: Երկու կողմն էլ ունեին բազմաթիվ քաջարի և հաղթանդամ կողակներ: Նրանց մեջ, որոնք որոշել էին հետապնդել թաթարներին, Չերևատին էլ, Ծերունի քաջ կոզակ Պոկոտիպուեն, Լեմիշը, Պրոկոպովիչ Խոման, Դեմիդ Պոպովիչը ևս նրանց կողմն անցավ, որովհետև շատ անհանգիստ բնավորության տեր կոզակ էր և չէր կարողանում երկար ժամանակ մի տեղ նստել. լեհացիների հետ նա արդեն փորձել էր ուժերը, այժմ կամենում էր փորձել նաև թաթարների հետ: Այդ կողմն անցան կուրենի ատամաններ Նոստյուգանը, Պոկրիշկան, Նևիլիշկին, և ուրիշ շատ

քաջարի և անվանի կոզակներ կամեցան
թաթարի վրա փորձել իրենց թուրը և
հզոր բազուկը: Հզոր և քաջարի
կոզակներ պակաս չէին և նրանց մեջ,
որոնք կամեցան մնալ. կուրենի
ատամաններ

Դեմիտրովիչը, Կոլկուբենկոն,
Վերտիխստը, Բալաբանը, Բալբենկո
Օստապը: Ապա բազմաթիվ էին այլ
ուրիշ անվանի և ամրակոտ կոզակներ՝
Վովտուգենկոն, Չերեխչենկոն, Ստեպան
Գուսկան, Օխրիմ Գուսկան, Միկոլա
Գուստին, Ջադորոժնին, Մետելիցյան,
Իվան Ջակրուտիգուբան, Մոսիյ Շիլոն,
Դեգույարենկոն, Սիդորենկոն,
Պիսարենկոն, ապա մյուս Պիսարենկոն,
ապա նորից Պիսարենկոն, և շատ կային
ուրիշ այլ քաջ կոզակներ: Բոլորը
փորձառու, ընկած-ելած մարդիկ էին.
եղել էին անատոլիական ափերում,
Ղրիմի աղուտներում և
տափաստաններում, Դնեպրի մեջ
թափվող բոլոր փոքր ու մեծ գետերի
ափերին, Դնեպրի բոլոր կղզիների վրա
և խորշերում նրանք եղել էին
Մոլդավիայի, Վալախիայի կողմերում և
Տաճկաստանում. Սև ծովն աջ ու ձախ
կտրել էին կոզակների երկղեկանի
նավակներով. հիսուն նավակներից շարք
կազմած նրանք հարձակվել էին
հարուստ և բարձր նավերի վրա.
տաճկական շատ առագաստանավեր
էին խորտակել և իրենց կյանքում
անչափ շատ վառող էին կրակել. շատ
անգամ էին նրանք ոտափաթաթանի
համար պատառոտել թանկագին
բեհեզների կերպասներ. շատ անգամ
էին նրանք խոնջաններից կապած
քսակները լիքը լցրել մաքուր
ցելսիններով: Իսկ նրանցից

յուրաքանչյուրը որքա՛ն գանձեր էր տվել գինու և գվարճության, գանձեր, որ մի ուրիշին հերիք էին ցմահ՝ դժվար է հաշվել: Ամեն ինչ տալիս էին, ինչպես կոզակի սովորությունն էր, հյուրասիրելով ամբողջ աշխարհը և երաժիշտներ կանչելով, որպեսզի ուրախանա աշխարհում ինչ կա-չկա: Դեռ այժմ էլ նրանցից շատերը Դնեպրի կղզիների եղեգնուտում հորած գանձեր ունեին՝ գավաթներ, արծաթե շերեփներ և ապարանջաններ, որպեսզի թաթարը նրանց տեղը չգտնի, եթե բան է, դժբախտ դեպքում նա հանկարծակի հարձակվի Սեչի վրա, բայց թաթարը դժվար կարող էր այդ գանձերը գտնել, որովհետև տերն ինքն արդեն մոռանում էր, թե որտեղ է թաղել: Ահա այդպիսի կոզակներ էին, որոնք կամեցան մնալ և լեհացիներից վրեժ առնել իրենց հավատարիմ ընկերների և քրիստոսի հավատի համար: Ծերունի կոզակ Բովդյուզը նույնպես կամեցավ նրանց հետ մնալ, ասելով. «Այժմ իմ տարիքը այն չէ, որպեսզի ես արշավեմ թաթարների ետևից, իսկ այստեղ տեղն է, որ ես ննջեմ քաջ կոզակի մահով: Վաղուց արդեն ես աստծուց խնդրում էի, որ երբ մեռնեմ, թող մեռնեմ կովի մեջ՝ քրիստոնեության սուրբ գործի համար: Այդպես էլ պատահեց: Ծերունի կոզակի համար ուրիշ տեղ այլևս չի լինի ավելի փառավոր վախճան»:

Երբ բոլորը բաժանվեցին, և կողմերը կուրեններով կանգնեցին երկու շարքի, կոշկոյն անցավ շարքերի միջով և ասաց.

«Իսկ գո՞հ է մի կողմը մյուսից, պան եղբայրներ»:

«Բոլորս գոհ ենք, բատկո», —
պատասխանեցին կոզակները:

«Ուրեմն համբուրեցեք իրար և ներեք
իրեւի, որովհետև, ով գիտե, նորից
կհանդիպե՞նք իրար, թե ոչ: Լսեցեք ձեր
ատամանին, իսկ արեք այն, ինչ ինքներդ
գիտեք. ինքներդ գիտեք, թե ինչ է
պատվիրում կոզակի պատիվը»:

Եվ որքան կոզակներ կային, բոլորն
սկսեցին իրար համբուրել: Առաջինը
ատամաններն սկսեցին, և սղալելով
իրենց ալեհեր բեղերը, նրանք
համբուրեցին խաչմերուկ և ապա իրար
ձեռքեր բռնեցին և ամուր սեղմեցին, մեկը
մյուսին ուզում էր հարցնել՝ «Է՞, պան
եղբայր, կտեսնվե՞նք նորից, թե չենք
տեսնվի», — բայց չհարցրին, լռեցին և
երկու ալեհեր գլուխներն ընկան խոր
մտածմունքի մեջ: Իսկ կոզակները,
մինչև վերջին մարդը, հրաժեշտ տվին
իրար, իմանալով, որ երկու կողմն էլ
շատ բան ունեն անելու, սակայն իսկույն
ևեթ չբաժանվեցին, այլ որոշեցին
սպասել գիշերվա խավարին, որպեսզի
թշնամին չնկատի կոզակների գործի
պակասելը: Ապա բոլոր կուրենները
ճաշելու գնացին: Ճաշից հետո բոլոր
նրանք, որոնք ճանապարհ պիտի
գնային, պառկեցին հանգստանալու և
քնեցին խոր ու երկար քնով, կարծես
զգում էին, որ գուցե այդպիսի
ազատության մեջ ճաշակում են վերջին
քունը: Քնեցին մինչև արևի
մայրամուտը, իսկ երբ արևը մայր մտավ
և մի քիչ մթնեց, սկսեցին սայլերը յուղել:
Սարք ու կարգի բերելով, առաջ գցեցին
սայլերը, իսկ իրենք, մի անգամ էլ
հրաժեշտ տալով իրենց ընկերներին,
հանդարտ ճանապարհ ընկան սայլերի

ետևից: Ձիավորները կարգով, առանց ձիերի վրա կանչելու և սուլելու, թեթև դոփեցին հետևակից հետո, և շուտով նրանք բոլորը կորան մթության մեջ: Խուլ լսվում էր միայն ձիերի դոփյունը և մի որևէ անհավի ճոխնչը, անհավի, որ դեռ չէր բացվել և կամ գիշերային մթության մեջ լավ չէր յուղած:

Մնացող ընկերները դեռ երկար ժամանակ հեռվից ճոճում էին իրենց ձեռքերը, թեև ոչինչ չէր երևում: Իսկ երբ ձիերից իջան և վերադարձան իրենց տեղերը, երբ փայլփլող պարզկա աստղերի լույսով տեսան, որ սայլերի կեսը տեղում չկար, որ շատ շատերը չկային, ամեն մեկի սիրտը տխրեց, և բոլորն ակամայից մտածմունքի մեջ ընկան, գետին խոնարհելով իրենց զվարճասեր գլուխները:

Տարասը տեսավ, թե ինչպես նոսրացան կոզակների շարքերը, և ինչպես քաջին անվայել հուսալքումն սկսեց հետզհետե պարուրել կոզակների գլուխը, բայց կամեցավ ժամանակ տալ, որ նրանք բոլորը վարժվեն նաև այդ հուսալքմանը, որ ծայր էր առել ընկերներին հրաժեշտ տալու պահից: Այնինչ լռության մեջ նա պատրաստվում էր նրանց բոլորին հանկարծ և անակնկալ արթնացնելու, կանչելով կոզակի նման, որպեսզի նորից և ավելի գորեղ, քան առաջ, յուրաքանչյուրի հոգու մեջ ետ դառնա այն արիությունը, որին ընդունակ է միայն սլավոնական բնավորությունը, այդ լայն և հզոր բնավորությունը ուրիշների մոտ, ինչպես ծովը բարակ գետերի մոտ: Եթե ժամանակն աղմկահույզ է, նա ամեն ինչ դարձնում է որոտ և մոռնչ, լեռնացնելով

և բարձրացնելով ալիքները, որ չեն
կարող բարձրացնել անգոր գետերը:
Իսկ երբ հանդարտ է և քամի չկա, բոլոր
գետերից ավելի ջինջ է փռում իր անեզր
ապակենման մակերեսը, աչքերի
հավերժական գրգանքը:

Եվ Տարասը իր սպասավորներին հրամայեց բաց անել սայլերից մեկը, որ առանձին էր: Կոզակների գումակի մեջ այդ սայլը մյուսներից ավելի մեծ և ավելի ամուր էր. կրկնակի ամուր դողերով էին պատած նրա հաստ անիվները, բեռնված էր ծանր, ծածկված էր սթարներով, եզան պինդ կաշիներով և կապկպած էր ձիգ կուպրած պարաններով: Սայլի վրա միայն տակառներ և ջրամաններ էին, լցված ընտիր և հին գինիով, որ երկար ժամանակ պահվել էր Տարասի մատաններում և նա հանդիսավոր դեպքի համար էր վերցրել այդ գինին, որպեսզի, եթե լինի մի նշանավոր թույն և բոլորի համար հնչի ժամն այն գործի, որ արժանի է սերնդե-սերունդ հիշելու, որպեսզի մինչև վերջին կոզակը բաժին առնեն այդ հոգեպահուստ գինուց և այդ մեծ թույնին մարդն ունենա մեծամեծ զգացումներ: Լսելով գորապետի հրամանը, սպասավորները դեպի սայլը վազեցին, թրադաշույններով կտրատեցին պիրկ պարանները, հանեցին եզան հաստ կաշիները և սթարները և սայլի վրայից առան տակառներն ու ամանները:

«Բոլորդ առեք,— ասաց Բուլբան:— Եվ ինչ որ կա-չկա առեք, ով ինչ ունի՝ շերեփի կամ կոնք, որով ձիերին ջուր եք տալիս, կամ ձեռնոց և կամ գդակ, իսկ եթե նեղն ընկաք, դեմ տվեք երկու բութը»:

Եվ բոլոր կոզակներն առան, ինչ որ կա-չկար. ով շերեփի ուներ, ով կոնք, որով ջրում էր ձիուն, ով ձեռնոց և ով գդակ, և ով դեմ էր անում երկու բութը:

Տարասի սպասավորները նրանց բոլորին գինի էին լցնում տակառներից և ամաններից, անցնելով շարքերի միջով: Բայց Տարասը չէր հրամայել խմել, մինչև նշան չտար, որպեսզի բոլորը միասին խմեն: Երևում էր, որ նա ուզում էր մի բան ասել: Տարասը գիտեր, որ ինչքան էլ գորեղ է հին և ընտիր գինին և որքան էլ նա կարող է ամրապնդել մարդու ոգին, բայց եթե գինու հետ միացնում են և մի վայելուչ խոսք, այն ժամանակ կրկնակի հզոր է լինում գինու և ոգու ուժը:

«Ես հյուրասիրում եմ ձեզ, պան եղբայրներ,— այսպես ասաց Բուլբան, — ոչ թե ի պատիվ նրա, որքան էլ մեծ է նման պատիվը, որ դուք ինձ ատաման եք նշանակել, և ոչ էլ ի պատիվ մեր ընկերների հետ ունեցած հրաժեշտի, ո՛չ մի այլ ժամանակի է վայել թե մեկը և թե մյուսը, բայց այժմ մեր առաջ այդպիսի բոլե չէ: Մեր առաջ մեծ և քրտնաջան գործեր կան, կոզակի մեծ հերոսության գործեր: Ուրեմն խմենք, ընկերներ, միանգամից խմենք նախ և առաջ հանուն ուղղափառ սուրբ հավատի, որ վերջապես թող հասնի այն ժամանակ, երբ համայն աշխարհում սփռվի և լինի միայն մի սուրբ հավատ, և ինչքան որ անօրեններ կան, բոլորը քրիստոնյա դառնան: Մի անգամ էլ խմենք Մեչի կենացը, և թող նա երկար մնա և մահ բերի բոլոր անօրեններին, որպեսզի ամեն տարի Մեչը տա մեկը մյուսից քաջ, մեկը մյուսից լավ կտրիճներ: Եվ միատեղ խմենք մեր սեփական փառքի համար, որպեսզի մեր թոռները և մեր թոռների զավակներն ասեն, որ մի ժամանակ եղել են այսպիսի մարդիկ,

որոնք չեն անարգել եղբայրությունը և չեն մատնել իրենց հարազատներին: Ուրեմն հանուն հավատի, պան եղբայրներ, հանուն հավատի»:

«Հանո՛ւն հավատի»,— թավ ձայնով որոտացին մոտակա շարքերի կոզակները:

«Հանո՛ւն հավատի»,— արձագանքեցին հեռու եղողները, և բոլորը՝ ծեր ու երիտասարդ խմեցին հանուն հավատի:

«Հանուն Մեչի»,— ասաց Տարասը և գլխի վրա բարձր պահեց ձեռքը:

«Հանուն Մեչի»,— թավ արձագանքեցին առաջին շարքերը: «Հանուն Մեչի»,— մեղմ ասացին ծերերը, շարժելով ալեհեր բեղերը, և ջահել բազկների նման իրենց թափահարելով, կրկնեցին երիտասարդները՝ «Հանուն Մեչի»: Եվ մինչև դաշտի հեռուները լսվում էր, թե ինչպես էին կոզակները հիշում իրենց Մեչը: «Այժմ վերջին ումպը, ընկերներ, խմենք ի փառս աշխարհի երեսին ապրող բոլոր քրիստոնյաների»: Եվ բոլոր կոզակները, մինչև դաշտի վերջին կոզակը, շերեփների վերջին ումպը խմեցին ի փառս աշխարհի երեսին ապրող բոլոր քրիստոնյաների: Եվ երկար ժամանակ բոլոր կուրեններում, շարքերի մեջ հնչում էին. «Ի փառս բոլոր քրիստոնյաների, որոնք ապրում են աշխարհի երեսին»: Արդեն շերեփները դատարկ էին, բայց կոզակները դեռ կանգնած էին, ձեռքերը բարձր պահած, ու թեև գինուց պայծառացած նրանց բոլորի աչքերն ուրախ էին, բայց և

այնպես նրանք խոր մտածմունքի մեջ
էին: Այժմ նրանք չէին մտածում
շահամոլության և պատերազմական
ավարի մասին, և ոչ էլ այն մասին, թե
ում բախտը կբանի և ձեռք կբերի
ոսկիներ, թանկագին գեներ, ոսկեկար
կաֆտաններ և շերքեզի նժույգներ:
Նրանք, իբրև արծիվներ, որ նստել էին
քարոտ լեռների գագաթներին,
դարափուլ և բարձր լեռների
գագաթներին, որտեղից շատ հեռու
երևում է փոված անեզր ծովը, որի վրա,
ինչպես մանր թռչուններ,
առագաստանավերն են և այլ տեսակի
նավերը, ծովը՝ հագիվ նշմարելի ու նուրբ
խորշերով, ինչպես մժեղներ՝ առափնյա
քաղաքներով և նոսր խոտի նման
թեքված անտառներով: Իբրև արծիվներ՝
նրանք իրենց աչքերով դիտում էին
շրջապատի դաշտը և հեռվում սևին
տվող իրենց բախտը: Ողջ դաշտը և
դաշտի գառիվայրն ու ճանապարհները
պիտի ծածկվեն նրանց ցցված սպիտակ
ոսկորներով, պիտի առատորեն ոռոգվեն
կոզակների արյունով և պիտի ծածկվեն
ջարդված սայլակներով, փշրված
թրերով ու նիզակներով: Հեռուներում
կսփովեն նրանց քյաքուլավոր
գլուխները, ոլորած և արյունը վրան
չորացած ցցունքներով և ներքև
կախված բեղերով: Արծիվները վրա
թռչելով պիտի հանեն ու պոկոտեն
կոզակների աչքերը: Բայց մեծ Բարիք
կա այդպես լայն և արձակ փոված
մահվան մահճի մեջ: Չի կորսվում և ոչ
մի մեծահոգի գործ, և ինչպես հրացանի
փողից ընկած աննշան վառողը՝ չի
կորչի կոզակի փառքը: Փանդիո
նվագողը՝ ալեհեր մորուքը մինչև
կուրծքը, գուցե դեռևս հասուն

արիությանը լի, բայց սպիտակագլուխ ծերունի, ոգով իմաստուն փանդիո նվագողը նրանց մասին կասի իր հզոր և թանձր խոսքը: Եվ ողջ աշխարհում ծառս եղած կգնա նրանց փառքը և այն ամենը, որ պիտի ծնվի հետո, կխոսի նրանց մասին, որովհետև շատ հեռուներն է գնում հզոր խոսքը, նման դողանջող զանգի պղնձին, որին վարպետը շատ թանկ ու մաքուր արծաթ է խառնել, որպեսզի արդար դողանջը տարածվի հեռուներում՝ քաղաքներում, հյուղերում, պալատներում և հովիտներում, և ամենքին անխտիր հրավիրի սուրբ աղոթքի:

IX

Քաղաքում ոչ ոք չիմացավ, որ զապորոժցիների կեսը դուրս էր եկել թաթարների ետևից: Միայն ժամապահները մագիստրատի աշտարակի կատարից նկատեցին, որ սայլերի մի մասը ձգվեց դեպի անտառի մյուս երեսը, բայց միտք արին, որ կոզակները դարան են պատրաստում, նույն բանը մտածեց և ֆրանսիացի ճարտարագետը: Այնինչ իզուր չէին կոշկոյի խոսքերը. քաղաքում ուտելիքի պակաս զգացվեց. հին ժամանակների սովորությանը չէին հաշվել, թե ինչքան ուտելիք է պետք գործին: Փորձեցին արտելք անել, բայց կոզակները համարձակների կեսին տեղնուտեղը կոտորեցին, իսկ մյուս կեսը ձեռնունայն վերադարձավ քաղաք: Սակայն ջիւղներն օգտվեցին արտելքից և հոտ առան, թե ո՞ր և ինչո՞ւ են գնացել զապորոժցիները, ո՞ր գորապետների հետ, և ո՞ր կուրեններն են գնացել, որքա՞ն է նրանց թիվը, որքա՞ն են

մնացողները և նրանք ի՞նչ են մտածում անել. մի խոսքով, մի քանի թույլից հետո քաղաքում ամեն ինչ տեղեկացան: Չորապետները սիրտ առան և պատրաստվեցին ճակատամարտի: Տարասը քաղաքում եղած շարժումից և աղմուկից արդեն նկատել էր այդ, շտապ պատրաստվում էր, շարքեր էր կազմում, արձակում էր հրամաններ և հրահանգներ, կուրենները բաժանում էր երեք շարքի, նրանց, ինչպես բերդեր, շրջապատելով սայլերով, կռվի մի եղանակ, երբ անպարտելի էին գապորոժցիները. երկու կուրենների հիմալայեց դարան մտնել: Դաշտի մի մասում խրեց սուր ցցեր, փշրված զենքեր և նիզակների բեկորներ, որպեսզի եթե հարկ լինի, այդ կողմի վրա հալածի թշնամու հեծելագորը: Եվ երբ ամեն ինչ պատրաստ էր ինչպես հարկն էր, կոզակներին հորդոր կարդաց, ոչ թե նրանց ոգևորելու և ամրապնդելու,— նա գիտեր, որ առանց այն էլ նրանք ոգով արի էին,— այլ ուղղակի ինքն էր կամենում ասել այն ամենը, ինչ կուտակվել էր սրտում:

«Պան եղբայրներ, ես ուզում եմ ձեզ ասել, թե ինչ է մեր եղբայրությունը: Դուք մեր հայրերից և պապերից լսել եք, թե բոլորի աչքին ինչ հարգ ու պատիվ ունեն մեր երկիրը. հույներն էլ էին նրան ճանաչում, մերոնք Ցարգրադից էլ էին ոսկիներ առնում, և՛ մեր քաղաքներն էին փարթամ, և՛ տաճարները , և՛ մեր ռուս իշխանները, մեր սեյիական իշխանները, և ոչ թե կաթոլիկ անհավատները: Անօրեններն ամեն ինչ տարան, ամեն ինչ կորավ, միայն մենք մնացինք որք, և ինչպես քաջարի ամուսնու մահից հետո

այրի կին՝ որք մնաց և մեր երկիրը, ինչպես և մենք: Ահա թե ինչպիսի ժամանակ մենք իրար եղբայրության ձեռք մեկնեցինք: Եղբայրության կապերից ավելի սուրբը չկա: Հայրը սիրում է իր գավակին, մայրը սիրում է իր գավակին, գավակը սիրում է հորը և մորը, բայց այդ այն չէ, եղբայրներ, գազանն էլ է սիրում իր ձագին, միայն մարդը կարող է ցեղակցվել հոգու ցեղակցությամբ և ոչ արյան: Ուրիշ երկրներում ևս եղել են ընկերներ, բայց Ռուս երկրի ընկեցների նման ընկերներ ոչ մի տեղ չեն եղել: Ձեզնից շատերը հաճախ են եղել օտարության մեջ. տեսնում են այնտեղ էլ մարդիկ են, նույն աստծո ստեղծած մարդը, և նրա հետ զրուցում են, ինչպես քո հարազատի, իսկ եթե ուզում են սրտանց մի խոսք ասես, տեսնում են, որ չէ՛. թեև խելոք մարդիկ են, բայց քո ասածը չեն, նույնպիսի մարդիկ են, բայց ուրիշ են: Ո՛չ, եղբայրներ, այնպես սիրել, ինչպես սիրում է ռուս հոգին, այն չէ, երբ սիրում են խելքով կամ մի այլ բանով, այլ ամեն ինչով, ինչ պարզել է աստված, ինչ որ կա քո հոգու մեջ...», — ասաց Տաթաւը, ձեռքը թափահարեց և օրորեց ալեհեր գլուխը, շարժեց բեղը և շարունակեց. «Ո՛չ, ոչ ոք չի կարող այդպես սիրել: Ես գիտեմ, որ մեր երկրում այժմ վատթար մարդիկ կան. միայն մտածում են, որ ցորենի դեզեր ունենան, ձիու երեսակներ և մա սաններում անկորուստ մնան գինու կնքած կարասները. վարժվում են անօրենների ով գիտե ինչպիսի սովորություններին, զգվում են մեր լեզվից, յուրը յուրայինի հետ չի ուզում խոսել, եղբայրը վաճառում է եղբորը, ինչպես առևտրի

շուկայում վաճառում են մի անհոգի էակ:
Օտար թագավորի ողորմածությունը, և
այն էլ ոչ թե թագավորի, այլ լեհացի
մագնատի գարշելի ողորմածությունը,
մագնատի, որն իր դեղին քոշով խփում է
նրանց մոտքին, նրա ողորմածությունը
նրանց համար ամեն մի եղբայրությունից
ավելի թանկ է: Բայց վերջին ստահակն
անգամ, որքան էլ նա թավալվի մրի և
երկրպագության մեջ, վերջին ստահակն
անգամ ունի ռուս զգացմունքի մի
հատիկը, և նա օրերից մի օր
կարթնանա, և այդ թշվառը կգարկի
ծնկներին, գլուխը կբռնի և բարձրաձայն
կնզովի իր ստոր կյանքը և կկամենա
ծանր տանջանքներով քավել անարգ
գործը: Ուրեմն թող նրանք իմանան, թե
ինչ ասել է Ռուս երկրի եղբայրությունը:
Եթե բանը հասել է մահվան, նրանցից
ո՛չ ոքի չի վիճակվելու այսպես մեռնել,
ո՛չ ոքի, ո՛չ ոքի. այդպիսի մահվան
համար հերիք չէ նրանց մկան
բնավորությունը»:

Այդպես ասաց ատամանը և երբ
խոսքը վերջացրեց, դեռ ցնցում էր
կոզակների սխրանքների մեջ
սպիտակած գլուխները: Բոլորին ուժգին
ցնցեց այդ խոսքը և հասավ մինչև սրտի
խորքը: Ավագագույն կոզակներն
անշարժ կանգնել էին շարքերի մեջ և
ալեհեր գլուխները խոնարհել էին
գետին, նրանց ծեր աչքերում հեզիկ
ոլորվեց արցունքը, և թևքով դանդաղ
սրբեցին արցունքը, ապա բոլորը,
կարծես խոսքը մեկ արած,
միաժամանակ թափահարեցին ձեռքերը
և ցնցեցին ընկած-ելած գլուխները:
Երևում էր, որ ծերունի Տարասը հիրավի
նրանց շատ բան հիշեցրեց՝ ծանոթ ու

լավ, որ լինում է մարդու սրտում, վշտից, աշխատանքից, խիզախությամբ և կյանքի գանազան ձախտորոշություններից իմաստուն դարձած մարդու սրտում և կամ, թեև չճաշակած այդ ամենը, բայց շատ բան զգացած երիտասարդ և բյուրեղ հոգում, ի հավերժական ուրախություն ալեգարդ ծնողների, որոնք ծնել են նրան:

Իսկ քաղաքից արդեն դուրս էր գալիս թշնամու գորքը, ծնծղաները գարկելով և հնչեցնելով փողերը, և հպարտ դիրքով դուրս էին ելնում պաները՝ շրջապատված անհամար սև սավորներով: Հաստիկ գորապետը հրամաններ էր արձակում: Եվ նրանք ավելի սեղմ սկսեցին հարձակվել կոզակների դիրքերի վրա, սպառնալով, հրագենները նշան բռնելով, աչքերը փայլատակած և շողացնելով պղնձե գրահները: Հենց որ կոզակները տեսան, որ նրանք մոտեցան հրացանաձգության հեռավորությամբ, բոլորը միասին կրակեցին ծանր հրագենները, և առանց դադարի նրանք կրակում էին հրագեններից: Շրջակա դաշտերի և արտերի վրայով շատ հեռու տարածվեցին որոտալի պայթյունները միախառնվելով անընդմեջ դղրդոցին, ամբողջ դաշտը ծխով պատեց, իսկ գապորոժցիներն առանց շունչ քաշելու անդադար կրակում էին. հետինները շարունակ լցնում էին հրագենը և տալիս առաջիններին, առաջացնելով թշնամիների զարմանքը, որ չէին կարող հասկանալ, թե առանց հրագենները լցնելու ինչպես են կոզակները կրակում: Ահագին ծխի մեջ, որ նստել էր թե՛ այս, թե՛ այն գորքի վրա. չէր նկատվում, թե

դարձնելու, որ կոզակներն անընդհատ տեղում և թափում էին գնդակներ:

Տարասը դեռ հեռվից տեսավ, որ Նեզամայկովյան և Ստերիկիվի ողջ կուրենների գլխին փորձանք է գալիս և բարձրաձայն բղավեց. «Իսկույն դուրս ելեք սայլերի հետևից և հեծեք ձիերը»: Բայց կոզակները չէին կարող ոչ սայլերի հետևից դուրս գալ և ոչ ձիերը հեծնել, եթե Օստապը չզարկեր ճիշտ մեջտեղին. վեց թնդանոթի պատրույգը հանեց և միայն չորսի պատրույգը չկարողացավ դուրս քաշել, որովհետև լեհացիները նրան ետ մղեցին: Իսկ այդ միջոցին օտարերկրացի կապիտանն ինքն իր ձեռքով առավ պատրույգը, որպեսզի արձակի ամենամեծ թնդանոթը, որի նմանը կոզակները մինչ այդ չէին տեսել: Նա սոսկալի էր նայում իր լայն երախտվ և հազար-հազար մահ նայում էին նրա երախից: Եվ երբ նա որոտաց, իսկ նրա հետևից մյուս երեքը, և չորս անգամ խուլ պատասխանով ցնցվեց գետինը,— մեծ վիշտ պատճառեցին նրանք: Անթիվ կոզակների համար լաց կլինեն նրանց ծեր մայրերը, իրենց ոսկրոտ ձեռքերով ծեծելով գառամյալ կուրծքը. շատ կանայք այրի կմնան Գլուխովում, Նեմիրովում, Չեռնիգովում և այլ ուրիշ քաղաքներում: Սրտակից սիրելին ամեն օր կվազի շուկա, կբռնի բոլոր անցորդներին, կնայի նրանցից յուրաքանչյուրի աչքերին՝ չկա՞ արդյոք նրանց մեջ նրանցից ամենասիրելին, սակայն քաղաքի միջով անհամար գորք կանցնի, և նրանց մեջ հավիտյան չի լինի նրանցից ամենասիրելին:

Նեզամայկովյան կուրենի կեսը կարծես թե չէր եղել: Ինչպես կարկուտը հանկարծ ջարդում է ամբողջ արտը, որտեղ, ինչպես ծանր ոսկին, ծփում էին հասկերը, այնպես էլ նրանք ջարդվեցին և գետին ընկան:

Ինչպե՛ս հարձակվեցին կոզակները, ինչպե՛ս բոլորն իրար անցան, ինչպե՛ս բռնկվեց կուրենի ատաման Կուկուբենկոն, տեսնելով, որ չկա իր կուրենի լավագույն կեսը... Միանգամից նա, մյուս նեզամայկովցիների հետ միասին, զարկեց ճիշտ մեջտեղին, գայրույթից կաղամբի նման փրթեց առաջին հանդիպածին, շատ ձիավորների ձիերից գլորեց, ¹⁰¹ նիզակահար անելով ձիավորին և ձիուն, հասավ թնդանոթածիզներին և արդեն խլեց մի թնդանոթ: Իսկ այնտեղ արդեն նա տեսավ, որ գործի վրա է Ումանի կուրենի ատամանը, իսկ Ստեպան Գուսկան արդեն խլում է մեծ թնդանոթը: Նա թողեց այն կոզակներին և յուրայինների հետ միասին դարձավ դեպի թշնամու մի այլ խումբը: Որտեղով անցնում էին նեզամայկովցիները, այնտեղ արդեն փողոց էր, որտեղ շրջվում էին՝ նրբանցք էր: Պարզ երևում էր, թե ինչպես նոսրանում էին շարքերը, և լեհացիք խուրձերով էին պառկում: Իսկ հենց սայլերի մոտ Վովտուգենկոն էր, առջևից՝ Չերևիչենկոն, իսկ հեռվի սայլերի մոտ՝ Դեգտյարենկոն, նրա հետևից՝ ատաման Վերտիխվիստը: Դեգտյարենկոն արդեն նիզակի վրա էր քարձրացրել երկու իշխանագունների և արդեն հարձակվում էր անձնատուր չեղող երրորդի վրա: Ամրակազմ և ճարպիկ էր լեհացին, զարդարված ճոխ

ձիասարքով, և իր հետ նա բերել էր միայն հիսուն սպասավորներ: Նա ուժով կռացրեց Դեգոյարենկոյին, գետին գլորեց և արդեն թուրը նրա գլխին ճոճելով, բռնեց:

«Շնե՛ր, ձեր կոզակների մեջ մեկը չկա, որ չափվի ինձ հետ»:

«Ա՛յ տես, կա՛», — ասաց և առաջ անցավ Մոսիյ Շիլոն: Նա ուժեղ կոզակ էր, շատ անգամ էր ծովի վրա ատաման եղել և շատ փորձանքներ էր անցել նրա գլխով: Տաճիկները հենց Տրապիզոնի մոտ նրանց բռնել էին և բոլորին ճորտի նման տեղավորել առագաստանավերի վրա, ձեռքերն ու ոտքերը շղթայել երկաթե շղթաներով և ամբողջ շաբթով կորեկ չէին տվել և ջրել էին ծովի դառնահամ ջրով: Խեղճ գերիներն ամեն ինչ կրել ու համբերել էին, միայն թե չուրանան ուղղափառ հավատը: Չէր համբերել ատաման Մոսիյ Շիլոն, ոտնատակ էր տվել սուրբ օրենքը, իր մեղավոր գլուխը փաթաթել էր անարգ ապարոշով, շահել էր փաշայի սիրտը, նավի վրա դարձել էր բանալիների հսկիչը և բոլոր գերիների վերակացուն: Խեղճ գերիները շատ էին տխրել այդ բանի համար, որովհետև գիտեին, որ եթե յուրայինն է հավատը փոխում և միանում ճնշողներին, ապա ավելի ծանր և դառն է նրա ձեռքի տակ մնալ, քան թե որևէ այլ անօրենի ձեռքի տակ: Այդպես էլ եղավ: Մոսիյ Շիլոն բոլորին նոր շղթաներով շղթայեց և նստեցրեց երեքին մի շարքի և պինդ պարանները ոլորեց մինչև նրանց սպիտակ ոսկորները. բոլորի վզին զարկում էր, հյուրասիրելով բռունցքի հարվածներով: Եվ երբ տաճիկները, ուրախացած, որ գտել են

այդպիսի ծառա, սկսեցին խնջույք անել և, մոռանալով իրենց օրենքը, բոլորը հարբեցին, նա բերեց բոլոր վաթսունչորս բանալին և բաժանեց գերիներին, որպեսզի շղթաներն արձակեն, ծովը գցեն շղթաները և կապանքները և նրանց փոխարեն առնեն թրերը և կոտորեն տաճիկներին: Այն ժամանակ կոզակներն անշափ հարստություն էին խլել և փառքով վերադարձել էին հայրենիք, և երկար ժամանակ փանդիո նվագողները փառաբանում էին Մոսկյ Շիլոյին: Նրան կոշկոյ կընտրեին, բայց զարմանալի կոզակ էր: Երբեմն այնպիսի բան կաներ, որ ամենախմաստունի մտքովը չէր անցնի, բայց երբեմն էլ պարզ հիմարությունը հաղթահարում էր կոզակին: Ամեն ինչ տվել էր գինու և գվարճության. Մեշում նա բոլորին պարտք էր և բացի այդ, փողոցային գողի նման բռնվել էր գողության մեջ, գիշերով ուրիշ կուրենից գողացել էր կոզակների սարքը և գինեվաճառի մոտ գրավ էր դրել: Այդ խայտառակ գործի համար նրան կապել էին շուկայի վեմից և նրա մոտ դրել էին դագանակը, որպեսզի յուրաքանչյուր մարդ իր ուժերի չափ մի հարված զարկի նրան, սակայն զապորոժցիների մեջ չգտնվեց և ոչ մի մարդ, որ դագանակով զարկեր նրան, որովհետև բոլորը հիշում էին նրա նախնի առաքինությունները: Այդպես էր կոզակ Մոսկյ Շիլոն:

«Ուրեմն կան այնպիսիները, որոնք զարկում են ձեզ նման շներին», — ասաց նա և հարձակվեց նրա վրա: Եվ զարկեցին իրար, և հարվածներից ծովեցին երկուսի ուսագարդերը և

գրահները: Եվ թշնամի լեհացին ճեղքեց նրա երկաթե շապիկը և թրի բերանն առավ մինչև մարմինը, կարմրեց կոզակի շապիկը: Բայց Շիլոն ուշք չդարձրեց և ջուտ բազուկով (ծանր էր նրա ամրակուռ ձեռքը) հանկարծակի գարկեց նրա գլխին և շշմեցրեց: Մի կողմ թռավ պղնձե սաղավարտը, օրորվեց և գետին գլորվեց լեհացին, իսկ Շիլոն սկսեց թրատել և թրով խաչակնքել անշունչ ընկածին: Կոզակ, ծեծելով մի՛ սպանիր թշնամուն, այլ լավ է ետ դարձիր: Ետ չդարձավ կոզակը և հենց այդտեղ սպանվածի սպասավորներից մեկը՝ դանակով գարկեց նրա վզին: Շիլոն շրջվեց և հենց այն է՝ հանդուգնը պիտի ստանար իր բաժինը, բայց նա արդեն չքացավ վառողի ծխի մեջ: Ամեն կողմից բարձրացավ կայծքարով հրացանի որոտը: Շիլոն օրորվեց և զգաց, որ վերքը մահացու էր: Նա վայր ընկավ, ձեռքը դրեց վերքի վրա և ընկերներին դառնալով, ասաց. «Մնաք բարով, պան եղբայրներ, ընկերներ, թող հավիտյան կանգուն մնա ուղղափառ Ռուս երկիրը և հավիտյան փառք նրան»: Եվ կկոցեց թուլացած աչքերը, և կոզակի հոգին թռավ նրա դաժան մարմնից: Իսկ մի այլ տեղ, թշնամու շարքերը ջարդում էին Վերտիխվիտը, և բալաբանն էր ելնում:

«Ի՞նչ է, պաներ, — ձայն տվեց Տարասը կուրենների ատամաններին.— վառողամաններում դեռ կա՞ վառող, հո չի՞ թուլացել կոզակների ուժը, հո մեջք չե՞ն ծռում կոզակները»:

«Դեռ կա, բատկո, վառողամաններում դեռ վառող կա, դեռ

չի թուլացել կոզակների ուժը, և դեռ մեջք չեն ծռում կոզակները»:

Եվ կոզակները սաստիկ սեղմեցին. բոլոր շարքերն իրար խառնեցին: Կարճահասակ գնդապետը զարկեց հավաքը և հրամայեց բարձրացնել ներկած ութ դրոշակները, որպեսզի հավաքի յուրայիններին, որոնք ցրվել էին հեռու, ողջ դաշտում: Բոլոր լեհացիները վազեցին դեպի դրոշակները, բայց նրանք դեռ չէին շարվել, երբ կուրենի ատաման Կուկուբենկոն իր կոզակների հետ նորից զարկեց մեջտեղը և ուղղակի հարձակվեց հաստափոր գնդապետի վրա: Գնդապետը չդիմացավ և, ձին ետ դարձնելով, սլացավ. իսկ Կուկուբենկոն նրան քշեց դեպի դաշտի հեռուն և չթողեց միանալու իր գորագնդին: Այդ տեսնելով, Ստեպան Գուսկան կողքի կուրենից սլացավ նրան բռնելու, օղապարանը ձեռքին, գլուխը կռացրեց ձիու բաշի վրա, և հարմար պահին մի թափով օղապարանը փաթաթեց նրա վզին: Գնդապետն ամբողջովին կասկարմիր կտրեց, երկու ձեռքով բռնեց պարանը՝ ջանալով կտրատել պարանը, բայց ամենի մի թափ նրա փորի մեջ խրեց մահաբեր տեգը: Այդպես էլ նա մնաց, գետնին մեխված: Բայց չփրկվեց և Գուսկան: Կոզակները նոր էին նկատել, երբ արդեն չորս նիզակների վրա բարձրացած տեսան Ստեպան Գուսկային: Խեղճը միայն կարողացավ ասել.¹⁰⁴ «Թող կործանվեն բոլոր թշնամիները, և թող հավիտյան ցնծա Ռուս երկիրը»: Եվ այդտեղ էլ փչեց իր շունչը: Շուրջը նայեցին կոզակները և այնտեղ, մի կողմի վրա տեսան

Մետեղիցիային, որ հյուրասիրում էր լեհերին, հարվածելով մեկ սրան, մեկ նրան: Իսկ մի այլ տեղ յուրայինների հետ թշնամուն խառնում էր ատաման Նևիլիչկին, իսկ սայլերի մոտ թշնամուն խառնում և կռվում էր ատաման Չակրուտիգուբան, իսկ հեռվի սայլերի մոտ երրորդ Պիսարենկոն արդեն ետ էր վանել մի ամբողջ հրոսախումբ. իսկ մի այլ տեղ սայլերի մոտ իրար էին բռնվել և կռվում էին հենց սայլերի վրա:

«Ի՞նչ է, պաներ, — ձայն տվեց ատաման Տարասը, ձիու վրա անցնելով ամենքի առջևից. — վառողամաններում դեռ կա՞ վառող, հո չի՞ թուլացել կոզակների ուժը, հո մեջք չե՞ն ծռում կոզակները»:

«Դեռ կա, բատկո, վառողամաններում դեռ վառող կա, դեռ չի թուլացել կոզակների ուժը, և դեռ մեջք չեն ծռում կոզակները»:

Իսկ արդեն Բովդյուզն ընկավ սայլից. գնդակը դիպել էր ուղիղ սրտին: Բայց ծերունին հավաքեց ողջ շունչը և ասաց.

«Չեմ ավստսում, որ հրաժեշտ եմ տալիս աշխարհին, թող ամեն մեկին աստված պարգևի այսպիսի վախճան, և թող հավիտյան փառաբանվի Ռուս երկիրը»: Եվ դեպի բարձունքները սլացավ Բովդյուզի հոգին, վաղուց մեռած ծերունիներին պատմելու, թե ինչպես են կարողանում կռվել Ռուս երկրում և դրանից էլ առավել՝ ինչպես են մեռնում այնտեղ հանուն սուրբ հավատի:

Շուտով, դրանից հետո, գլորվեց գետին նույնպես և կուրենի ատաման Բալաբանը: Նա ստացել էր երեք մահացու հարված՝ նիզակի, գնդակի և ծանր թրադաշույնի: Այնինչ նա մեկն էր քաջարի կոզակներից և երբ ատաման էր՝ ծովային շատ ասպատակություններ էր արել, բայց ամենից պանծալին արշավանքն էր դեպի Անատոլիայի ափերը: Նրանք այն ժամանակ ավար էին առել շատ ցեխին, տաճկական թանկագին գորգեր, զգեստներ և այլազան արդուզարդ: Բայց տանջանք քաշեցին վերադարձին. խեղճերը կերել էին տաճկական հրագնդերի կրակը: Ինչպե՛ս էին կրակում նավից. նրանց նավակների կեսը պտույտ արին և շիջվեցին, և շատ-շատերը խեղդվեցին ծովում, սակայն նավակների կողքերին կապած եղեգնը նավակները փրկեց խորտակվելուց: Բալաբանն ուժգին թիավարեց, կանգնեց արևի դեմ և այդ պատճառով տաճկական նավից նրան չտեսան: Ամբողջ գիշերը նրանք շերեփներով և գդակներով դուրս թափեցին ջուրը և կարկատեցին ճեղքվածքները. կոզակների վարտիքներից առագաստների սարքեցին, սլացան և փախան տաճկական արագընթաց նավից: Եվ ոչ միայն նրանք ավարով վերադարձան Մեհ, այլև ոսկեկար շուրջառ բերին Կիեի Մեծիգորյան վանքին նվեր, իսկ Ջապորոժիեի Աստվածածնի տաճարին նվիրեցին արծաթաձույլ դրվագ սրբոց պատկերի: Եվ երկար ժամանակ փանդիոով կոզակների հաջողության գովքը գովեցին: Այժմ նա խոնարհեց գլուխը և զգալով մոտալուտ մահվան տանջանքները, մեղմ ասաց. «Երևում է,

պան եղբայրներ, որ ես մեռնում եմ
ագնիվ մահով. յոթ հոգու թրով
կտրատեցի, ինը հոգու նիզակով
զարկեցի և անշափ-անհամար տրորեցի
իմ ձիով, իսկ թե քանիսին խփեցի
գնդակով՝ չեմ հիշում: Ուրեմն թող
հավիտյան ծաղկի Ռուս երկիրը»: Եվ
վեր սլացավ նրա հոգին:

Կոզակնե՛ր, կոզակնե՛ր,
անպաշտպան մի թողեք ձեր գորքի
թագն ու պսակը: Արդեն շրջապատեցին
Կուկուրենկոյին, արդեն Նեզամայկովի
ողջ կուրենից մնացել էին միայն յոթ հոգի
և նրանք էլ հագիվհագ էին
պաշտպանվում: Արդեն արյունոտվել էր
Կուկուրենկոյի զգեստը: Ինքը՝ Տարասը,
տեսնելով նրա աղետը, շտապեց
օգնության: Բայց կոզակներն ուշ
հասան: Նիզակն ավելի շուտ խրվեց
Կուկուրենկոյի սիրտը, քան դեն
շարտեցին նրան շրջապատող
թշնամիներին: Կուկուրենկոն հանդարտ
թեքվեց իրեն գրկած կոզակների
ձեռքերի վրա, և առվի նման հոսեց
երիտասարդ արյունը, ինչպես
թանկագին գինի, որ ապակե անոթի մեջ
մատանից հանել էին անզգույշ
սպասավորները. և հենց մուտքի առաջ
նրանք սայթաքեցին և փշրեցին
թանկագին անոթը. ամբողջ գինին
գետին թափվեց, և մազերը փետեց
տանտերը, որ վրա էր վազել, և որն այդ
գինին պահել էր կյանքի լավ օրվա
համար, որպեսզի, եթե աստված տա,
ծերության ժամանակ հանդիպի
երիտասարդ օրերի ընկերոջը և նրա
հետ միասին վերհիշի նախնի այն
ժամանակը, երբ այլ կերպ և ավելի լավ
էր ¹⁰⁶վարձանում մարդը... Կուկուրենկոն

աչքերը ման ածեց չորս կողմը և շնչաց.
«Փառք եմ տալիս աստծուն, որ մեռնում
եմ ձեր աչքերի առաջ, ընկերներ: Թող
մեզնից հետո ավելի լավերն ապրեն,
քան մենք, և թող հավիտյան ապրի
Քրիստոսի սիրած Ռուս երկիրը»:

Եվ վեր սլացավ նրա երիտասարդ
հոգին: Հրեշտակները նրան թևանցուկ
արած բարձրացրին և երկինք տարան:
Այնտեղ լավ կլինի նրա համար:
«Նստի՛ր, Կուկուբենկո, իմ աջակողմը,
— կասի նրան Քրիստոսը. — դու
շղավաճանեցիր եղբայրությանը,
անպատիվ գործ չարիք, մարդուն
աղետի մեջ անպաշտպան չթողիր,
պահեցիր և պահպանեցիր իմ
եկեղեցին»: Կուկուբենկոյի մահը
բոլորին վշտացրեց: Արդեն շատ էին
նոսրացել կոզակների շարքերը, շատ և
շատ քաջարիներ այլևս չկային, բայց
կոզակները դեռ դիմադրում էին:

«Ի՞նչ է, պաներ, — ձայն տվեց
Տարասը մնացած կուկուբենկներին. —
դեռ կա՞ վառող վառողամանների մեջ,
չե՞ն բթացել թրերը, չի՞ հոգնել կոզակի
բազուկը, մեջք չե՞ն ծռում կոզակները»:

«Դեռ հերիք կանի վառողը, բատկո,
թրերը դեռ պիտանի են, դեռ չի հոգնել
կոզակի բազուկը, և դեռ մեջք չեն ծռում
կոզակները»:

Եվ կոզակները նորից առաջ
նետվեցին այնպես, կարծես ոչ մի
կորուստ չէին տվել: Արդեն կենդանի
էին միայն երեք կուրենի ատաման,
ամեն տեղ արդեն շառագունել էին
կարմիր գետերը, կոզակների և
թշնամիների մարմիններից բարձր

Ճեղանել էին կամուրջներ: Տարասը երկնքին նայեց, իսկ երկնքի տակ արդեն ձգվել էր բազենների շարանը: Ա՛յ թե ով կունենա ապրուստ: Իսկ այնտեղ արդեն նիզակի վրա բարձրացրին Մետելիցիային, արդեն մյուս Պիսկարենկոյի գլուխը թաքտալով աչքերը փակեց, արդեն փշրվեց և գետին ընկավ չորս կտոր արված Օխրիմ Գուսկան: «Դե՛», — ասաց Տարասը և թաշկինակով նշան արեց: Օստապը հասկացավ այդ նշանը և, դուրս թռչելով դարանից, թափով զարկեց հեծելագորին: Լեհերը չդիմացան ուժեղ թափին, իսկ նա քշեց նրանց և հասցրեց այն վայրը, որտեղ գետնի մեջ խրված էին ցցեր և նիզակների բեկորներ: Ձիերն սկզբին գայթել և գլորվել, իսկ լեհացիները թռան նրանց գլխի վրայով: Իսկ այդ ժամանակ կորսունցիները, որոնք սայլերի մոտ հետիններն էին, տեսնելով, որ հրազենի գնդակը կհասնի, միանգամից կրակ բացին հրազեններից: Լեհացիները շփոթվեցին և իրար անցան, իսկ կոզակներն աշխուժացան: «Ահա և մեր հաղթանակը», ամեն կողմից լսվեցին զապորոժցիների ձայները, հնչեցին փողերը և բարձրացրին հաղթական դրոշակները: Պարտված լեհերը փախչում և թաքնվում էին ամեն տեղ: «Ո՛չ, ո՛չ, հաղթանակը դեռ կատարյալ չէ», — ասաց Տարասը, նայելով քաղաքի պարիսպներին: Եվ դա ճշմարիտ էր:

Դարբասները բացվեցին, և այնտեղից դուրս ելավ հուսարների զորագունդը, բոլոր ձիավոր գնդերի պարծանքը: Բոլորը հեծել էին միատեսակ թուխ նժույգներ: Ամենից

առաջ սլանում էր մի դյուցազն՝ ամենքից ժիր և ամենքից գեղեցկատեսիլ: Նրա պղնձե գդակի տակից ծփում էին թուխ մազերը, ծածանվում էր թևին կապած թանկագին շարֆը, որ ասեղնագործել էին ամենաչքնաղ գեղեցկուհու մատները: Տարասը շվարեց, երբ տեսավ, որ այդ դյուցազնը Անդրին էր: Իսկ այդ ժամանակ նա, բորբոքված ռազմի ավյունով ու կրակով, թևին կապած ընծային արժանի լինելու կրքով սլացավ ինչպես արագավագ և ջահել շուն, որ ոհմակի մեջ ամենագեղեցիկն էր, ամենից ջահելը և արագոտնը: Փորձված որսորդը քրս տվեց, և նա սլացավ, օդի մեջ ուղղաձիգ ձգելով ոտքերը, մի կողքի վրա թեքված, ձյուն շարտելով և իր վագրի եռանդից տասն անգամ առաջ տալով նապաստակին: Ծերունի Տարասը կանգ առավ և դիտեց, թե ինչպես է նա մաքրում ճանապարհը, քշում, կոտորում և աջ ու ձախ հարվածներ տեղում: Չհամբերեց Տարասը և գոռաց. «Ո՞նց թե, քո ազգակիցների՞ն, քո ազգակիցների՞ն ես կոտորում, սատանի ձագ...»: Բայց Անդրին չէր ջոկում, թե ո՛վ է նրա առաջ՝ յուրայիննե՞ր, թե օտարներ: Նա ոչինչ չէր տեսնում: Նա տեսնում էր միայն գանգուրներ, գանգուրներ, երկա՛ր-երկար գանգուրներ, և՛ գետի կարապի պես սպիտակ կուրծք, և՛ ձյունաթույր պարանոց, և՛ ուտեր, և՛ այն ամենը, ինչ ստեղծված է խելահեղ համբույրների համար:

«Հե՛յ, կտրիճներ, նրան քաշեք դեպի անտառը, դուք նրան միայն քաշեք անտառը», – բղավեց Տարասը: Եվ իսկույն ևեթ երեսուն արագոտն

կոզակներ ելան, որ նրան գրավեն դեպի անտառը և ծովափի մեջ գցեն: Եվ շտկելով իրենց բարձր գդակները, առանց սպասելու հուսարներին, խաչկտրուկ բաց թողին ձիերը: Կողքից խփեցին առջևիներին, նրանց բաժանեցին հետևիներից, երկուսին էլ մի-մի հասցրին, իսկ Գոլոկոպիտենկոն Անդրիի մեջքին զարկեց թրի տափակ կողմով, և նույն պահին կոզակները փախուստ տվին, որքան կբավեր կոզակի ուժը: Ինչպիսի թափով հարձակվեց Անդրին, ինչպե՛ս նրա երակներում գազազեց երիտասարդ արյունը: Սուր խթաններով խթանելով ձիուն, կայծակի նման արշավեց նա կոզակների հետևից, չնայելով ետ և չտեսնելով, որ նրա հետևից միայն քսան հոգի էին կարողանում նրան հասնել, իսկ կոզակները թռչում էին ձիերի վրա նստած և ուղղակի դարձան անտառի կողմը: Ձին սրարշավ քշեց Անդրին և քիչ էր մնացել, որ հասներ Գոլոկոպիտենկոյին, երբ հանկարծ մի հզոր ձեռք բռնեց նրա ձիու սանձը: Անդրին նայեց, նրա առաջ Տարա՛սն էր: Նա ամբողջ մարմնով ցնցվեց և գունատվեց...

Այդպես կրակի նման բռնկվում է դարոցականը, որ անզգուշաբար ծեծել էր ընկերոջը և դրա համար նրանից ստացել քանոնի մի հարված ճակատին, և նստարանից գազազած վեր ցատկելով, վազում է իր վախեցած ընկերոջ հետևից պատրաստ նրան կտոր-կտոր անելու, և հանկարծ հանդիպում է դասարան մտնող ուսուցչին, մի ակնթարթում խաղաղվում է ամենի բորբոքը և հանգչում է անզոր

ցասումը: Դպրոցականի նման մի ակնթարթում չքացավ Անդրիի գայրույթը, կարծես չէր էլ եղել: Եվ իր առաջ նա տեսավ միայն ահարկու հորը:

«Դե՛, հիմա ի՞նչ պիտի անենք»,— ասաց Տարասը, ուղիղ նայելով նրա աչքերին: Բայց Անդրին ոչինչ չկարողացավ պատասխանել և կանգնել էր, աչքերը գետնին հառած:

«Ի՞նչ է, տղաս, օգնեցի՞նք քեզ քո լեհերը»:

Անդրին լուռ էր:

«Ուրեմն դավաճանե՞լ, ուրանա՞լ հավատը, դավաճանել քո ազգակիցների՞ն, կա՛ց դու և իջի՛ր ձիուց»:

Խոնարհ, ինչպես երեխան, նա ձիուց իջավ և Տարասի առաջ կանգնեց՝ ո՛չ կենտրոնի և ո՛չ մեռած: «Կանգնի՛ր և մի՛ շարժվիր: Ես եմ քեզ ծնել, ե՛ս էլ կսպանեն»,— ասաց Տարասը և մի քայլ ետ քաշվելով, ուսից հանեց հրազենը: Քաթանի նման սպիտակ էր Անդրին, երևում էր, թե ինչպես հանդարտ մրմնջում էին շրթունքները, և նա տալիս էր ինչ-որ մեկի անունը, սակայն այդ հայրենիքի անունը չէր և ոչ էլ մոր կամ եղբայրների անունը, նա շնջում էր չքնաղ լեհուհու անունը: Տարասը կրակեց:

Ինչպես ցորենի հասկի, որին կտրում է մանգաղը, ինչպես փոքր գառնուկը, որ սրտի տակ զգում է մահաբեր երկաթը, այնպես էլ նա գլուխը կախեց և ընկավ խոտերի վրա, ոչ մի բառ չասելով:

Որդեսպանը կանգ առավ և երկար ժամանակ դիտեց որդու անշունչ դիակը: Նա գեղեցիկ էր և մահից հետո, նրա առնական դեմքը, որ նոր էր լցվել ուժով և կանանց համար անհաղթահարելի գրավչությամբ, դեռևս արտահայտում էր աննման գեղեցկություն, սև հոնքերը, ինչպես սգո թավիշ, ավելի պարզ էին ցոլացնում նրա գունատ դիմագծերը: «Ի՞նչ պակաս կոզակ կլինեք,— ասաց Տարասը.— և հասակը բարձր էր, և ունքերը սև, իսկ դեմքն ինչպես ազնվականի դեմք, և կովի մեջ գորեղ էր բազուկը, բայց կորա՛վ, կորավ անպատիվ, ինչպես անարգ շու՛ն»:

«Բատկո, ի՞նչ արիր: Այդ դո՞ւ սպանեցիր նրան»,— ասաց Օստապը, որ այդ ժամանակ մոտեցավ ձիու վրա:

«Ես, տղա՛ս»,— ասաց Տարասը՝ գլխով անելով:

Օստապը շեշտակի նայեց դիակի աչքերին: Նա ափսոսաց եղբորը և իսկույն ավելացրեց. «Բատկո, նրա մարմինը հողին հանձնենք, ինչպես կարգն է, որպեսզի նրան չանարգեն թշամիները, և նրա մարմինը չքրքրեն գիշատիչ թռչունները»:

«Առանց մեզ էլ կթաղեն,— ասաց Տարասը,— նրա համար կլինեն լաց լինողներ և մխիթարողներ»:

Եվ մի երկու րոպե նա մտածեց, թողնել, որ գիշատիչ գայլերը լափե՞ն նրան, թե՞ խնայել նրա ասպետական առաքինությունը, որ քաջ մարդը պարտավոր է հարգել, ո՛վ էլ որ լինի: Այդ րոպեին նա տեսավ, որ ձիու վրա

նրա կողմն է արշավում
Գոլոկոպիտենկոն, «Ատամա՛ն,
փորձանք է լինել լու, լեհացիք
գորեղացան, նրանց օգնության հասավ
նոր գորք...» Գոլոկոպիտենկոն դեռ
խոսքը չէր ավարտել, երբ մոտ վազեց
Վովտուգենկոն. «Ատամա՛ն, փորձանք է
լինելու, նորից ուժ է գալիս նրանց...»:
Վովտուգենկոն խոսքը դեռ չէր ասել,
վազեվազ եկավ Պիսարենկոն, արդեն
առանց ձիու. «Որտե՛ղ ես, բատկո,
կոզակները քեզ են փնտրում: Արդեն
սպանեցին կուրենի ատաման
Նեկիշկուն, Ջադորոժնուն սպանեցին,
Չերնիշենկոյին սպանեցին: Բայց
կոզակները դեռ դիմադրում են և չեն
ուզում մեռնել առանց քեզ տեսնելու, և
ուզում են, որ մահից առաջ դու նայես
նրանց»:

«Հեծիր ձիդ, Օստա՛պ», — ասաց
Տարասը և շտապեց, որպեսզի
կոզակներին դեռ ողջ տեսնի, որպեսզի
մի անգամ էլ նայի նրանց, և որպեսզի
նրանք ևս մահից առաջ նայեն իրենց
ատամանին: Սակայն նրանք անտառից
դեռ դուրս չէին եկել, երբ թշնամին բոլոր
կողմերից շրջապատեց անտառը, և
ծառերի արանքից ամեն տեղ երևացին
ձիավորներ՝ թրերով և նիզակներով:
«Օստա՛պ, Օստա՛պ, պինդ կաց», —
բղավեց Տարասը, և ինքը թուրը
մերկացնելով սկսեց աջ ու ձախ ջարդել:
Իսկ Օստապի վրա հանկարծ
հարձակվեցին վեց հոգի, բայց նրանք
չէին հարձակվել բախտավոր ժամի,
մեկի գլուխը թռավ, մյուսը ետ դառնալիս
շուռ եկավ, նիզակը փշրեց երրորդի
կողը, չորրորդը, որ ամենախիզախն էր,
գլուխը գնդակից փրկեց, բայց շիկացած

գնդակն առավ ձիու կրծքին, և ծառս եղավ կատաղած ձին, իրեն գետնով զարկեց և ձիավորին ջարդեց իր մարմնով: «Քաջ ես, տղա՛ս, քաջ ես, Օստապ, — գոռաց Տարասը. — ահա ես էլ քո հետևից...»: Իսկ ինքը շարունակ դիմադրում էր հարձակվողներին: Կռվում և կոտորում է Տարասը, զարկում է սրա-նրա գլխին, իսկ ինքը նայում է առաջ, նայում է Օստապին և տեսնում է, որ Օստապի հետ նորից կռվի մտավ առնվազն ութ անգամ ավելի ուժ: «Օստա՛պ, Օսաա՛պ, պինդ կաց...»: Բայց արդեն գոռում են Օստապին, մեկն արդեն նրա վզով փաթաթեց օղապարանը, արդեն կապոտում են, արդեն Օստապին տանում են: «Հե՛յ, Օստա՛պ, Օստա՛պ...», — կանչեց Տարասը, դեպի նա ճանապարհ բացելով, կաղամբի նման ջարդելով աչքն առածին: «Հե՛յ, Օստա՛պ, Օստա՛պ...»: Բայց նույն րոպեին կարծես նրան խփեցին ծանր քարով, և նա ինչ պտույտ եկավ և աչքերի առաջ մթնեց: Մի ակնթարթ նրա աչքին իրար խառնվեցին գլուխներ, նիզակներ, մուխ, բոցերի փայլատակում, ճղներ՝ ծառերի տերևներով, որ ցուլացին հենց նրա աչքերի առաջ: Եվ նա գետին ընկավ, ինչպես կտրած կաղնին: Եվ մշուշ իջավ նրա աչքերին:

«Էս ի՛նչ երկար եմ քնել», - ասաց Բուլբան, զարթնելով ինչպես հարբածի խորունկ քնից և ջանալով ճանաչել շրջապատի առարկաները: Մի սոսկալի թուլություն էր պատել նրա մարմնի անդամներին: Նրա աչքի առաջ հագիվ

Էին աղոտ ցոլանում անծանոթ խորհիթի պատերը և անկյունները: Վերջապես, նա նկատեց, որ իր դիմաց նստած է Տովկաչը, որն ականջը կախել էր նրա շնչառությանը:

«Այո,— ինքն իրեն մտածեց Տովկաչը, — դու կարող էիր և հավիտյան քնել», — բայց ոչինչ չասաց, մատով սաստեց և նշան արեց, որ նա լռի:

«Դե, մի ասա տեսնեմ, որտե՞ղ եմ ես այժմ»,— նորից հարցրեց Տարասը, միտքը լարեց, ջանալով հիշել այն, ինչ պատահել էր:

«Լռի՛ր, ասում եմ,— խստությամբ նրա վրա բղավեց ընկերը: — Էլ ի՞նչ ես ուզում իմանալ, մի՞թե չես տեսնում, որ կտոր-կտոր եմ արել քեզ: Երկու շաբաթ է, որ մենք առանց շունչ քաշելու սլանում ենք միասին, և երկու շաբաթ է, որ տաքության և գառանցանքի մեջ գլխիցդ դուրս ես տալիս: Ահա առաջին անգամ հանդարտ քնեցիր: Լռի՛ր, եթե ինքդ չես ուզում գլխիդ փորձանք բերել»:

Բայց Տարասը միտքն ավելի էր լարում և ուժ անում վերհիշելու այն ամենը, ինչ եղել էր: «Չէ՞ որ լեհացիներն ինձ շրջապատել էին և համարյա արդեն բռնել էին, ախր ես ոչ մի հնարավորություն չունեի դուրս պրծնելու նրանց բազմության միջից»:

«Լռի՛ր, քեզ ասում եմ, սատանի ձագ, — գայրացած բղավեց Տովկաչը, ինչպես համբերությունը հատած դայակը կբղավի չարաճճի երեխայի վրա: Քեզ ի՞նչ օգուտ, եթե իմանաս, թե

նոց դուրս պրծար. հերիք է, որ դուրս ես
ալիքի: Եղան մարդիկ, որոնք քեզ
անպաշտպան չթողեցին,— և հերիք է
քեզ: Դեռ շատ գիշերներ միասին պիտի
ճանապարհ գնանք: Դու կարծում ես, որ
քեզ հասարակ կոզակի տե՞ղ են դրել:
Ո՛չ, քո գլուխը նրանք գնահատել են
երկու հազար ոսկի»:

«Իսկ Օստաֆը»,— հանկարծ
բղավեց Տարասը, ուժ արեց վեր
բարձրանալու և հանկարծ հիշեց, թե
ինչպես իր աչքերի առաջ բռնեցին և
կապոտեցին Օստապին, և որ նա այժմ
լեհացիների ձեռքում է: Եվ վիշտը
պատեց ալեհեր հորը: Նա պոկեց և
քանդեց բոլոր վերքերի կապերը, հեռու
շարտեց, ուզեց բարձրաձայն ինչ-որ բան
ասել և դրա փոխարեն սկսեց անկապ և
անիմաստ խոսել, տաքությունը և
գառանցանքը նորից հաղթեցին նրան, և
ծայր առան անմիտ, անկապ և
խելացնոր խոսքերը: Իսկ այդ ժամանակ
նրա հավատարիմ ընկերը նրա առաջ
կանգնած հայիոյում էր և հանդիմանում,
ասելով նախատինքի ծանր, անհաշիվ
խոսքեր: Վերջապես, նա բռնեց նրա
ոտքերն ու ձեռքերը, բարուրեց ինչպես
երեխային, շտկեց բոլոր վիրակապերը,
փաթաթեց նրան եզան կաշու մեջ, դրեց
կաղապարի մեջ և, պարաններով
կապելով թամբին, նորից նրա հետ
ճանապարհ ընկավ:

«Որ մեռած էլ լինես, քեզ տեղ
կհասցնեն, չեն թողնի, որ լեհացիք
ծաղրուծանակեն քո կոզակի
խնությունը, կտոր-կտոր անեն քո
մարմինը և ջուրը գցեն: Եթե արծիվը
պիտի քո աչքերը հանի, մեր
տափաստանի արծիվը և ոչ թե

լեհացիների, ոչ էլ այն արծիվը, որ թռչում է մեր կողմը լեհացիների երկրից: Թեկուզ անկենդան, բայց միենույն է, ես քեզ կհասցնեմ Ուկրաինա»:

Այդպես էր ասում հավատարիմ ընկերը: Գիշեր-ցերեկ առանց հանգստի նա քշեց ձին և անզգա վիճակում նրան հասցրեց Չապորոժիեի Մեշը: Այնտեղ նա անխոնջ սկսեց նրան բժշկել զանազան խոտերով և թրջոցներով, գտավ մի ջիուդի գիտուն կին, որը մի ամիս նրան խմեցրեց զանազան դեղեր, և վերջապես Տարասն սկսեց կազդուրվել: Դեղերի՞ցն էր, թե նրա երկաթյա ուժը հաղթեց, և նա մեկուկես ամսից հետո ոտքի ելավ, վերքերը լավացան և միայն թրով զարկած վերքերի սպիներն էին վկայում, թե մի ժամանակ որքան խոր են վիրավորել ¹¹³ անկեր կոզակին: Սակայն նկատելի էր, որ նա մռայլ էր ու տխուր: Նրա ճակատի վրա փոս ընկան երեք խորունկ կնճիռներ և այլևս երբեք չհալվեցին: Նա այժմ իր շուրջն էր նայում. Մեշում բոլորը նոր մարդիկ էին, և մահացել էին իր բոլոր հին ընկերները: Ոչ ոք չկար նրանցից, որոնք կովել էին հանուն արդար գործի, հավատի և եղբայրության: Վաղուց չկային և նրանք, որոնք կոշկոյի հետ գնացել էին թաթարների հետևից. նրանք բոլորը գոհել էին իրենց գլուխները, բոլորը ոչնչացել էին. ով հենց կովի մեջ պատվով գոհել էր գլուխը, ով Դրիմի աղուտներում էր մեռել ծարավից ու քաղցից, ով կորել էր գերության մեջ, չդիմանալով անարգանքին. արդեն վաղուց աշխարհում չկար և նախնի կոշկոյը, չկար և ոչ ոք վաղեմի

ընկերներից, արդեն վաղուց խոտ էր բուսել նրանց երբեմնի հզոր մարմինների աճյունի վրա: Նա միայն լսել էր, որ եղել էր աղմկահույզ և գորեղ խրախճանք. շարդուփշուր էր եղել ամանեղենը, ոչ մի տեղ չէր մնացել գինու մի կաթիլ, հյուրերը և սպասավորները կողոպտել էին բոլոր թանկագին թասերը և անոթները, — և այլայլված կանգնել է տանտերն ու միտք է անում. «Լավ կլիներ, եթե չլիներ այդ խրախճանքը»: Իզուր էին ջանում Տարասին գվարճացնել և զբաղեցնել. իզուր էին ավեմորուս և ծերունի փանդիո նվագողները, որոնք գալիս էին երկու-երկու կամ երեք հոգի, իզուր էին նրանք գովերգում նրա քաջագործությունները: Նա անտարբեր և խստադեմ նայում էր ամենքին և ամեն ինչի, և նրա քարացած դեմքի վրա ելնում էր անհանգչելի վիշտը և, գլուխը խոնարհած, նա մեղմ շշնջում էր. «Իմ որդի, իմ Օստապ»:

Չապորոժցիները պատրաստվեցին ծովային արշավանքի: Դնեպր իջեցրին երկու հարյուր նավակ, և Փոքր Ասիան տեսավ նրանց՝ ածիլած գլուխներով և երկար ցցունքներով, իր ծաղկած ափերը հրի և սրի տալիս. տեսավ, թե ինչպես իր մահմեդական բնակիչների ապարոշները, իր երկրի անհամար ծաղիկների նման, շաղ են տված արյունով թրջված դաշտերում կամ լողում են ափերի մոտ: Փոքր Ասիան տեսավ անթիվ Չապորոժցիների կպրած շավարներ և մկանուտ ձեռքեր՝ սև մտրակներով: Չապորոժցիները կերան խաղողը և ավերեցին բոլոր այգիները, մզկիթներում աղբի ահագին կույտեր թողին, պարսկական թանկագին շալերը

խնայանքի տեղ գործադրեցին և նրանցով գոտևորեցին իրենց աղտոտած վերարկուները: Այնուհետև երկար ժամանակ այդ վայրերում գտնում էին գապորոժցիների կարճ չիբուխները: Նրանք ուրախ սրտով ետ վերադարձան. նրանց հետապնդում էր տաճկական տասը թնդանոթանի նավը, որ իր հրանոթների համազարկով, ինչպես թռչուններ, ցրեց նրանց խարխուլ նավակները: Նրանց մի երրորդ մասն ընկղմվեց ծովի խորքերում, բայց մյուսները նորից հավաքվեցին և հասան Դնեպրի գետաբերանը, իրենց հետ բերելով ցեխիններով լիքը լցված տասներկու տակառ: Բայց այդ ամենն այլևս Տարասին չէր գրավում: Նա հեռանում էր դեպի մարգերը և տափաստանը, իբրև թե որսի է գնում. սակայն նրա լիցը մնում էր անկրակել և, զենքը վայր դնելով, վշտով լցված նստում էր ծովի ափին: Այնտեղ նա երկար էր նստում և գլուխը խոնարհած միշտ մրմնջում էր. «Օստապ իմ, Օստապ իմ»:

Նրա առջև փովել և շողում էր Սև ծովը. հեռավոր եղեգնուտում կանչում էր ուրուրը: Նրա սպիտակ բեղն արծաթին էր տալիս, և արցունքը կաթում էր շիթ առ շիթ:

Եվ վերջապես չդիմացավ Տարասը: «Ինչ էլ որ պատահի, պետք է գնամ տեղեկանամ՝ ո՞րչ է նա, գերեզմանո՞ւմ, թե նույնիսկ գերեզմանում չէ: Ինչ էլ լինի, պիտի տեղեկանամ»: Եվ մի շաբաթից հետո նա հայտնվեց Ուման քաղաքում՝ զինված, նժույգի վրա նստած, նիզակով, թրով, թամբին կապած ջրամանը, ռազմերթի

քաղաքով՝ մեջը խավիժ, վառողանի գնդակներով, ձիու ոտնակապերով և այլ սարք ու կարգով: Նա ձին քշեց ուղիղ դեպի մի անմաքուր և աղտոտ տնակ, որի փոքրիկ լուսամուտները, ո՛վ գիտե, ինչով մրոտած, հագիվ էին նշմարվում. ծխնելույզը կալնել էին փալասով, և ծակծկոտ կտորի վրա փովել էին ճնճղուկները: Հենց դռների առաջ ամեն տեսակ աղբի կույտ կար: Լուսամուտից նայում էր ջիուդի կինը՝ գլխաշորով և խավարած գոհարներով:

«Մարդդ տա՞նն է»,— հարցրեց Բուլբան ձիուց իջնելով և սանձը կապելով դռան կեռից:

«Տանն է»,— ասաց ջիուդի կինը և իսկույն նեթ շտապեց դուրս ելնել՝ տանելով երկաթե կոնքի մեջ ձիու համար գարի և մի գավաթ գարեջուր՝ անպետի համար: «Ու՛ր է քո ջիուդը»:

«Նա մյուս սենյակում աղոթում է»,— ասաց ջիուդի կինը, ողջունելով նրան, առողջությունը հարցնելով այն ժամանակ, երբ Բուլբան գավաթը մոտեցրեց շրթունքներին:

«Դու այստեղ սպասիր, ապուռ և ջուր տուր իմ ձիուն, իսկ ես մենակ կգնամ նրա հետ առանձին խոսելու: Ես նրա հետ գործ ունեմ»:

Այդ ջիուդը հայտնի Յանկելն էր: Նա այժմ այդ քաղաքում պանդոկ էր պահում և վարձակալ էր, հետզհետե յուր ձեռքն էր հավաքել շրջակա պաներին և ազնվականներին, քիչ առ քիչ առել էր նրանց համարյա ամբողջ դրամը, և այդ երկրում խիստ ազդեցիկ

Էր դարձել իր ջիւղի անձնավորությունը: Երեք մղոն հեռավորության վրա, շրջակայքում ոչ մի շեն խրճիթ չէր մնացել. ամեն ինչ փլվել և խունացել էր, ամեն ինչ արաղի էին տվել, և միայն մնացել էին թշվառություն ու ցնցոտիներ: Կարծես թե հրդեհից կամ ժանտախտից հետո հողմահարվել էր ամբողջ երկիրը: Եվ եթե Յանկելն այնտեղ տասը տարի ևս ապրեր, նաև երևի կքամեր վոևոդի ողջ մարզը: Տարասը մտավ խրճիթը: Չհուղն աղոթում էր, իր բավական կեղտոտ սավանը վրան առած, և նա շուտ եկավ, որպեսզի ըստ յուր կրոնի սովորության թքի վերջին անգամ, երբ հանկարծ նրա աչքերը տեսան Բուլբային, որ կանգնել էր նրա հետևում: Եվ իսկույն ջիւղի աչքին երևացին այն երկու հազար ոսկին, որ խոստացել էին Բուլբայի գլխի համար, սակայն նա ամաչեց իր շահամոլությունից և ճիգ թափեց իր ներսում խեղդելու ոսկու այդ միտքը, որ որթի պես հավիտյան կրծում է ջիւղի հոգին:

«Լսի՛ր, Յանկել,— ասաց Տարասը ջիւղին, որն սկսեց խոնարհվել նրա առաջ և դուռն զգուշությամբ փակեց, որ իրենց չտեսնեն:— Ես քո կյանքը փրկեցի,— գապորոժցիները քեզ կտոր-կտոր կանեին, ինչպես շանը,— այժմ հերթը քոնն է, դու պետք է ինձ մի ծառայություն անես»:

Չհուղի դեմքը փոքր-ինչ կնճռոտվեց:

«Ի՞նչ ծառայություն: Եթե այնպիսի ծառայություն է, որ կարելի է անել, ինչո՞ւ չանել»:

«Էլ ոչ մի խոսք: Ինձ Վարշա՛վ տար»¹¹⁶: «Վարշա՛վ, ո՞նց թե Վարշավ»,— ասաց Յանկելը: Չարմանքից նրա հոնքերը և ուսերը վեր քաշվեցին:

«Էլ ոչ մի խոսք ինձ մի՛ ասա: Վարշավ տար ինձ: Ի՛նչ էլ որ լինի, ես ուզում եմ մի անգա՛մ էլ նրան տեսնել, թեկուզ մի խոսք ասել նրան»:

«Ու՞ն ասել մի խոսք»:

«Նրան, Օստապին, իմ որդուն»:

«Մի՞թե պանը չի լսել, որ արդեն...»:

«Գիտեմ, բոլորը գիտեմ, իմ գլխի համար տալիս են երկու հազար ոսկի: Այդ հիմարները լավ են հասկացել գլխիս գինը: Ես քեզ հինգ հազար կտամ: Առ քեզ երկու հազարը հիմա (Բուլբան կաշվե քսակից թափեց երկու հազար ոսկի), իսկ մնացածը՝ երբ վերադառնամ»:

Չհուղն իսկույն առավ երեսարբիչը և ոսկիները ծածկեց:

«Ա՛յ, ինչ լավ փող է, ինչ արդար փող է,— ասաց նա, մի ոսկի խաղացնելով մատների մեջ և ատամի տակ փորձելով:— Ես կարծեմ, այն մարդը, որից պանը խլել է այսպիսի լավ ոսկիներ, մի ժամ էլ չի ապրել այս աշխարհում, իսկույն գնացել է գետը և գետում խեղդվել է՝ այսքան լավ ոսկիներից հետո»:

«Ես քեզ չեի խնդրի: Գուցե ես ինքս Վարշավի ճանապարհը գտնեի, բայց անիծյալ լեհերը կարող են ինձ պատահմամբ ճանաչել և բռնել,

որովհետև ես այնքան էլ հնարագետ չեմ: Իսկ դուք՝ ջիուդներդ, հենց այդպիսի բաների համար եք ստեղծված: Դուք սատանային էլ կխաբեք, դուք ամեն ծակուծուկ գիտեք: Ահա թե ինչու եմ ես քեզ մոտ եկել: Մեկ էլ Վարշավում ինքս իմ գլխու բան չեմ կարող անել: Դե շուտ սայլակդ լծիր և ինձ տար»:

«Իսկ պահը կարծում է, թե ես՝ հենց այնպես մատակ ձին կլծեմ և կասեմ՝ դե հայդա՛... Պանը կարծում է, թե ինչպես որ կա, հենց այդպես, առանց թաքցնելո՞ւ պիտի տանեմ նրան»:

«Դե, թաքցրու, թաքցրու, ինչպես ուզում ես, գուցե դատարկ տակառի մեջ մտնեմ»:

«Ա՛յ, ա՛յ, և պանը կարծում է, թե նրան կարելի է թաքցնել դատարկ տակառի մեջ: Պանը մի՞թե չգիտե, որ տեսնողը կմտածի, որ տակառի մեջ ան¹¹⁷ի է»: «Է՛, թող մտածի, որ արաղ է»:

«Ո՞նց թե թող մտածի, որ արաղ է», – ասաց ջիուդը և երկու ձեռքով բռնեց կավիքները և ապա ձեռքերը վեր բարձրացրեց:

«Դե ինչո՞ւ դու այդպես շվարեցիր»:

«Իսկ պանը մի՞թե չգիտե, որ աստված արաղը նրա համար է ստեղծել, որպեսզի ամեն մարդ համն առնի: Այնտեղ բոլորը համը տեսնող և լակող են, մի ազնվական հինգ վերստ պիտի վազի տակառի հետևից, նա կծակի տակառը և իսկույն կտեսնի, որ չի թափվում և կասի. «Չիուդը դատարկ

տակառ չի՛ տանի, երևի այստեղ մի բան կա, բռնեցե՞ք ջիւղին, կապեցեք ջիւղին, ջիւղի բոլոր փողը խլեք, ջիւղին բանտը դրեք»։ Որովհետև աշխարհում ինչքան փորձանք կա, բոլորը թափվում է ջիւղի գլխին, որովհետև բոլորը ջիւղին շան տեղ են դնում, որովհետև, կարծում են, որ մարդ չես, եթե ջիւղ ես»։

«Դե որ այդպես է, ինձ դիր ձուկ բարձած սայլի վրա»։

«Չի կարելի, պան, աստված վկա, չի՛ կարելի։ Ամբողջ Լեհաստանում այսօր մարդիկ շան նման սոված են. ձուկը կթալանեն և պանին կտեսնեն»։

«Դե թեկուզ սատանայի վրա լինի, միայն տա՛ր»։

«Լսի՞ր, լսիր պան,— ասաց ջիւղը, ներս կոխելով թեքերի բոլորքը և ձեռքերը չռած մոտենալով նրան.— ահա թե մենք ինչ կանենք, ամեն տեղ այժմ բերդեր և ամրոցներ են կառուցում։ Գերմանացոց երկրից եկել են ֆրանսիացի ճարտարագետներ, և դրա համար էլ ճանապարհներով հիմա շատ աղյուս և քար են կրում։ Պանը թող պառկի սայլի տակ, իսկ ես վրան աղյուս կշարեն։ Պանն առողջ է և պինդ, նրան բան չի լինի, եթե մի քիչ էլ ծանր լինի։ Իսկ սայլի տակ մի անցք կշինեն և այնտեղից պանին ուտելիք կտամ»։

«Ինչ ուզում ես արա, միայն տա՛ր»։

Եվ մի ժամից հետո աղյուս բարձած սայլակը, երկու քոսոտ ձի լծած, դուրս եկավ Ումանից։ Ձիերից մեկի վրա

նըստել էր բարձրահասակ Յանկելը, և ջիուդի թասակի տակից ծածանվում էին նրա երկար ու գանգուր կավիքները, երբ նա սնգսնգում էր ձիու վրա, երկարահասակ, ինչպես ճանապարհի եզրին տնկած վերստապունը:

XI

Այն ժամանակ, երբ տեղի էր ունենում նկարագրած դեպքը, սահմանամերձ վայրերում դեռ չկային մաքսատան պաշտոնյաներ և ձիավոր պահակներ,— ձեռներեց մարդկանց այդ ահ ու սարսափը,— ուստի և յուրաքանչյուր ոք ինչ ուզեր կարող էր փոխադրել: Իսկ եթե որևէ մեկը խուզարկում ու գնում էր, ապա այդ նա անում էր մեծ մասամբ իր հաճույքի համար, մանավանդ, եթե սայլի վրա տեսնում էր աչքի համար գրավիչ բաներ և եթե նրա սեփական բազուկն ուներ բավական կշիռ և ծանրություն: Բայց աղյուսի սիրահարներ չկային, և Յանկելի սայլակն անարգել ներս մտավ քաղաքի մայր դռներից: Իր նեղ վանդակի մեջ Բուլբան կարողանում էր միայն լսել աղմուկ, սայլապանների աղաղակները և ուրիշ ոչինչ: Յանկելը, սնգսնգալով, իր կարճահասակ և փոշոտված վարգունի վրա մի քանի պտույտներ անելով, շուտ եկավ մի մութ և նեղ փողոց, որ կոչվում էր Կեդտոտ փողոց, միաժամանակ և Ջիուդի փողոց, որովհետև, իրոք, Վարշավայի բոլոր ծայրերից այդտեղ էին հավաքվել ջիուդները: Այդ փողոցը շատ նման էր փոր ու փտորը բաց արած մի կեդտոտ բակի: Արևը, կարծես, երբեք չէր թափանցում այդտեղ: Իսպառ մրոտված փայտաշեն տները՝ պատուհաններից

ձգված բազմաթիվ ձողերի հետ ավելի
 էին թանձրացնում խավարը: Հագիվ
 երբեմն նրանց մեջ կարմրին էր տալիս
 աղյուսե մի պատ, բայց նա էլ արդեն
 շատ տեղերում բոլորովին սևացել էր:
 Երբեմն միայն վերևում պատի ծեփած
 մի անկյունն արևի տակ շողում էր աչքի
 համար անտանելի սպիտակությամբ:
 Այստեղ ամեն ինչ կազմված էր խիստ
 ծայրահեղություններից՝ ծխնելույզի
 խողովակներ, փալասներ, կճեպներ, դեն
 գցած կոտրած կարասներ: Ով մի
 անպետք բան ուներ, գցում էր փողոց՝
 անցորդներին ընծայելով կարելի
 հարմարություններ այդ անպետք
 բաներով պարարելու իր բոլոր
 զգացումները: Ձիու վրա նստած
 հեծվորը կարող էր փողոցի վրայով
 ձեռքը հասցնել մի տնից մյուսը ձգած
 ձողերին, որոնց վրա կախել էին ջիուդի
 գուլպաներ, կարճ վարտիքներ և
 ծխահար սագ: Երբեմն մի բավական
 սիրուն դեմք, մթազնած ուլունքներով
 զարդարուն, նայում էր խունացած
 պատուհանից: Զիու երեխաների
 խումբը՝ կեղտի մեջ կորած,
 պատառոտված շորերով և գանգուր
 մազերով, բղավում և թավալվում էր
 ցեխի մեջ: Մի շեկ ջիուդ, պեպենոտ
 երեսով, որից նրա դեմքը նմանվում էր
 ճնճղուկի ձվի, պատուհանից դուրս
 նայեց, նա իսկույն ևեթ Յանկելին ինչ-որ
 բան ասաց իր մութանի լեզվով, և
 Յանկելն իսկույն սայլակը ներս քշեց մի
 բակ: Փողոցով անցնում, էր մի ուրիշ
 ջիուդ. նա կանգնեց, նույնպես խառնվեց
 խոսակցությանը, և, երբ վերջապես
 Բուլբան սողալով դուրս եկավ
 աղյուսների տակից, տեսավ երեք

ջիւղների, որոնք խոսում էին մեծ եռանդով:

Յանկելը դարձավ Բուլբային և ասաց, ինչ որ պետք է, կանեն, որ նրա Օստապը նստած է քաղաքային գնդանում ու, թեև դժվար է համոզել պահապաններին, բայց, այնուամենայնիվ, նա խոստանում է նրա համար գլուխ բերել տեսակցությունը:

Երեք ջիւղների հետ միասին Բուլբան մտավ սենյակ:

Ջիւղները նորից սկսեցին իրար հետ խոսել իրենց անհասկանալի լեզվով: Տարասը դիտում էր նրանցից յուրաքանչյուրին: Թվում էր, թե ինչ-որ մի բան ուժգին ցնցում է նրան: Նրա կոշտ և անտարբեր դեմքի վրա բռնկվեց հույսի մի ինչ-որ սրտմաշուկ բոց, այն հույսի, որ հուսահատության վերջին աստիճանին այցելում է մարդուն: Նրա ծերուկ սիրտը, ինչպես մի պատանու սիրտ, սկսեց սաստիկ բաբախել:

«Լսեցե՛ք, ջիւղներ,— ասաց նա և նրա խոսքերի մեջ մի ինչ-որ խանդավառ բան կար,— աշխարհում դուք ամեն ինչ կարող եք անել, ամեն ինչ կարող եք ծովի տակից հանել. և առածը վաղուց է ասում, որ եթե ջիւղը կամենա գողանալ, ինքն իրեն կգողանա: Ազատեք իմ Օստապին, այնպես արեք, որ նա կարողանա փախչել այս դների ձեռքից: Ա՛յ այս մարդուն ես տասներկու հազար ոսկի եմ խոստացել, ես տասներկու հազար էլ կավելացնեմ: Ինչ որ ունեմ ես՝ թանկագին թասեր և գետնի տակ պահած ոսկի, տունս և վերջին շորս կծախեն և ձեզ հետ պայման

կկապեմ, որ քանի կենդանի եմ, կովի մեջ ինչ որ ձեռք բերեմ, բոլորը ձեզ հետ հավասար կիսեմ»:

«Օ՛, չի կարելի, սիրելի պան, չի կարելի»,— հառաչելով ասաց Յանկելը:
«Ո՛չ, անկարելի է»,— ասաց մյուս ջիւղը:

Երեք ջիւղներն էլ իրար երեսի նայեցին:

«Իսկ եթե փորձե՞նք,— ասաց երրորդը, երկյուղած նայելով երկուսին: — Գուցե աստված հաջողի»:

Երեք ջիւղները խոսեցին գերմաներեն: Բուլբան, որքան էլ ուշադիր նայեց, ոչինչ գլխի չընկավ: Նա միայն լսեց հաճախակի կրկնվող մի բառ «Մարդոխայ», և ուրիշ ոչինչ:

«Լսի՛ր, պան,— ասաց Յանկելը,— հարկավոր է խորհրդակցել այնպիսի մի մարդու հետ, որի նմանն աշխարհում դեռ չի եղել: Է՛, նա այնպիսի իմաստուն է, ինչպիսին Սողոմոնն էր, և եթե նա ոչինչ չանի, ուրեմն աշխարհում էլ ոչ ոք չի անի: Դու նստիր այստեղ, ահա բանալին, և ոչ ոքի ներս չթողնես»: Ջիւղները փողոց դուրս եկան:

Տարասը դուռը կողպեց և փոքրիկ լուսամուտից նայեց ջիւղի այդ կեղտոտ պողոտային: Երեք ջիւղները կանգնեցին փողոցի մեջտեղը և սկսեցին բավական մոլեգին խոսել: Շուտով նրանց միացավ և չորրորդը, վերջապես և հինգերորդը: Նա լսեց նորից կրկնվող «Մարդոխայ, Մարդոխայ» բառերը: Ջիւղներն անդադար նայում էին

փողոցի մի կողմը: Վերջապես փողոցի ծայրում, մի խարխուլ տնակի հետևից, ջիուդի մաշիկ հագած մի ոտք երևաց, և աչքի ընկան բաճկոնի փեշերը: «Ա՛յ, Մարդոխայր, Մարդոխայր», միաբերան բղավեցին բոլոր ջիուդները: Մի նիհար ջիուդ, Յանկելից մի քիչ կարճահասակ, բայց կնճիռներով ավելի պատած, վերին վիթխարի շրթունքով, մոտեցավ անհամբեր բազմությանը, և բոլոր ջիուդները, իրար բերանից խոսք խլելով, շտապեցին նրան պատմել, ըստ որում Մարդոխայր մի քանի անգամ նայեց փոքրիկ լուսամուտին, և Տարասը գլխի ընկավ, որ խոսքն իր մասին է: Մարդոխայր թափահարում էր ձեռքերը, լսում էր, ընդհատում էր խոսքը, հաճախակի թքում էր մի կողմի վրա և բաճկոնի փեշերը բարձրացնելով, ձեռքը կոխում էր գրպանը և հանում ինչ-որ չխկչխկան բաներ, և այդ ժամանակ երևում էր նրա խիստ անպիտան վարտիքը: Վերջապես, բոլոր ջիուդներն այնպիսի ճիշդ-աղաղակ բարձրացրին, որ պահապան կանգնած ջիուդն ստիպված էր լռելու նշան տալ, և Տարասն արդեն սկսեց անհանգստանալ իր անվտանգության համար, սակայն մտաբերելով, որ ջիուդները բացի փողոցից ուրիշ տեղ խորհուրդ անել չեն կարող, և որ նրանց լեզուն ինքը սատանան չի հասկանա, հանգստացավ:

Երկու րոպե անց ջիուդները միասին մտան նրա սենյակը: Մարդոխայր մոտեցավ Տարասին, զարկեց նրա ուսին և ասաց. «Եթե մենք և աստված կամենանք մի բան անել, այն ժամանակ կկատարվի, ինչպես պետքն է»:

Տարասը նայեց այդ Սողոմոնին, որի նմանն աշխարհում դեռ չի եղել, և մի քիչ հուսադրվեց: Հիրավի, նրա կերպարանքը կարող էր որոշ վստահություն ներշնչել, նրա վերին շրթունքը մի կատարյալ զարհուրանք էր: Այդ շրթունքի հաստությունն ավելացել էր անկասկած կողմնակի պատճառներից: Այդ Սողոմոնի մորուքն ուներ միայն տասնհինգ մազ և այն էլ ձախ կողմը: Սողոմոնի դեմքի վրա իր խիզախության համար կերած ծեծի այնքան նշաններ կային, որ նա անկասկած վաղուց արդեն մոռացել էր նրանց հաշիվը և վարժվել էր ընդունելու որպես ի ծնե բծեր:

Մարդոխայր հեռացավ իր ընկերների հետ, որոնք զարմացել էին նրա իմաստության վրա: Բուլբան մենակ մնաց: Նա մի տարօրինակ և արտասովոր վիճակի մեջ էր. իր կյանքում առաջին անգամ նա անհանգստություն զգաց: Նրա հոգին տենդային դրության մեջ էր: Նա առաջվա աննկուն, աներեր և ամրակուռ կաղնին չէր. նա փոքրոգի էր, այժմ նա անգոր էր: Նա ցնցվում էր յուրաքանչյուր շշուկից և ամեն մի ջիւղի կերպարանքից, որ երևում էր փողոցի ծայրում: Վերջապես նա ամբողջ օրը սպասեց այդ վիճակի մեջ. չէր ուտում, չէր խմում, և նրա աչքերը ոչ մի ակնթարթ չէին բաժանվում փողոցի վրա նայող փոքրիկ լուսամուտից: Վերջապես արդեն ուշ երեկոյան երևացին Մարդոխայր և Յանկելը: Տարասի սիրտը նվաղեց:

«Ինչպե՞ս է, հաջո՞ղ է» — հարցրեց նա վայրի նժույգի անհամբերությամբ:

Բայց նախքան ջիւղները շունչ կառնելին պատասխանելու, Տարասը նկատեց, որ այլևս չկար Մարդոխայի վերջին խոսքը, որ թէն անշնորհք, բայց այնուամենայնիվ, օղակ-օղակ ոլորվում էր նրա թասակի տակից: Նկատելի էր, որ նա ուզում էր մի բան ասել, բայց այնպիսի անպիտան բաներ դուրս տվեց, որ Տարասը ոչինչ չհասկացավ: Ինքը՝ Յանկելը ևս շատ հաճախ ձեռքը բերնին էր դնում, կարծես մրսելուց տառապում էր:

«Օ՛, սիրելի պան,— ասաց Յանկելը: — Այժմ բոլորովին չի կարելի, աստված վկա, չի կարելի: Այնքան վատ մարդիկ են, որ հարկավոր է թքել նրանք երեսին: Ահա Մարդոխայն էլ կասի. Մարդոխայն այնպիսի մի բան արեց, որ աշխարհում դեռ ոչ ոք չի արել, բայց աստված չկամեցավ որ այդպես լինի: Երեք հազար զորք է կանգնած, և վաղը բոլոր գերիներին պիտի կախեն»:

Տարասը նայեց ջիւղների աչքերին, սակայն առանց անհամբերության և զայրույթի:

«Իսկ եթե պանն ուզում է նրան տեսնել, ապա վաղը կանուխ պետք է գնալ, քանի արևը չի ծագել: Պահակները համաձայնվում են, և մի լեներտար խոսք տվեց: Միայն թող այն աշխարհում նրանք գեհենի բաժին դառնան, օհ աստված իմ, այդ ինչ շահամոլ մարդիկ են. մեր մեջ անգամ այդպիսի մարդիկ չկան: Ամեն մեկին տվի հիսուն ոսկի, իսկ լեներտարին...»:

«Լա՛վ, ինձ նրա մոտ տար»,— վճռական ասաց Տարասը և նորից

վերադարձավ նրա հոգու ողջ արիությունը: Նա համաձայնվեց Յանկելի առաջարկին, ըստ որի նա պիտի հագներ իրեն թե գերմանացիների երկրից եկած օտարազգի կոմսի զգեստ, որպիսին արդեն պատրաստել էր հեռատես ջիուդը: Արդեն գիշեր էր: Տանտերը՝ պեպենոտ շեկ ջիուդը, ծալքից հանեց մի մաշված ներքնակ, որ ծածկված էր ինչ-որ փսիաթով և Բուլբայի համար թախտի վրա փռեց: Յանկելը պառկեց հատակին՝ նույնպիսի ներքնակի վրա: Շեկ ջիուդը մի փոքրիկ գավաթով ինչ-որ թուրմ խմեց, հանեց բաճկոնը և, գուլպաներն ու մաշիկները հագին նմանվելով հավի ճտի, իր կնոջ հետ մտավ մի տեղ, որ նման էր պահարանի: Երկու ջիուդ լակոտներ, ինչպես տնային շնիկներ, պառկեցին հատակին՝ պահարանի մոտ: Բայց Տարասի քունը չտարավ: Նա անշարժ նստել էր և մատներով մեղմ թմբկահարում էր սեղանին: Նրա ձեռքին ծխամորձն էր, և ծուխ էր բարձրանում, որից ջիուդը քնահարամ փռշտում էր և քիթը կոխում վերմակի տակ: Երկնքի վրա դեռ չէր երևացել լուսաբացը, երբ նա ուրբով հրեց Յանկելին: «Չհու՛դ, վե՛ր կաց և տար քո կոմսի զգեստը»:

Մի ակնթարթում նա հագնվեց, սևացրեց բեղերը, հոնքերը, կատարին դրեց փոքրիկ թուխ գլխարկը, և ամենամոտիկ կոզակներից անգամ ոչ ոք չէր կարող նրան ճանաչել: Արտաքին տեսքով նա երեսուն տարեկանից ավելի չէր: Նրա այտերի վրա խաղում էր առույգ կարմիրը, և նույնիսկ սպիները դենքին տալիս էին մի ինչ-որ

հրամայական բան: Ոսկեգարդ գգեստը
շատ էր սագում նրան:

Բոյոր փողոցները դեռ քնի մեջ էին:
Քաղաքում դեռ չէր երևում և ոչ մի
շահախնդիր արարած՝ կողովը ձեռքին է
Բուլբան և Յանկելը մոտեցան մի շենքի,
որ ուներ նստած արագիլի տեսք: Այդ մի
ցածր, լայն, վիթխարի և մրոտված շենք
էր, որի մի կողմից, արագիլի վզի նման,
ցցվել էր երկար ու նեղ աշտարակը, որի
գլխին տնկված էր տանիքի կտորը: Այդ
շենքը բազմաթիվ և բազմատեսակ
նպատակի էր ծառայում: Այդտեղ և՛
գորանոցներն էին, և՛ բանտը, և՛ նույնիսկ
քրեական դատարանը: Մեր ուղևորները
դարբասով ներս մտան ընդարձակ
դահլիճ կամ ծածկված բակ: Մոտ
հագար մարդ միատեղ քնած էին: Ուղիղ
դեմուդենը մի ցածրիկ դուռ էր, որի առջև
նստած պահակներն ինչ-որ խաղ էին
խաղում, խաղն այն էր, որ մեկը երկու
մատով խփում էր մյուսի ափին: Նրանք
եկվորների վրա ուշադրություն
չդարձրին և գլուխները շրջեցին միայն
այն ժամանակ, երբ Յանկելն ասաց.

«Այդ մենք ենք, լսո՞ւմ եք, պաներ,
մենք ենք»:

«Ներս մտեք»,— ասաց նրանցից
մեկը, մի ձեռքով բանալով դուռը, իսկ
մյուսը մեկնելով ընկերոջը, որպեսզի
վերջինս մատներով զարկի:

Նրանք մտան մի նեղ և խավար
միջանցք, որով հասան նույնպիսի մի
դահլիճի, որ վերևից փոքրիկ
լուսամուտներ ուներ:

«Ո՞վ է գալիս,— գոռացին մի քանիսը, և Տարասը տեսավ բավական թվով սպառազինված մարդկանց:— Մեզ հրամայված է ոչ ոքի ներս չթողնել»:

«Այդ մենք ենք,— բղավեց Յանկելը: —Աստված վկա, մենք ենք, պայծառ պաներ»: Բայց ոչ ոք լսել չկամեցավ: Բարերախտաբար այդ ժամանակ մեզ¹²⁴ցավ մի հաստափոր մարդ, որ բոլոր նշաններից երևում էր՝ պետք է պետք լիներ, որովհետև ամենքից ավելի թունդ էր հայհոյում:

«Պան, այդ մենք ենք: Դուք արդեն մեզ ճանաչում եք, և պան կոմսը ձեզ դեռ շնորհակալ կլինի»:

«Թողեք անցնե՛ն, սատանայի մորը հագար դև... Եվ էլ ուրիշ ոչ ոքի չթողնեք: Մեկ էլ ոչ ոք թուրը դես չգցի և շան նման գետնին չթագնեք...»:

Մեր ուղևորներն այլևս չլսեցին պերճախոս հրամանի շարունակությունը:

«Այդ մենք ենք... այդ ես եմ... մերոնք են»,— ասում էր Յանկելը, որևէ մեկին հանդիպելիս:

«Հը՞, կարելի՞ է հիմա»,— հարցրեց նա պահակներից մեկին, երբ վերջապես նրանք հասան այն տեղը, ուր արդեն վերջանում էր միջանցքը:

«Կարելի է, միայն չգիտեմ, ձեզ կթողնե՞ն բանտի ներսը: Այժմ Ցանը չկա, նրա փոխարեն ուրիշն է»,— պատասխանեց պահակը:

«Վա՛յ, վա՛յ,— հանդարտ շնչաց ջիւղը: — Այդ վատ եղավ, սիրելի պան»:

«Տա՛ր»,— համառությամբ պատասխանեց Տարասը: Ջիւղը հնազանդվեց:

Ջնդանի դռների առաջ, որոնք դեպի վեր սրածայր էին, կանգնել էր երեք ծալքանի բեղերով մի հայդուկ: Բեղերի վերին ծալքը դեպի ետ էր դնում, երկրորդը ցցվել էր առաջ, իսկ երրորդը՝ ներքև, այնպես որ հայդուկը շատ նման էր կատվի:

Ջիւղը երեքտակ գունդ ու կծիկ եղավ հայդուկի առաջ և համարյա կողքի վրա մոտեցավ նրան:

«Ձերդ պայծառափայլություն, պայծառափայլ պան»:

«Ջիւղ, դու ի՞նձ ես ասում»:

«Ձեզ, պայծառափայլ պան»:

«Հըմ... իսկ ես միայն հայդուկ եմ»,— ասաց եռածալ բեղավորը, ուրախացած աչքերով:

«Իսկ ես, աստված վկա, կարծեցի, թե հենց ինքը վոկոդն է: Ա՛յ, ա՛յ ա՛...— ջիւղն այդ խոսքի վրա գլուխը ոլորեց և չոեց մատները.— Փա՛հ, ի՞նչ երևելի տեսք է: Աստված վկա, գնդապետ է. իսկական գնդապետ: Ա՛յ, եթե միայն մի մատ ավելացնեն, արդեն գնդապետ է: Հարկավոր է, որ պանը նստի ճանճի նման արագավազ նժույգի վրա և վարժեցնի զորագնդերին»:

Հայդուկը շտկեց իր բեղի ներքին ծալքը, և նրա աչքերը բոլորովին զվարթացան:

«Ի՞նչ մարդիկ են այս գինվորականները,— շարունակեց ջիւղը: — Օ՛հ, աստված իմ, ի՛նչ երևելի մարդիկ են: Ի՛նչ երիզներ, ի՛նչ վահանակներ... նրանք արևի նման շողշողում են: Իսկ աղջիկները, երբ տեսնում են գինվորականներին... ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ»: Ջիւղը նորից պտտեցրեց գլուխը:

Հայդուկը ձեռքով ոլորեց վերին բեղը և ատամների արանքով արձակեց մի ձայն, որ մի քիչ նման էր ձիու վրնջյունի:

«Խնդրում եմ, որ պանը մի շնորհ անի,— արտասանեց ջիւղը.— Ահա իշխանը, որ եկել է օտար երկրից, կամենում է կոզակներին տեսնել: Նա իր կյանքում դեռ չի տեսել, թե ինչ մարդիկ են կոզակները»:

Լեհաստանում սովորական երևույթ էր օտարերկրյա կոմսերի և իշխանների այցը. նրանց շատ հաճախ հրապուրում էր Եվրոպայի այդ գրեթե կեսասիական անկյունը տեսնելու հետաքրքրությունը: Մոսկովիան և Ուկրաինան նրանք գրեթե համարում էին Ասիայում գտնվող: Ուստի և հայդուկը, խոնարհ գլուխ տալուց հետո, պատշաճ համարեց իր կողմից մի քանի խոսք ևս ավելացնել:

«Ձերդ պայծառափայլություն,— ասաց նա,— ես չգիտեմ, թե ինչի՞ համար եք ուզում նրանց տեսնել: Նրանք մարդիկ չեն, այլ շներ: Եվ նրանց

հավատն էլ այնպիսին է, որ ոչ ոք չի հարգում»:

«Սուտ ես ասում, սատանի ծնունդ, ասաց Բուլբան, շունը ինքդ ես: Դու ո՞նց ես համարձակվում ասել, թե մեր հավատը չեն հարգում: Այդ ձեր հերձված հավատն է, որ չեն հարգում»:

«Է, հե՛,— ասաց հայդուկը.— բարեկամ, ես գիտեմ, թե դու ով ես, դու ինքդ նրանցից ես, որոնք ինձ մոտ արդեն նստած են: Սպասիր, ես մերոնց կանչեմ»:

Տարասը հասկացավ իր անզգուշությունը, բայց համառությունն ու զայրույթը նրան խանգարեցին սխալն ուղղելու միջոցը գտնել: Բարեբախտաբար նույն րոպեին Յանկելը կարողացավ մի ճար անել: «Պայծառափայլ պան, այդ ինչպե՞ս կարելի է, որ կոմսը կոզակ լինի: Իսկ եթե նա կոզակ լիներ, որտեղի՞ց նա կարող էր գտնել այդպիսի զգեստ և ունենալ կոմսի կերպարանք»:

«Ու՞մ ես ուզում խաբել,— և հայդուկը բերանը լայն բացեց, որ կանչի յուրայիններին:

«Ձերդ արքայական մեծություն, լոեցե՛ք, լոեցե՛ք, ի սեր աստծո,— աղաղակեց Յանկելը:— Լսեցե՛ք, մենք դրա համար ձեզ այնքան փող կտանք, որ դուք երբեք չեք տեսել. մենք ձեզ երկու կարմիր ոսկի կտանք»:

«Հըմ, երկու ոսկի: Երկու ոսկին ի՞նչ է ինձ համար: Ես միայն սափրիչին եմ

երկու ոսկի տալիս, որ մորութիս կեսը
խուզի: Ջիւղ, ինձ հարյուր ոսկի տուր»:

Այդ խոսքի վրա հայդուկը ոլորեց
վերին բեղը:

«Իսկ եթե հարյուր ոսկի չտաս, այս
րոպեին կգոռամ»:

«Էյ ինչո՞ւ այդքան շատ», - վշտագին
ձայնով ասաց գունատված ջիւղը և
բացեց իր կաշվե քսակի բերանը: Բայց
նա բախտավոր էր, որ քսակի մեջ ավելի
չկար, իսկ հայդուկը հարյուրից բարձր
հաշվել չգիտեր:

«Պան, պան, գնանք շուտով: Տեսնում
եք ինչ վատ մարդիկ են», — ասաց
Յանկելը, նկատելով, որ հայդուկը
ձեռքում տնտղում է դրամը, կարծես
ափսոսալով, որ ավելին չի պահանջել:

«Ի՞նչ է, սատանի հայդուկ, — ասաց
Բուլբան, — փողերդ առար, իսկ ցույց տալ
չե՞ս ուզում: Ո՛չ, դու պիտի ցույց տաս:
Եթե փողերն առար, դու այժմ իրավունք
չունես մերժելու»:

«Կորեք գնացե՛ք, թե չէ այս րոպեիս
իմաց կանեն և ձեզ տեղնուտեղը...
Ասում են շուտ քաշվե՛ք, հեռացե՛ք...»:

«Պան, պան, գնանք, աստված վկա,
գնանք: Թու՛, դրանց... Թող աստված
դրանց գլխին քար ու կարկուտ թափի»,
— գոչեց խեղճ Յանկելը:

Բուլբան դանդաղ, գլուխը
խոնարհած շրջվեց և ետ դարձավ:
Յանկելը կշտամբում էր նրան, և իգուր
կորցրած ոսկիների վիշտը կրծում էր
նրան:

«Ի՞նչ պետք էր դիպչել: Շունը հայհոյում էր, թող հայհոյեր: Դրանք այնպիսի մարդիկ են, որ չեն կարող չհայհոյել: Օ՛հ, աստված իմ, ինչպիսի բնություն են շնորհում մարդկանց: Հարյուր ոսկի միայն նրա համար, որ մեզ քշեց: Իսկ մեզ նմանի կավիքները կպատառոտեն, մոռալը կջարդեն, այնպես որ նայել իսկ չի կարելի, և ոչ ոք հարյուր ոսկի չի տա: Օ՛ր աստված իմ, ողորմած աստված»:

Բայց այդ անհաջողությունն ավելի շատ ազդել էր Բուլբայի վրա: Նրա աչքերում այդ արտահայտվում էր որպես ամեն ինչ լափող հուր:

«Գնանք,- ասաց նա հանկարծ, կարծես թե իրեն թափահարելով,-գնանք հրապարակը: Ես ուզում եմ տեսնել, թե ինչպես են նրան տանջելու»:

«Օ՛հ, պան, ինչի՞ համար գնանք: Դրանով հո չենք կարող օգնել»:

«Գնա՛նք»,- համառությամբ ասաց Բուլբան, և ջիուդը, դայակի նման հառաչելով, քարշ եկավ նրա հետևից:

Դժվար չէր գտնել այն հրապարակը, որտեղ պիտի կատարվեր մահվան պատիժը, ամեն կողքից ժողովուրդը թափվում էր այնտեղ: Այն դարում այդ ամենագրավիչ տեսարաններից մեկն էր ոչ միայն ամբոխի, այլև բարձր դասերի համար: Բազմաթիվ աղոթասեր պառավներ, բազմաթիվ երիտասարդ աղջիկներ և ամենավախկոտ կանայք, որոնք հետո ամբողջ գիշեր երագի մեջ տեսնում էին արյունաթաթախ դիակներ և քնատ բղավում էին այնքան բարձր,

ինչպես կարող է բղավել միայն հարբած հուսարը,- նրանք բոլորն, այնուամենայնիվ, բաց չէին թողնում հետաքրքրությունը հագեցնելու առիթը: «Ա՛խ, ինչ տանջանք է»,- հիստերիկ տենդով աղաղակում էին նրանցից շատերը, բայց և այնպես կանգնում էին երկար ժամանակ: Ոմանք բերանները բաց, ձեռքերն առաջ պարզած, կկամենային թռչել մյուսների գլխի վրա, որպեսզի այնտեղից ավելի լավ տեսնեն: Նեղ, փոքր և սովորական գլուխների բազմության միջից մսագործը դուրս էր ցցել իր չաղ դեմքը, գիտակի տեսքով դիտում էր ամբողջ գործողության ընթացքը և միավանկ բառերով խոսում էր գինագործ վարպետի հետ, որին անվանում էր սանահայր, որովհետև տոն օրերին նրա հետ միասին խմում էր գինետանը: Ոմանք եռանդուն դատում էին, ուրիշները նույնիսկ գրագ էին բռնում, բայց մեծ մասը նրանք էին, որոնք ամբողջ աշխարհին և աշխարհում պատահած բոլոր դեպքերին նայում են ոչ այլ կերպ, քան մատով իրենց քիթը փորելով: Առաջին շարքում, հուսարների մոտ, որոնք կազմում էին քաղաքային պահնորդ զորքը, կանգնել էր մի երիտասարդ ազնվական և կամ ազնվականի նման մի երիտասարդ, գինվորական տարագով. նա հագել էր այն ամենը, ինչ ուներ, այնպես որ նրա բնակարանում մնացել էին միայն պատառոտված շապիկը հին կոշիկները: Նրա վզից, մեկը մյուսի վրայից երկու շղթա կար կախված՝ մի դուկատի հետ: Նա կանգնել էր իր սիրած աղջկա՝ Յուզիսյայի հետ և անդադար չորս կողմն էր նայում, որպեսզի որևէ մեկը չկեղտոտի աղջկա

մետաքսյա գգեստը: Նա ամեն ինչ հասկացնում էր իր սիրածին, այնպես որ որևէ բան ավելացնելն անկարելի էր. «Ահա այս, իմ հոգյակս, իմ Յուզիսյա,-ասում էր նա.- այս ամբողջ ժողովուրդը, որ տեսնում եք, հավաքվել է, որպեսզի տեսնի, թե ինչպես են հանցավորներին պատժելու: Իսկ ա՛յ, այն մարդը, որ տեսնում եք, որը ձեռքին կացին և ուրիշ գործիքներ ունի, նա դահիճն է և նա է կտրելու նրանց գլուխը: Եվ երբ սկսի անվահար անելով սպանել և այլ ուրիշ չարչարանքներ տալ, հանցագործը դեռ կենդանի կլինի, իսկ երբ գլուխը կտրեն, այն ժամանակ, հոգյակս, նա իսկույն նեթ կմեռնի: Սկզբում կգոռա և կշարժվի, բայց հենց որ գլուխը կտրեն, այն ժամանակ նա չի կարող ոչ գոռալ, ոչ ուտել և ոչ էլ խմել, որովհետև, հոգյակս, նա այլևս գլուխ չպիտի ունենա»: Եվ Յուզիսյան այդ ամենը լսում էր հետաքրքրությամբ ու երկյուղով: Տների կտուրները բռնված էին ժողովրդով: Տանիքների վրա շինած պատուհաններից դուրս էին նայում զարմանալի, տարօրինակ դեմքեր՝ բեղերով և գլխաշորի նման բաներով: Ազնվականները նստել էին պատշգամբներում, ամպիովանու տակ: Ժպտացող և շաքարի նման շողացող պաննայի չքնաղ ձեռքը հանգչում էր պատշգամբի ճաղերին: Պայծառափայլ պաները՝ բավական թանձրամարմին, նայում էին վեհ կերպարանքով: Սպասավորը, փայլուն զարդարանքով, թևերը վեր քաղած, հենց այդտեղ մատուցանում էր զանազան խմիչքներ և ուտելիք: Սևաչյա չարաճճի մի աղջիկ հաճախ իր լուսեղեն ձեռքով առնում էր կարկանդակ կամ պտուղներ և շաքրտում

Ժողովրդի կողմը: Քաղցած ասպետները մեկնում էին իրենց գղակները, և մի որևէ բնօրհասակ ազնվական, որ հագել էր սևացած ոսկերիզ և խունացած կարմիր վերնագգեստ իր երկար ձեռքերով առաջինն էր բռնում, համբուրում էր ստացած որսը, սեղմում էր կրծքին և ապա բերանը տանում: Պատշգամբի տակ ոսկեգօծ վանդակում կախած բազեն ևս հանդիսատես էր, նա կտուցը կողքի վրա ծռած և մագիլը բարձրացրած նույնպես ուշադիր նայում էր ժողովրդին: Բայց ամբոխը հանկարծ աղմկեց, և ամեն կողմից ձայներ լսվեցին.

«Բերո՛ւմ են, կոզակներին բերո՛ւմ են»:

Նրանք գալիս էին գլխաբաց և երկար ցցունքներով: Նրանք մորուք էին թողել: Գալիս էին ո՛չ երկչոտ և ո՛չ մռայլ, այլ մի տեսակ անդորր հպարտությամբ, թանկագին մահուդից կարած նրանց զգեստները մաշվել և ծվեն-ծվեն կախվել էին, նրանք չէին նայում և չէին ողջունում ժողովրդին: Ամենից առաջ գալիս էր Օստապը:

Ի՞նչ զգաց ծերունի Բալբան, երբ տեսավ իր Օստապին: Ի՞նչ էր կատարվում այդ ժամանակ նրա սրտում: Ամբոխի միջից նա նայում էր նրան և նրա աչքից չէր վրիպում Օստապի և ոչ մի շարժումը: Նրանք արդեն մոտեցան կառավանատեղին: Օստապը կանգ առավ: Առաջինը նրան էր վիճակված խմել այդ դառն բաժակը: Նա նայեց յուրայիններին, ձեռքերը վեր բարձրացրեց և բարձրաձայն ասաց. «Տա՛՛ աստված, որ ինչքան

հերետիկոսներ կան այստեղ, այդ անօրենները թող չլսեն, թե ինչպես է տանջվում քրիստոնյան, և թող մեզնից ոչ ոք և ոչ մի հառաչ չհանի»։ Ապա նա մոտեցավ կառավարանին։

«Ճիշտ է, որդիս, ճիշտ է», - մեղմ ասաց Բուլբան և ցած խոնարհեց ավեհեր գլուխը։

Դահիճը քաշեց և հանեց Օստապի ցնցոտիները, կապեցին նրա ձեռքերը և ոտքերը, դրին հատկապես պատրաստած մամուլի մեջ և... ընթերցողներին չհուզենք դժոխային տանջանքների նկարագրով, որից նրանց մազերը կցցվեին։ Այդ տանջանքներն այն բիրտ և դաժան դարի ծնունդն էին, երբ մարդը վարում էր դեռևս ռազմական քաջագործությունների արյունոտ կյանք և կոփվել էր այդ կյանքում ու չէր զգում մարդկայնություն։ Ոմանք՝ սակավաթիվ անձինք, որոնք այդ բիրտ դարում բացառություն էին, ոմանք իզուր էին^[30] հակառակում այդ սարսափելի միջոցների դեմ։ Իզուր էին թագավորը և սակավաթիվ ասպետները, որոնք լուսավոր խելք և հոգի ունեին, իզուր էին նրանք կարծում, որ պատիժների այդպիսի խստությունը կարող է միայն բորբոքել կոզակների վրեժխնդրությունը։ Սակայն թագավորի և իմաստուն կարծիքների գորությունը ոչինչ էր անկարգության և պետական մագնատների անվեհեր կամքի առաջ, մագնատներ, որոնք իրենց անխոհեմությամբ, որևիցե հեռատեսության անընթանելի բացակայությամբ, երեխայական ինքնասիրությամբ և չնչին գոռոզությամբ սեյմը դարձրել էին վարչության

երգիծանք: Օստապը հսկայի նման
դիմացավ տանջանքներին և
չարչարանքներին: Լսելի չեղավ ոչ մի
աղաղակ և ոչ մի հառաչ նույնիսկ այն
ժամանակ, երբ սկսեցին կոտրատել
ձեռքերի և ոտքերի ոսկորները, երբ
ոսկորների սոսկալի ճարճատյունը
լսեցին քարացած ամբոխի հեռավոր
հանդիսականները, երբ պաննաները
երեսները դարձրին, նրա շրթունքներից
չթռավ ոչինչ հառաչի նման, և նրա
դեմքը չցնցվեց: Բազմության մեջ
կանգնել էր Տարասը, գլուխը
խոնարհած և միևնույն ժամանակ
աչքերը հպարտությամբ վեր
բարձրացրած, նա միայն խրախուսիչ
ձայնով ասում էր. «Ճիշտ է, որդիս, ճիշտ
է»:

Բայց երբ հասան մահվան վերջին
տանջանքները, թվաց, թե սկսեց տեղի
տալ նրա ուժը: Եվ նա աչքերը չորս
կողմը դարձրեց, աստված իմ, բոլորին
անժանոթ և բոլորն ոտար մարդիկ էին:
Թեկուզ իր մտերիմներից մեկը նրա
մահվան ժամին ներկա չլիներ: Նա չէր
կամենա լսել իր խեղճ մոր հեկեկալը և
կոծելը և կամ խելագար ողբը իր կնոջ,
որ փետում էր մազերը և ծեծում
սպիտակ կուրծքը, նա այժմ կկամենար
տեսնել արիասիրտ մի տղամարդու, որ
իմաստուն խոսքով սիրտ տար նրան և
մխիթարեր մահվան ժամին: Եվ
թուլացավ նրա ուժը, և նա հոգեկան
անգորությամբ աղաղակեց.

«Որտե՞ղ ես, բատկո, լսո՞ւմ ես դու»:

«Լսո՛ւմ եմ», - հնչեց համատարած
լռության մեջ, և միլիոնավոր ժողովուրդը
միաժամանակ ցնցվեց: Ձիավոր

գորականների մի մասը վրա վազեց, որ ուշադիր գննի ժողովրդի բազմությունը. Յանկելը գունատվեց, մեռելի գույն ընդունեց, և երբ գորականներ նրանից մի քիչ հեռացան, նա վախեցած ետ դարձավ, որպեսզի նայի Տարասին, բայց Տարասն այլևս նրա կողքին չէր: Նրա հետքն անգամ չէր մնացել:

XII

Տարասի հետքը գտնվեց: Ուկրաինայի սահմաններում երևաց կոզակների հարյուր քսան հազարանոց զորքը: Այդ արդեն մի աննշան գորամաս չէր և ոչ էլ որևէ գորագունդ, որ ելել էր ավար առնելու կամ թաթարներին հետապնդելու: Ո՛չ, վեր էր կացել ամբողջ ազգը, որովհետև արդեն լցվել էր, ժողովրդի համբերությունը: Վեր էին կացել վրեժ առնելու իրենց ոտնահարված իրավունքների, իրենց խայտառակ ստորացման, նախահայրերի հավատի և սրբազան սովորությունների անարգման, եկեղեցիների ձագանքի, օտարազգի պաների վայրագությունների, ճնշման և ունիայի համար, քրիստոնյաների երկրում ջիուդների անարգ տիրապետության և այն բոլորի համար, որ վաղ ժամանակներից կուտակել է կրկնապատկել էր կոզակների դաժանատելությունը: Երիտասարդ, բայց ոգով արի հեթման Օստրանիցան առաջնորդում էր կոզակների անթիվ-անհամար բանակը: Նրա հետ էր նրա փորձված ընկեր և խորհրդատու ծերունի Գունյան: Ութ գնդապետներ առաջնորդում էին յուրաքանչյուր տասներկու հազարանոց զորագունդ: Հեթմանի հետևից գնում էին երկու ավագ

եսառլ և ավագ բունչուծնին: Գլխավոր
 խորունժին առաջնորդում էր մայր դրոշը,
 հեռվում ծփում և ծածանվում էին
 բազմաթիվ ուրիշ դրոշակներ և
 խաչվառներ, մի քանիսը տանում էին
 բունչուկները: Կային ուրիշ այլ
 աստիճանավորներ՝ գորագնդերի,
 գումակի գորականներ, գորագնդի
 գրագիրներ և նրանց հետ ձիավոր և
 հետևակ գորամասեր, որքան
 ռենստրային կոզակներ կային,
 համարյա այնքան էլ եկել էին կոզակներ
 սեփական ձիերով և ազատ կոզակներ:
 Կոզակները եկել էին ամեն կողմից՝
 Չիգիրինից, Պերեյասլավից,
 Բատուրինից, Գլուխովից, Դնեպրի
 ստորին կողմերից և նրա բոլոր
 ակունքներից և կղզիներից: Դաշտերով
 անցնում էին անթիվ ձիեր և սայլերի
 անհամար խմբեր: Եվ հենց այդ
 կոզակների մեջ, այդ ութ գորագնդերի
 մեջ¹³² ամենից ընտիրը մի գորա գունդ էր և
 այդ գորագնդին առաջնորդում էր
 Տարաս Բուլբան: Նրա պատկառելի
 հասակը, փորձառությունը, գորքը
 դեկավարելու կարևորությունը և
 ամենքից ավելի գորեղ, թշնամու
 հանդեպ ունեցած ասելությունը նրան
 մյուսներից ավելի կշիռ էր տալիս: Նրա
 անողոր խստությունը և դաժանությունը
 մինչև անգամ իրենց՝ կոզակներին թվում
 էր չափից ավելի: Նրա ալեհեր գլուխը
 որոշում էր միայն կրակ ու կախաղան, և
 գորական խորհրդում նրա
 խորհուրդները շնչում էին միայն
 բնաջնջամբ:

Ավելորդ է նկարագրել բոլոր
 պատերազմները, երբ քաջամարտիկ
 էին կոզակները, ինչպես և հարկ չկա

նկարագրելու ողջ արշավի աստիճանական ընթացքը, այդ ամենը գրված են տարեգրության մատյաններում: Հայտնի է, թե ռուսական երկրում ինչպես է ընթանում պատերազմը հանուն հավատի: Չկա ուժ հավատից ավելի հզոր: Նա անպարտելի է և ահեղ, ինչպես հարափոփոխ և փոթորկահույզ ծովի մեջ անձեռակերտ ժայռը: Ծովի խորունկ խորքերից դեպի երկինքն են բարձրանում նրա անխորտակելի պատերը, որոնք ստեղծված են մի և ամբողջական քարից: Ամեն կողմից նա երևում է և շեշտակի նայում է կողքով վազող ալիքների աչքերին: Եվ վա՛յ նավին, որ կբախվի նրան, ինչպես՝ տաշեղներ կթռչեն՝ նրա սարվածները, ամեն ինչ կփշրվի և կսուզվի անդունդը, և օդը կլցվի խեղդվողների ողբալի աղաղակներով:

Տարեգրության մատյաններում մանրամասն նկարագրված է, թե ինչպես ազատագրվող քաղաքներից փախչում էր լեհացիների պահակագործը, ինչպես էին կախում ջիուդ անխիղճ վարձակալներին, ինչպես թագավորական հեթման Նիկոլայ Պստոցկին իր անհամար բանակով անգոր էր դիմադրելու այդ անհաղթահարելի ուժին, թե ինչպես, պարտված և հալածված, նա մի աննշան գետակի մեջ խեղդեց իր բանակի թագն ու պսակը, ինչպես Պոլոննի՝ անվայել փոքրիկ ավանի մոտ կոզակների ահեղ գորագնդերը շրջապատեցին նրան, և ինչպես վերջին ծայրահեղության հասած լեհացի հեթմանը թագավորի և պետական

աստիճանավորների անունից երդմամբ խոստացավ լիովին գոհացում տալ կոզակներին և վերավարձնել նրանց վաղեմի իրավունքները և առանձնաշնորհումները: Բայց կոզակներն այնպիսի մարդիկ չէին, որ ինքնին այդ խոստումով, նրանք գիտեին արդեն, թե ինչ ասել է լեհացու երդում: Եվ Պոտոցկին, նստած իր վեց հագար ոսկի արժող նժույգի վրա, այլևս սիգափայլ չէր շքեղանա, գրավելով անվանի պաննաների հայացքները և ազնվականների նախանձը, նա չէր աղմկի սեյմում, սենատորների համար փառահեղ խրախճանք սարքելով, եթե նրան չփրկեր այդ փոքրիկ ավանում եղած ռուս հոգևորականությունը: Երբ կոզակներին դիմավորելու դուրս եկան բոլոր քահանաները՝ պայծառ և ոսկեկար շուրջառններով, խաչով և խաչվառներով, և առջևից՝ ինքը եպիսկոպոսը, հովվական խույրը գլխին և խաչը ձեռքին, բոլոր կոզակները խոնարհեցին գլուխները և գդակները հանեցին: Այն ժամանակ նրանք թագավորից ցածր և ոչ ոքի չէին խնայի, սակայն չհամարձակվեցին ընդդիմանալ իրենց քրիստոնյա եկեղեցուն և հարգեցին իրենց հոգևոր հայրերին: Հեթմանը գորապետների հետ միասին համաձայն եղավ ազատ արձակելու, Պոտոցկուն, նրանից երդմամբ խոստում առնելով, որ նա անձեռնմխելի կթողնի բոլոր քրիստոնեական եկեղեցիները, կմոռանա հին թշնամությունը և այլևս կոզակների գործին որևէ վնաս չի հասցնի: Միայն մի գորապետ չհամաձայնվեց այդ դաշինքին: Այդ մեկը Տարասն էր: Նա պոկեց իր գլխի մազերից մի փունջ և բղավեց.

«Է՛յ, հեթման գորապետներ, կնիկարմատի այդպիսի գործ մի՛ անեք, մի՛ հավատար լեհացիներին, կդավաճանեն շան ձագերը»: Իսկ երբ գորագնդի գրագիրը մատուցեց պայմանները, և հեթմանը դրոշմեց իր հզոր ձեռքով, Տարասն արձակեց իր մեջքից ագնիվ պողպատը, տաճկական թանկագին և առաջնակարգ երկաթե թուրը, կոտրեց մեջտեղից, ինչպես եղեգն և երկու կտոր շարտեց հեռու և գանազան կողմեր, ասելով. «Դե, մնաք բարով: Ինչպես չե՛ն միանա իմ թրադաշույնի երկու կտորները և չե՛ն կազմի մի թուր, այնպես էլ մենք, ընկերներ, այս աշխարհում այլևս իրար չենք հանդիպի: Հիշեցեք ուրեմն իմ հրաժեշտի խոսքը...» (Այս խոսքի վրա նրա ձայնը հզորացավ, ավելի և ավելի բարձրացավ, ընդունեց խորհրդավոր ուժ, և ամենքն այլայլվեցին մարգարեական այդ խոսքերից). «Ձեր մահվան ժամին դուք ինձ կհիշեք: Դուք գիտեք, թե խաղաղություն և դաշի՞նք եք ձեռք բերել և մտածում եք պաներ դա՞նալ, դուք պան կդառնաք, բայց ուրիշ պան. հեթման, նրանք կքերթեն քո գլխի կաշին, կլցնեն արինջի թեփով և երկար ժամանակ ման կածեն տոնավաճառներում: Դուք էլ չեք փրկի ձեր գլուխները, պանե՛ր, կոչնչանաք խոնավ գնդաններում, կթաղեն ձեզ քարե պատերի մեջ, եթե ձեզ ոչխարների նման ողջ-ողջ չխաշեն կաթսաներում»:

«Իսկ դո՞ւք, տղերք,- շարունակեց նա, դառնալով յուրայիններին.-ձեզնից ո՞վ է ուզում մեռնել իր մահով, մեռնել ոչ թե օջախի մոտ և կամ կնկա տեղաշորում և ոչ էլ գինետան առաջ

հարբած մեռնել, ինչպես վայել է զգվելի արարածին, այլ մեռնել կոզակի ազնիվ մահով, բոլորս մի մահճում, ինչպես հարսը փեսայի հետ: Կամ գուցե դուք ուզում եք տուն վերադառնալ և դառնալ կաթոլիկ անհավատներ և երբ շալակների վրա ման ածել լեհացի տերտերների՞ն»:

«Քեզ հե՛տ, պան գորավար, կգանք քեզ հետ,- բղավեցին բոլորը, որոնք Տարասի գորագնդում էին, և նրանց միացած նաև ուրիշ գնդերից շատերը:

«Ինձ հետ, ուրեմն ինձ հետ», - ասաց Տարասը, գդակը խոր կախեց գլուխը, բոլոր մնացողներին ահեղ նայեց, հեծավ իր նժույգը և կանչեց յուրայիններին: «Թող ոչ ոք չնախատի մեզ ծանր խոսքով: Դե, հա՛յդե, տղերք, հյուր գնանք կաթոլիկներին»: Եվ մտրակեց ձին, ու նրա հետևից ձգվեց հարյուր սայլ ու սայլերի հետ բազմաթիվ ձիավոր և հետևակ կոզակներ, և ետ նայելով բոլոր մնացողներին խարագանեց իր հայացքով, և զայրացկոտ էր նրա հայացքը: Ոչ ոք չհանդգնեց ետ պահել նրանց: Ջորագունդը հեռանում էր ամբողջ զորքի աչքերի առաջ, և դեռ երկար ժամանակ Տարասը ետ էր նայում և սպառնում:

Այլայլված կանգնել էին հեթմանը և գորապետները, բոլորը խոր մտածմունքի մեջ էին և լուռ էին երկար ժամանակ, կարծես նրանց ճնշում էր մի ինչ-որ ծանր գույժ: Իզուր չէր գուշակել Տարասը: Եվ եղավ այն բոլորը, ինչ որ նա գուշակել էր: Ուխտադրուժ վարմունքից մի քանի ժամանակ անց, Կանեի մոտ հեթմանի գլուխը

բարձրացրին ցցի վրա, ուրիշ ականավոր շատ ավագների գլուխների հետ:

Իսկ ո՞ր էր Տարասը: Իր գորագնդի հետ Տարասն ասպատակում էր ողջ Լեհաստանում. նա հրդեհեց տասնութ ավան, մոտ քառասուն լեհական եկեղեցի և արդեն մոտենում էր Կրակովին: Լեհացի շատ ազնվականների ջարդեց նա, կողոպտեց հարուստ և հոշակված ամրոցներ. կոզակները փշրում էին ամանները և գետին թափում հարյուրամյա գինին ու մեղրը, որ անձեռնմխելի պահվում էին պաների մառաններում: Թրերով կտրատում և հրդեհում էին թանկարժեք մահուղներ, զգեստներ և կահկարասի, որ հանում էին նկուղներից: «Ոչինչ չխնայեք»,— կրկնում էր միայն Տարասը: Կոզակները չէին մեղքանում մրահոն պաննաներին, ճերմակ կրծքով և լուսերես կույսերին, որոնք չէին փրկվում նույնիսկ եկեղեցիների բեմի մոտ. Տարասը կրակին էր մատնում և՛ նրանց, և՛ եկեղեցիները: Կրակի բոցերի միջից դեպի երկինք էին կարկառում բազմաթիվ ձյունաթույր ձեռքեր, լսվում էին ողբի աղաղակներ, որոնցից կճեղքվեր մայր հողը, և տափաստանի խոտն ափսոսանքից կխոնարհեր գլուխը: Սակայն խստասիրտ կոզակները չէին ունկնդրում ոչ ոքի և նիզակների ծայրով փողոցից բարձրացնելով մանուկներին, շարտում էին կրակի մեջ, դեպի նրանց: «Այս հոգեհանգիստ է իմ Օստապի համար, ապիրատ լեհեր»,— ասում էր միայն Տարասը: Եվ Օստապի համար այդպիսի հոգեհանգիստ նա կատարում էր ամեն

գյուղում, մինչև լեհական կառավարությունը տեսավ, որ Տարասի արածը սովորական ասպատակից ավելի է, և հենց նույն Պոտոցկուն հրահանգվեց հինգ զորագնդով անպայման բռնել Տարասին:

Արահետներով վեց օր կոզակները խույս էին տալիս հետապնդողներից, ձիերը հագիվ էին դիմանում այդ արտասովոր փախուստին և փրկում էին կոզակներին: Բայց այս անգամ Պոտոցկին արժանի էր իրեն հանձնարարված գործին. նա անխոնջ հետապնդեց նրանց և վրա հասավ Դնեստրի ափին, որտեղ Բուլբան թեթև դադարի համար գրավել էր կիսավերակ մի բերդ:

Դնեստր գետի գառիվայր ափին բարձրացել էր բերդը, և երևում էին նրա պատռված պատնեշն ու ավերակ պարիսպների բեկորները: Խիճով և փշրված աղյուսով էր պատած սրածայր ժայռի կատարը, որ ամեն բույս կարող էր պոկվել և գլորվել անդունդը: Այդտեղ էլ երկու կողմից, որ նայում էին դեպի դաշտը, նրան օղակեց թագավորական հեծան Պոտոց կին: Կոզակները չորս օր կռվեցին և պայքարեցին, թշնամու գլխին թափելով քարերը և աղյուսները: Սակայն վերջացավ պաշարը, նրանք ուժասպառ եղան, և Տարասը վճռեց ճեղքել թշնամու օղակը: Եվ կոզակներն արդեն համարյա պատռել էին շղթան, և գուցե թե նրանց արագավագ ձիերը մի անգամ էլ հավատարիմ ծառայեին նրանց, երբ հանկարծ, հենց սրնթաց վազքի ժամանակ Տարասը կանգ առավ և բղավեց. «Կա՛ց, չիբուխս թուրունի հետ ընկավ, չեմ ուզում, որ չիբուխս էլ

ընկնի թշնամու ձեռքը»: Եվ կռացավ ծերունի ատամանը, խոտերի մեջ սկսեց փնտրել ծխախոտի ամանը և ծխամորձը, որ նրա անբաժան ընկերն էր ծովերի վրա և ցամաքում, և՛ կոիվների մեջ, և՛ տանը: Իսկ այդ ժամանակ վրա վազեց մի հրոսակախումբ և բռնեց նրա գորեղ բազուկները: Նա փորձեց թափահարել ոտքերն ու ձեռքերը, բայց առաջվա նման գետին չգլորվեցին նրան բռնող հայդուկները: «Հե՛յ գիտի ծերություն»,— ասաց նա, և լաց լացեց հաղթանդամ և ալեհեր կոզակը: Բայց հանցավոր չէր ծերությունը. նրանց ուժը հաղթել էր Տարասին. երեսունից ավելի մարդ էր կախվել նրա ձեռքերից և ոտքերից: «Բռնվեցի՛ր, ագռավ»,— աղաղակում էին լեհերը: «Հիմա հարկավոր է միայն մտածել, թե ինչպիսի պատիվ տանք այս շանը»: — Եվ հեթմանի թույլտվությամբ որոշեցին նրան կենդանի վառել բոլորի առաջ: Հենց այդտեղ մի մերկ ծառ կար, որի կատարը փշրվել էր կայծակից: Երկաթե շղթաներով Տարասին քարշ տվին ծառի բնի մոտ, բևեռներով մեխեցին նրա ձեռքերը և նրան ավելի վեր բարձրացնելով, որպեսզի ամեն կողմից կոզակը երևար, սկսեցին ծառի տակ խարույկ պատրաստել: Սակայն խարույկին չէր նայում Տարասը և ոչ էլ մտածում էր կրակի մասին, որով պատրաստվում էին նրան վառել. այդ սիրելի մարդը նայում էր այն կողմը, որտեղ հրաձգությամբ պաշտպանվում էին կոզակները, բարձունքից նա ամեն ինչ պարզ տեսնում էր: «Գրավեցե՛ք, տղերք, իսկույն գրավեցեք,— բղավեց նա,— այն բլուրը, որ անտառի այն կողմն է. նրանք այդ բլուրին չեն մոտենա»:

Սակայն քամին նրա խոսքերը տեղ չհասցրեց: «Ա՛հ, պիտի կորչեն, իզուր պիտի կորչեն»,– համարձակ ասաց նա և նայեց ներքև, որտեղ շողում էր Դնեստրը: Նրա աչքերում փայլատակեց ուրախությունը: Նա տեսավ երեք նավախել, որ երևացին մացառուտի հետևից, և որքան ուժ ունեն, գոռաց սաստկաձայն, «Դեպի ափը, տղե՛րք, դեպի ափը, իջեք բլուրի տակով, ձախ կողմով իջեք: Ափի մոտ նավակներ են կանգնած, բոլորը տարեք, որպեսզի հետամուտ չլինեն»:

Այս անգամ քամին փչեց մյուս կողմից, և կոզակները լսեցին նրա բոլոր խոսքերը: Բայց այդ խորհրդի համար կացնի կոթով այնպես զարկեցին նրա գլխին, որ աչքերի առաջ ամեն ինչ շաղվեց:

Բլուրի տակով կոզակները շտապ իջան, նրանց թիկունքից՝ հետապնդողները: Կոզակները տեսան, որ ճանապարհը խառնվում, ծովում է և ունի շատ ավելորդ կեռմաններ: «Է՛, ընկերներ, էլ տեղ չկա»,– ասացին բոլորը, մի ակնթարթ կանգ առան, բարձրացրին մտրակները, շառաչեցին մտրակները, և նրանց թաթարական ձիերը գետնից պոկվելով, օձի պես ձգվեցին օդի մեջ, թռան անդունդի վրայով և շրմփացին ուղիղ Դնեստրի մեջ: Միայն երկու հոգի չհասան մինչև գետը և բարձունքից ընկան քարերի վրա, այնտեղ հավիտյան կորան իրենց ձիերի հետ և նույնիսկ չկարողացան աղաղակ արձակել: Իսկ կոզակները ձիերի հետ լողում էին գետի մեջ և արձակում էին նավակները: Անդունդի եզրին լեհացիները կանգ առան,

կոզակների շլաված քաջագործության վրա զարմանալով, կանգ առան և մտածեցին՝ թռչե՞լ, թե ոչ: Մի երիտասարդ գորապետ՝ ժիր և տաքարյուն, որը խեղճ Անդրիին հրապուրող չքնաղ լեհուհու հարագատ եղբայրն էր, երկար չմտածեց և ամբողջ թափով ձիու հետ իրեն նետեց կոզակների հետևից: Օդի մեջ ձիու հետ նա երեք անգամ պտույտ արեց և ուղղակի զարնվեց սրածայր քարերին: Սուր քարերը նրան կտոր-կտոր քրքրեցին, և նա կորավ անդնդում, և նրա ուղեղն արյան հետ խառնվելով ցայտեց անդունդի անհարթ պատերին բուսած թփերի վրա:

Երբ Տարաս Բուլբան հարվածից սթափվեց և նայեց Դնեստրին, կոզակներն արդեն նավակների վրա էին և թիավարում էին, վերևից նրանց վրա էին տեղում գնդակները, բայց նրանց չէին հասնում: Եվ ուրախությամբ բոցկլտացին ծերունի ատամանի աչքերը: «Մնաք բարով, ընկերներ՝, – վերևից կանչեց նա նրանց, – հիշեցե՛ք ինձ և եկող զարնանը նորից այստեղ եկեք և մի լավ գվարճացեք: Ի՞նչ, կերա՞ք, անիծված լեհեր: Մի՞թե կարծում եք, որ աշխարհում մի բան կա, որից վախենա կոզակը: Սպասեք դեռ, ժամանակ կգա, կհասնի այդ ժամանակը, և դուք կիմանաք, թե ինչ ասել է ռուսական ուղղափառ հավատ: Հեռու և մոտիկ ժողովուրդները հիմա էլ զգում են. ռուսական երկրից կբարձրանա նրա թագավորը, և աշխարհում չի լինի ոչ մի ուժ, որ չխոնարհվի նրա առաջ...»:

Իսկ խարույկի բոցն արդեն
բարձրանում էր, և կրակը հափշտակում
էր նրա ոտքերը, և բոցերով բռնկվում էր
ծառը... Բայց մի՞թե աշխարհում կան
այնպիսի կրակներ, տառապանք և
այնպիսի ուժ, որ հաղթեն ռուսական
ուժին:

Փոքր գետ չէ Դնեստրը, և նա շատ
գետախորշեր, թանձր եղեգնուտներ,
ծանձաղուտներ և խորանդունդ տեղեր
ունի, փայլում է գետի հայելին, և հնչում
են կարապների աղիողորմ ճիչերը,
հպարտ ջրասույգ բադն արագ սլանում է
ջրերի վրա, և բազմաթիվ կտցարներ,
կարմրաքուջ գետահավեր և ուրիշ այլ
թռչուններ ապրում են եղեգնուտներում և
գետափին: Աշխույժ լողում էին
կոզակների երկղեկանի նավակները,
կոզակները համերաշխ թիավարում էին,
զգուշությամբ խույս տալիս
ծանձաղուտներից, անհանգստացնելով
վեր ճախրող թռչուններին, և գրուցում
էին իրենց ատամանի մասին:

About this digital edition

This e-book comes from the online library [Wikisource](http://wikisource.org)^[1]. This multilingual digital library, built by volunteers, is committed to developing a free accessible collection of publications of every kind: novels, poems, magazines, letters...

We distribute our books for free, starting from works not copyrighted or published under a free license. You are free to use our e-books for any purpose (including commercial exploitation), under the terms of the [Creative Commons Attribution-ShareAlike 3.0 Unported](http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/)^[2] license or, at your choice, those of the [GNU FDL](http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html)^[3].

Wikisource is constantly looking for new members. During the realization of this book, it's possible that we made some errors. You can report them at [this page](#)^[4].

The following users contributed to this book:

- Emptyfear
- GeoO

-
1. [↑](http://wikisource.org) <http://wikisource.org>
 2. [↑](http://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0) <http://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0>
 3. [↑](http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html) <http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html>
 4. [↑](http://wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptorium) <http://wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptorium>